STORAGE-ITEM
MAIN LIBRARY

LP9-R27D
U.B.C. LIBRARY

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of British Columbia Library

http://www.archive.org/details/vznikanglickho00goll

VZNIK
ANGLICKÉHO PARLAMENTU.

SEPSAL

JAROSLAV GOLL.

V PRAZE.
NAKLADATEL J. OTTO KNIHKUPEC.
1879.

45

Knihtiskárna: J. Otto v Praze.

Od té doby, co zašly sláva a lesk římského senatu, nebylo ve světě sboru mocnějšího nad anglický parlament. Anglický parlament jest netoliko zastupitelstvem britských ostrovův, ale rozhoduje také v nejvyšší instanci nad osudem Indie, nad osudem anglických kolonií.

Když v myšlénkách se přeneseme o více než půldruhého století nazpět, na počátek předešlého století, sotva najdeme státy dva sobě tak nepodobné jako byly Francie a Anglie. Tam vládl vždy ještě král, k jehož jménu se pojí výrok „l'état c'est moi", Ludvík XIV., nejskvělejší zjev novověkého absolutismu. Ale slunce jeho sklánělo se již k obzoru. Pěkná doba prvých let jeho, doba reforem, z velké části od Colberta vyvolaných, dávno již byla minula; minula také doba válek, které se skládaly ze samých vítězství. Při vší slávě, která vždy trvala, při všem zevnějším lesku v myslech ne celého národa francouzského, ale jednotlivců se počíná probouzeti oposice proti bezměrné moci královské, lid pociťuje nespokojenost, nejsa si ani příčin vědom a zpytatel dějin spatřuje, jak na obzoru vystupují mraky, jak se chystá bouře, která po desítiletích má přijíti — velká revoluce.

Také Anglie má v novém věku století revoluční. Jest to století 17. První revoluce — royalisté ji nazývali velikou rebellií — odstranila Stuarty bažící po absolutismu dlouhou občanskou válkou. Pokus zaříditi republiku se nezdařil. Republika byla monarchičtější než monarchie sama. Cromwell

*

vládl neobmezeněji a někdy také libovolněji nežli před tím král, jehož hlava byla padla rukou katovou. Restaurace přivedla Stuarty na trůn zase. Než restaurace tato nebyla reakcí úplnou. Odstraněna republika, avšak nezavedena monarchie neobmezená. Stará ústava anglická v bouřích předešlých nezanikla; parlament za Karla II. užíval bez překážky i takových práv, která mu kdysi Karel I. popíral. Objevily se sice zase snahy po moci absolutní za Jakuba II., který zároveň tím, že přestoupil k církvi římské, rozpadl se s církví národní, anglikánskou a náboženským vyznáním se odtrhl od valné většiny svého národa. Dosti dlouho snášeli Angličané špatnou vládu Karla II. a ještě horší Jakuba II. Když míra přeplněna, odstranili Stuarty po druhé a navždy revolucí, která jim sluje „slavnou revolucí". Nebyl to převrat, který by byl otřásl celým státem. Jen panovník se změnil: na místě Jakubově zasedli dcera jeho Marie a manžel její Vilém Oranžský. Oba byli protestanté: církev anglikánská byla prosta již všech obav, nadvláda její v Anglii pojištěna navždy; ostatním vyznáním protestantským vyměřena aspoň práva nejnutnější k dalšímu trvání. Noví panovníci musili uznati, že v mnohých věcech, které sporny byly za Stuartovců mezi králem a parlamentem, mezi panovníkem a národem, lepší právo bylo na straně národa a jeho zástupcův. Avšak proto spory o hranice moci královské, o meze panovnické praerogativy v státním ústrojí ještě nepřestaly, aniž zanikly obě strany, které vznik svůj vzaly již před druhou revolucí, strana whigistická a torystická. Než osudy národa anglického, ráz jeho dějin, povaha ústavy již se neměly rozhodnouti válkou občanskou — některé pokusy vypuzené dynastie, které se ještě v 18. století obnovovaly, jí více nevzbudily — ani převraty trůnu, ani revolucí, ano ani velikými konflikty mezi panovníkem a parlamentem, nýbrž zápasem oněch dvou velkých politických stran o nadvládu v parlamentě a to zejmena o většinu v domě obecných, které bylo lze dosíci vítězstvím při volbách. Ještě Vilémovi bylo lze povolávati do rady své zástupce obojí strany; po něm krá-

lová Anna proti vůli a náklonnosti musila připustiti na několik let skoro úplnou převahu živlů whigistických ve svém ministerstvu a po její smrti strana tato na dlouhou dobu zůstala v držení kormidla státního. Parlament stal se a zůstal osou státního zřízení, ministerstvo není než výborem jeho důvěrníků, král pak „kraluje sice, ale nevládne" (le roy règne, mais il ne gouverne pas). Osobní nepatrnost všech panovníkův anglických po Vilémovi nemálo přispěla k tomuto úplnému vítězství parlamentarismu. Vilém jest poslední znamenitý král na trůně anglickém.

Nespokojenost s domácími poměry obrací zraky do ciziny. Po Ludvíkovi XIV. Francouzové jali se závistivým okem pohlížeti na onu stranu průlivu, do Anglie, kde nejen žil národ politicky volný, ale kde také badání vědecké smělo se volněji vyvíjeti než kdekoli jinde v Europě. Do Anglie přišli, z Anglie po delším pobytu přinesli do Francie nové myšlénky vědecké, filosofické, politické Voltaire a Montesquieu a něco později Ženevan Delolme.

Od té doby připravuje se obdivem napodobení, přejímání anglických státních institucí v ostatní Europě, recepce anglického práva v jiných moderních státech. Na samém počátku francouzské revoluce jedna strana, mírnější a povážlivější, za vzor si vyvolila státní zřízení anglické. Strana tato podlehla. Avšak v našem století všecky ty charty, ty základní zákony, ty konstituce, co jich vypracováno a dáno v rozličných státech europských více nebo méně, s větším neb menším štěstím a zdarem přenášejí řády anglické na půdu naši. S větším nebo menším zdarem: neboť politické instituce jsou jako rostliny v přírodě; ne každá se daří v každé půdě a pod každým ponebím; anebo zvykne si sice jinde, ale při tom se změní. Zahradníci našich dnů přesazují vzrostlé stromy: politikové ještě tak daleko v svém umění nedospěli. Takovou přenešenou a často ještě polocizí rostlinou nám často zdá se býti ústavní život a zvláště parlamentarismus států ostatních proti anglickému. Není divu. Žádný stát nebyl a nikdy nebude vzorným státem pro všecky věky a po-

měry, ani anglický: avšak nehledě k tomu, co by kritika i v té velikolepé stavbě anglické státní ústavy slabého a nedostatečného, nesouměrného a jednostranného nalézti mohla; nejednou stesky ty, že za anglickými vzory pokulháváme, mohou býti co do obsahu sice pravdivy, ale přece neoprávněny. Což se onen anglický parlamentarismus, ona nadvláda vítězné majority hodí pro všecky státy europské? Což nemůže býti a není stát některý z takých částí složen, že onano anglická passivnost panovnické moci, která „kraluje jenom, ale nevládne", by nevyhověla ani jeho potřebám, netvoříc nutnou onu pásku, která by různé části v celek jednotný pojila, ani vyšším jeho úkolům, nejsouc pramenem vyšší spravedlnosti, jež by chránila menšiny i v těch právech, kterých by se neměly dotýkati kolisající vítězství a porážky na půdě parlamentarismu, jako jest právo přiznávati se k své národnosti a vyznávati své náboženství?...

Často se potkáváme s přeceňováním anglických řádů, jakož i s neznalostí jich; anebo, což nejhorším bývá, s obojím zároveň. Ocenění anglické ústavy a parlamentarismu zvláště není úlohou tohoto výkladu, leda potud, že oceniti lze nám jen to, co známe, a instituce politické nejlépe poznáme, když prozkoumáme, proč a jak povstaly a se vyvinuly, když vyložíme, abych tak řekl, genetickou jich definici. A to obzvláště platí o institucích anglických. Anglická ústava — a v tom záleží jedna z jejích předností — nepovstala rázem, nýbrž vzrostla časem. Nepovstala ani vymožena revolucí a vynucena na moci královské, ani oktrojováním jednostranným s hůry, nebyla vypracována ani jediným velkým zákonodárcem ani zákonodárným sborem, nebyla vymyšlena ani a priori na základě jakýchsi všeobecných práv člověka, aniž jest odstínem a napodobením vzorů cizích: anglická ústava jest podobna oněm mohutným stromům parků anglických, které jsou starší než generace, která nyní v stínu jejich odpočívá, stromům, které hluboko spustily kořeny své do rodné domácí půdy a široko rozložily své větvoví, které přetrvaly bouře a vzdorovaly vichřicím... Anglická ústava nepovstala rázem, nýbrž časem.

V tom záleží přednost anglické ústavy, v tom půvab jakýsi pro historika, který dějiny její vylíčiti by chtěl, a zároveň odtud vznikají obtíže, které by při tom překonati musil. Macaulay dí: „Nikdy nebylo doby, ve které valná část anglických institucí by nebyla bývala starou.“ K tomu lze přidati otázku: Kdy pak byly mladými, novými? jestliže potrvaly, kdy pak vznikly? A právě na tyto otázky ne vždycky táž dává se odpověď. Jsou historikové, kteří pochytivše začátek a zárodek, z toho začátku a z tohoto zárodku by rádi vyvodili celý ostatní vývoj anglické ústavy podlé jakéhosi a priori vymyšleného postupu, ku kterému dokladů z toho, co se v skutku stalo, marně hledají, anebo nalezli-li je domněle, přispůsobují na platný a umělý důkaz svých domyslů. Jsou badatelé, kteří domnívati se zdají, že by celá téměř pozdější ústava anglická vyvoditi, že by logickým postupem myšlení konstruovati se dala z oněch hlav Germanie, ve kterých Tacitus nastínil základní řády státního zřízení starých Germanů; jsou jiní, kteří by rádi dokázali, že anglická ústava jest vlastně ústavou anglosaskou, že všecky podstatné částky její hotovy již byly v době anglosaské, a že vše, co později se stalo, není než řada změn, které nic nového nepřidaly a které spíše formy se dotekly, než věci samé; jsou jiní konečně, kteří souvislost doby pozdější s předchozí anglosaskou podceňují a jí menší váhu přikládají, nežli by měli. Dějiny anglické ústavy v středověku jsou plny záhad, buď ještě nerozřešených anebo nestejně řešených od těch, kteří na tomto poli bádali, a všecky tyto záhady a spory vyskytují se zase, jakmile si položíme otázku: kdy a jak vznikl anglický parlament. Jako ústava nevznikla rázem, tak i parlament nepovstal jedním rokem, nebyl vyvolán do života jedinou listinou, nebyl stvořen jedinou osobou. Parlament se zneenáhla postupem času vyvinul: z čeho a jak, to vyložiti jest vlastní úlohou následující rozpravy.

I.

Keltická Britanie v I. století po Kr. se stala provincií římskou; v V. století jí přestala býti. Přestala býti netoliko částkou rozpadající se říše římské, ale také přestala býti zemí keltickou: změnila své obyvatelstvo. Vyjma hornaté krajiny západní starší obyvatelstvo, které nebylo jako příbuzní Gallové se pořímanilo, ustoupilo a vyhlazeno od nových příchozích, od germanských Anglův a Sasův. Od nich založeno více panství, větších i menších, postupným výbojem proti podlehajícím Keltům; později různá menší panství splývala ve větší, až na konec v IX. století všecka byla sjednocena v jediné velké říši, v jednom království anglosaském.

V státním zřízení těchto menších panství a potom velkého království, které z nich vzniklo, žádných stop řádů keltických, žádných pozůstatků práva římského nenacházíme. Dějiny jak národnosti tak ústavy anglické počínají se dobou anglosaskou.

Tacitus nám několika rysy, několika větami, o nichž dějepisci novější vykládajíce je napsali celou řadu rozprav i knih, vylíčil státní zřízení německých národů v I. století po Kr. Někteří kmenové žili pod vládou králů, jiní byli bez králův. V obojích se občas scházíval k rozhodování o některých důležitých věcech sněm, t. j. shromáždění všech dospělých a svobodných — svobodných naproti robům — mužů. Vedle tohoto sněmu bylo ještě shromáždění jiné, sbor těch, které Tacitus „principes" nazývá, „sbor lechův a vládyků", lze-li užiti výrazů, které čteme v Libušině soudě. Jaké bylo zřízení Sasů ve IV. století, nevíme; jisto jest, že patřili ke kmenům republikánským, že neměli nad sebou králův žádných. Bez králův zůstávala i nadál ta část, jež zůstala na pevnině, až pak v VIII. století podrobeni jsou od Karla Vel.; než u Sasů, kteří přešli přes moře do Britanie, vyvinula se moc královská; za to zanikly v královstvích anglosaských sněmy lidu úplně. Snad jich na půdě nově vybojované nikdy ani nebylo,

snad byly jen z počátku, v státech malých rozměrů, jako v Kentu, v nichž se proměnily v shromáždění menší kompetence, v sněmy hrabství; buď jak buď: mezi sněmy lidu a parlamentem není souvislosti nižádné. Moc králů ve větších státech a později v jednotném státě anglosaském nebyla obmezena žádným sněmem, nýbrž toliko sborem podobným onomu, který po Tacitovi by slouti mohl „consilium principum“ a který od Anglosasů nazýván byl „witenagemote“ t. j. shromáždění, sněm moudrých; avšak na jisto tvrditi nelze, že by oboje bylo totéž, že by jedno shromáždění bez přetržení souviselo s druhým. Witenagemote, sněm anglosaský, nebyl shromážděním veškerého národa, nebyl ani shromážděním zástupců od národa volených; byl to sbor rázu aristokratického. Králové svolávali ob čas k poradám biskupy a světské velmože své. Kdo by přijíti směl a měl, nebylo žádným zákonem vyměřeno, nýbrž řídilo se zvykem. Někteří badatelé vymezují zcela určitými hranicemi kompetenci těchto anglosaských sněmů, přikládajíce jim proti moci královské všecka ta práva, kterými se podle našich názorů liší monarchie konstituční od absolutní. Měly prý právo dávati zákony a povolovati daně. Pravda jest, že o těch věcech a o leccems jiném v poradách sněmu se jednalo, avšak pokud tím královská moc skutečně se obmezovala, pokud na svolení sněmu závislá byla, to vše nevyměřovalo se žádným zákonem, nýbrž řídilo se spíše kolísavým zvykem a faktickými poměry. Za králů mocných, v poměrech spořádaných nebylo svolení sněmu mnohem více nežli pouhou formalitou, pouhým ohlašováním toho, co se státi mělo. Na sklonku doby anglosaské, když veškeré státní zřízení se octlo v úpadku, když moc královská klesala a moc velmožů stoupala, byli králové sněmy více obmezováni nežli prve. Jednotliví velmožové a jich přívrženci vymáhali na králích, aby bezděky se podrobovali jich vůli a jich choutkám. Moc anglosaských sněmů za posledních králů vyrůstala z anarchie.

Doba anglosaská končí se rokem 1066 bitvou u Hastingsu, ve které padl král Harold. Vítěz, Vilém, vévoda Nor-

mandie, který sebe pokládal za dědice, onoho pak za neoprávněného uchvatitele panství, zasedl na trůně anglickém. V dějinách anglických nastala nová doba, v dějinách anglické ústavy způsobeno rozhraní nad míru důležité. O každé instituci musíme si položiti otázku, je-li starší než bitva Hastingská, či povstala-li teprve po výboji normanském; je-li původu anglosaského či pozdějšího.

V čem pak záležela změna způsobená bitvou Hastingskou? Především ve změně královské osoby. Vybojovaná kořist, koruna královská, spočinula na hlavě vládce násilného, bezohledného, ale při tom energického a důmyslného, udatného bojovníka a při tom také znamenitého státníka, posledním anglosaským králům v ničem nepodobného. Královská osoba stala se opravdovým středem národa, královská moc pronikla celé ústrojí státu a držela na uzdě všecky vrstvy obyvatelstva kázní neuprosnou, ba často krutou. Někteří historikové, aby naznačili dosah této změny, říkají, že moc královská za Viléma a jeho nástupce stala se absolutní.

Vilém dobyl vítězství pomocí svých Normanů, kteří s ním byli přes moře přišli. Normanové, původu někdy skandinavského, ale již od počátku X. století ve Francii usedlí, tehda již byli přestali býti Germany, a změnili se, co do národnosti, na Francouze. I oni si u Hastingsu vybojovali kořist. Statky těch velmožův anglosaských, kteří na bojišti padli, jakož i těch, kteří později marně se pokusili, aby povstáním svrhli zase jho cizinců, vyhlášeny od Viléma za propadlé a rozdány, pokud se nestaly majetkem koruny, družině normanské. Na místě velmožův anglosaských, kteří zároveň drželi velké statky, nacházíme potom velmože a velkostatkáře z družiny nového krále, barony normanské; a také část menších statků přešla do rukou nových držitelů. Ostatek, značnější počet menších statkářů a lid, tedy valná většina národa, zůstal v podobných poměrech, jako předtím; jen nejvyšší vrstva se byla změnila. Avšak největší změna záležela v tom, že všickni majitelé větších i menších statků, ať již Anglosasové či Normané, stali se many či vasally jediného

svrchovaného pána, krále Viléma a jeho nástupcův, že statky jich nebyly volným majetkem, nýbrž lenem, jehož dědičné držení spojeno bylo s povinnostmi a břemeny. Kdo měl v držení 5 hid (hide, něm. Hufe) byl povinen králi konati osobní službu vojenskou na koni, byl „miles“, „knight“, rytíř. Kdo měl více, musil vedle sebe přivésti králi a vyzbrojiti jiné podle velikosti léna svého. Mimo to každý man svému pánu byl dlužen jisté poplatky buď v určitých případech dávané neb žádané, jako když nastoupil nový držitel (relevium), anebo také mimořádně dle potřeby vymáhané. Prohřešení se proti věrnosti manské trestáno pokutami, zrádci propadli léno vrchnímu pánu. Feudalní řády přinešeny z Francie od Normanů na půdu anglickou, a tam sloužily k sesílení moci královské, kdežto ve Francii královská moc téměř v nivec, v pouhý stín a prázdné jméno obrácena, když celé rozsáhlé krajiny dostaly se v držení několika velkých vasallů, kteří zároveň tvořili hráz nepřestupnou mezi králem a many ostatními, ne již jim ale oněm největším vasallům podřízenými. Aby v Anglii podobně se nestalo, k tomu přihlížel s důmyslem státnickým Vilém. Nejen bezpostřední vasallové (tenentes in capite), ale také jich manové, držitelé menších statků, kteří, pokud nestáli bezpostředně pod králem, podřízeni byli baronům, byli zavázáni svazkem věrnosti králi, který také je, jako své vlastní many, mohl volati do zbraně, slovem byli také many královskými. Ani národnost nečinila v tom rozdílu žádného. Normanští baronové těšili se ovšem znamenitějšímu postavení ve společnosti a v státu, ale ne proto, že byli Normané, nýbrž že drželi velké statky. Ani rozdíl stavu duchovního a světského, v středověku tak důležitý, nepadl na váhu. Také biskupové a opatové nejsou než barony a drží své statky jakožto léno královské.

Král Vilém Výbojce, jakož sebe vyhlašoval za dědice králů anglosaských, tak nevzdal se nižádného práva, které předchůdcům jeho náleželo, nýbrž přimnožil jich tím, že veškeré obyvatelstvo a všecky vrstvy jeho udržoval ve větší odvislosti od moci královské, nežli byli předtím. Ústava anglosaská

nebyla zrušena: zejmena zůstalo dosavadní zřízení hrabství, zůstaly sněmy v hrabstvích, ale vicecomes či sheriff, který hrabství spravoval, byl úředníkem ve všem od královského dvora závislým a jemu odpovědným. Na dvoře královském pak scentralisována veškerá správa říše v rukou královských úředníků, kteří, když se sešli k poradě o financích, tvořili nejvyšší dvůr finanční (exchequer) a zároveň s králem také nejvyšší dvůr soudní. Král a úředníci jeho jsou pravým středem státu.

Vedle toho spatřujeme někdy krále obklopeného širším shromážděním. Tak r. 1086, když bylo uplynulo dvacetiletí vlády jeho, svolal Vilém do města Salisbury všecky držitele statků, větších i menších, ale nikoli k poradě a rozhodování o čemkoli, nýbrž aby všichni se jemu na novo zavázali přísahou věrnosti, všichni, ať si drželi již statky své od krále bezpostředně anebo byli zároveň many jiných pánů. Nehledě k tomu, že věc se pravidelně neopakovala, nikdo nepředpojatý nebude v tom spatřovati jakýsi sněm národní, jakého ani v době anglosaské nebylo.

Pravidelně o velké církevní svátky, vánoční, velikonoční a o letnicích, když král „nesl korunu“, to jest: když s korunou na hlavě zasedl na trůně, spatřujeme kolem něho biskupy i barony i jiné many jeho. Zdá se, že v tu dobu všichni bezprostřední manové měli právo přijíti ke dvoru královskému, ale rozumí se samo sebou, že ne všichni práva toho užívali. Byly to velké dvorní slavnosti, při čemž shromážděným také leccos, co se státu týkalo, ohlašováno bylo. Podobného, ale přece jiného rázu byla shromáždění, ku kterým král občas svolával své duchovní a světské velmože, biskupy, opaty i barony. V listinách se taková shromáždění nazývají „radou“, „consilium“, s dodatkem, že se jich účastnili přední mužové říše: „principes, proceres regni“; v týchž listinách se mimo to výslovně podotýká, že král to či ono nařizuje, vyslyšev radu biskupův a baronův a podle rady této.

Nelze popříti, že v státním ústrojí anglickém po r. 1066 consilium zaujímá podobné místo jako předtím sněm anglo-

saský, witenagemote zvaný. Avšak co o tomto řečeno, platí tím spíše o onom. Čím větší moc provozoval Vilém a jeho nástupci, tím menší moci těšila se taková shromáždění bez určité kompetence a bez práv určitě vymezených. I witenagemote i consilium se skládalo z týchž členů, z velmožů duchovních i světských, než biskupové a baronové po r. 1066 octli se ve větší odvislosti od krále, stavše se vesměs many jeho. Lze tedy říci, že i v té příčině ústava stará přetrvala osudný rok 1066 a že consilium není než witenagemote s jiným jménem, ale sluší dodati, že králové normanští bývali mnohem méně obmezováni „radou", nežli panovníci starším sněmem. Avšak poměr tento mohl se změniti později a změnil se skutečně. Změnil se, když moc královská, vykonavši svůj úkol, přestávala býti „absolutní". Úkol její záležel v tom, aby velké vasally držela na uzdě, aby chránila živel anglosaský před přílišným útlakem se strany Normanův. Velmožové nejednou o vzpouru proti Vilémovi a jeho nástupcům se pokusili, avšak podlehli při tom, když nemohli se spolehati na lid, který stál při králích. Silné královské moci bylo v Anglii třeba, aby mezi živlem starším, anglosaským, a nověji přibylým, normanským, se neobnovovala bez přestání válka na život a na smrt. Než při tom síla moci královské velmi často přesahovala přes meze k blahu celku potřebné, majíc do sebe ráz násilný a bezohledný. Dobře znajíce král a jeho úředníci, že síla moci královské především záleží na plné pokladnici, užívali všech vhodných prostředků, slušných i neslušných, aby ji naplňovali. Ukládáním četných dávek a pokut, slovem vydíráním ustavičným trpěly všecky vrstvy obyvatelstva, baroni neméně nežli lid. Nátlak vzrostl v břímě nesnesitelné za špatného panovníka, jakým byl hned nástupce Viléma Výbojce, syn jeho téhož jména král Vilém II. (1087 až 1100); když pak přestal za krále slabého, jakým byl třetí po Vilémovi II. panovník, Štěpán (1135—1154) proti přílišnému nátlaku nastala ihned přílišná reakce, totiž anarchie a přechmaty se strany baronův. Osobnost královská rozhodovala po přednosti o osudech celého státu. Neměl-li se

obojí opakovati, nezbylo než vykázati královské moci určité meze, aniž by při tom seslabena byla v té míře, že by úkolu svému více nedostála. Kde meze tyto určiti nutno, o to běželo v ústavních sporech, které dosti záhy v Anglii se začaly.

Hned Jindřich I. (1100—1135), jenž nastoupil po špatné vládě bratra svého Viléma II., viděl se nucena zahájiti svou vládu vydáním listiny, kterou sliboval, že zlořády obvyklé za panování předchůdcova přestanou a napraveny budou. Král tím nevzdal se žádného práva, kterému se těšili otec a bratr jeho, nýbrž připověděl toliko, že jich nebude užívati k vydírání a k provozování všeliké libovůle proti svým vasallům, duchovním i světským. A také ona slavná „velká charta svobod“ (magna charta libertatum) krále Jana r. 1215 vydaná není než podobným pokusem, aby vyměřena a obmezena byla moc královská a zejmena ta část práv, která plynula z poměru krále jakožto vrchního pána k manům. Liší se od listiny Jindřicha I., která jí byla vzorem, rozsáhlostí svou i dosahem svým, jakož způsobem, jakým byla vymožena.

R. 1154 nastoupila nová dynastie, rod Plantagenetský, který však není než pokračování starší dynastie normanské. Počíná se Jindřichem II. (1154—1189), vnukem Jindřicha I., synem dcery jeho Mathildy. Otec jeho byl Geoffroy, hrabě Anjouský. Po dědu zdědil Jindřich II. Anglii a Normandii, po otci hrabství Anjouské a manželka jeho přinesla mu věnem krajiny francouzské Poitou a Quienne. V Anglii samé po nepořádcích, které trvaly za let Štěpánových, nastala doba reform, nastala doba harmonie vnitřní. Pořádek a lad celkem potrval také za Richarda I., příjmím Lvísrdce (1189—1199), ač on málo let krátké vlády své v Anglicku pobyl; nacházíme jej v krajinách francouzských, které k panství jeho patřily, na křížové výpravě, v zajetí císaře Jindřicha IV. Po smrti jeho špatná vláda nástupce Jana (1189—1216) stala se pramenem nepořádku, neladu, nespokojenosti a vzbudila prvý veliký spor ústavní v dějinách anglických.

Špatnou a nešťastnou byla vláda Janova v každém ohledu. I zevnější moc utrpěla tím, že Normandie ztracena navždy.

Spojena s Francií. Než ztráta dynastie byla výhodou národu anglickému. Rodové normanských baronů pozbyli tím souvislosti se svou původní otčinou, byli odkázáni na novou vlast a sblížili se s obyvatelstvem jeho anglosaským, v němž hledali a našli spojence proti nátlaku špatného krále, který týral stejnou měrou všecky vrstvy obyvatelstva říše své. S barony a s ostatním obyvatelstvem spojilo se také duchovenstvo, majíc v čele vůdce své, prelaty církve anglické, když se těmto nepodařilo vyrovnati spor mezi králem a velmoži, kteří jemu poslušnost byli vypověděli, smířením. A teprve tímto spolkem všech tříd přinucen Jan, aby vydal velkou chartu.

Velká charta skládá se z 63 odstavců, obsahu rozmanitého, které však mají společný účel, aby odstranily zlořády provozované od nejvyšších úředníků, od sheriffů, ve správě království i jednotlivých hrabství, ve správě finanční i v soudnictví. Svědčí sice po přednosti bezprostředním manům královským, avšak zároveň se v ní nařizuje, aby i oni v provozování svých práv proti svým podřízeným šetřili týchž slušných mezí, které sami moci svého vrchního pána, krále, položili. Bylo slušno, aby baronové všem, kdo jim v boji s králem byli pomáhali, pojistili výhody z vítězství plynoucí.

Velká charta po r. 1215 častěji od králů anglických nově potvrzována, do konce středověku osmatřicetkráte; avšak přece nesmíme ji považovati za jediný základ ústavy anglické. Zejmena stopujeme-li vývoj parlamentu, přičteme jí menší důležitost, nežli bychom na první pohled očekávali.

Nejvydatnějším pramenem nespokojenosti za Jana bylo neustále ukládání a vymáhání rozličných dávek a daní. Daně ty nebyly pokaždé všeobecné, neukládaly se veškerému obyvatelstvu, nýbrž králové častěji se obraceli k té neb oné třídě, tu k té, tu k oné, anebo stejnou dobou ke všem, vybírajíce od každé příspěvky peněžité jiného spůsobu, na jedněch je prostě rozkazem svým vymáhajíce, na jiných dříve povolení jich žádajíce. Bez svolení ukládali břemena těm, kteří seděli na královských statcích, jakož i městům, která

byla zcela od moci královské odvislá. Chtěli-li pak od manů svých žádati příspěvků mimořádných (auxilium), bylo zvykem, že věc předložena prvé radě biskupův a baronův, v které sice nebyli shromážděni všichni manové, v které však zasedali aspoň ti, kteří, vládnouce největšími statky, také největší břemena na svá bedra vložiti měli. Oni povolovali za sebe i za ostatní zároveň. Když pak v druhé polovici XII. století ukládány také daně všemu obyvatelstvu společné, při čemž každý měl dáti příspěvek movitému jmění, kterým vládl, poměrný, i o to mohlo jednáno býti prvé v radě, „consilium“ zvané. Avšak prameny dějepisné, pokud se nám zachovaly, ani nevypisují, že by se to bylo stalo pokaždé, aniž rada proti králům vládla takou mocí, aby se byla těšila nejen právu povoliti, ale též důležitějšímu nepovoliti toho, co od oněch žádáno. Ani v té příčině kompetence rady nebyla ani ustálená, ani dosti určitá. Libovolně si vedl pak zvláště král Jan při ukládání mimořádných dávek manům svým vedle služeb vojenských (auxilium); při vymáhání příspěvků za služby vojenské, když jich nežádal, ale žádati mohl, a záměnou za ně (scutagium). Teprve velká charta vyslovuje zásadu, že král nemá právo ukládati takové dávky a příspěvky — o jiných daních a berních zmínka se nečiní — jednostranně, nýbrž toliko se svolením těch, kterých se věc týče, totiž všech manův, kteří lena od něho bezpostředně drží (tenentes in capite). Zdali při jiných daních a berních král měl býti vázán k svolení rady biskupův a baronův, o tom velká charta se nezmiňuje, určujíc toliko, že v jisté a to zcela určité příčině, když by totiž král žádal za auxilium neb scutagium, k baronům a prelátům mají přistoupiti také všichni bezpostřední manové bez rozdílu, že rada velmožů má se rozšířiti na obecnou radu veškerého království (commune concilium regni). Aniž se tomuto velkému shromáždění určuje jiná kompetence mimo jediné právo, aby tázáni byli před uložením auxilia neb scutagia. Ani jediného odstavce velké charty nesluší vykládati v tom smyslu, jako by obecná rada všech bezpostředních manů měla v budoucnosti nastou-

piti na místo starodávné rady baronů světských i duchovních. Ovšem že tito menším manům v jedné řečené příčině přiřkli právo nenepatrné, ba tak znamenité, že historikové do dnešní doby nevědí, ják by měli rozuměti 14. odstavci velké charty, ve kterém se ustanovuje, aby do obecné rady voláni byli jak velcí tak též všichni ostatní vasallové království. Jest podobno, že by velcí baronové menším, ba třeba pouhým rytířům, jen když tito drželi léna bezpostředně pod králem, propůjčili hlasu stejně závažného? Někteří historikové, nemohouce tomu uvěřiti, mají za to, že prý menší vasallové neměli k „obecné radě“ přicházeti vesměs, nýbrž že měli toliko voliti zástupce ze svého středu a na místě všech. Avšak velká charta o tom ani slovem se nezmiňuje a nemáme práva výklad ten do ní vnášeti. Jediná přednost, kterou sobě velcí baronové a prelátové výslovně vyhražují, jest, že každý z nich má k obecné radě zván býti jednotlivě obzvláštním listem královským, jemu svědčícím; ostatní pak bezpostřední manové korunní buďtež voláni vůbec a všichni zároveň provoláním všem najednou svědčícím. Bezpochyby, že doufali, že tito podrobí se jich vedení a budou si vésti ve všem dle přání jich.

II.

„Commune concilium regni“ stanovené velkou chartou svobod se nikdy nesešlo. Spor krále Jana s oposicí obnovil se nedlouho po vydání této listiny zase a proměnil se v občanskou válku, když jedna strana po smrti Janově († 1216) přidržela se nezletilého dědice koruny Jindřicha III., druhá však volala na trůn prince francouzského Ludvíka. Vladaři, v jichž čele stál hrabě Pembroke, jménem nedospělého krále vydali sice nově velkou chartu hned r. 1216, avšak při tom odstavec 12. i 14. vynechán jakožto ustanovení „příliš povážlivé a důležité“. Mělo prý se o ty věci jednati později, až by se plnější rada sejíti mohla. Mínila se tím rada podle starého zvyku, ve které by baronové obou stran zasedli. Oka-

mžik ten nastal již r. 1217, když obě strany se smířily a Jindřich III. uznán za krále ode všech. Velká charta vydána a potvrzena na novo, ale i tentokráte odstavec 12. a 14. vynechán. Baronové se sami vzdali pokusu sesíliti se menšími vasally v jednom a témž shromáždění, pokusu rozšířiti přibráním jich radu baronův na obecnou radu říše. Než parlament anglický přece vznikl podobnou cestou, jakou tato povstati měla, totiž doplněním starodávné rady baronův světských i duchovních, ale nikoli přistoupením všech ostatních bezpostředních manů koruny, nýbrž přibráním volených zástupců či poslů všech těch tříd, které si v státě vždy větší platnost sjednávaly. Nestalo se to rázem, nýbrž průběhem celého století, nestalo se to jediným ustanovením, nýbrž ustálilo se znenáhla zvykem.

Pokud král byl nezletilý, scházívala se rada častěji než před tím, těšíc se větší moci právě proto, že král byl nedospělý, při čemž v užívání vešlo jméno, kterým se od té doby častěji nazývá: „parliamentum". První krok k rozšíření parlamentu volenými zástupci stal se pak r. 1254, když král Jindřich III., jenž již několik let osobně vládl, byl odešel do jižní Francie, do Gaskoňska, které vždy k panství králů anglických patřilo, počít války proti sousední Kastilii. Richard, vévoda Cornwalliský, bratr králův, chtěje poslati tomuto vydatnou posilu, svolal do Londýna k parlamentu všecky bezpostředné vasally, jichž statky vynášely více než dvacet liber ročně. Oni měli vyzváni býti, aby podle daného slibu za králem do války se vypravili. Zároveň pak nařízeno sheriffům, aby po hrabstvích svolali shromáždění či sněmy, ku kterým přicházeli všichni, kdo se osobní svobodě těšili, a vyzvali shromáždění k volbě dvou rytířův ze svého středu, kteří by do Londýna se dostavili a tam před radou oznámili, čím by na penězích králi přispěti chtěli. Jelikož břímě, které válka vyžadovala, nemělo se uložiti toliko na bedra bezpostředních vasallů, kteří drželi léna té velkosti, že ukládali povinnost osobní služby aneb i větší; jelikož měli penězi přispívati také menší bezpostřední manové a též ostatní obyvatel-

stvo osobně svobodné: bylo slušno, aby také ostatní třídy prvé tázány byly. Mělo se tedy sejíti velké shromáždění, skládající se netoliko ze všech bezpostředních manů, jak ustanovuje velká charta, nýbrž shromáždění na základě ještě širším spočívající. Shromáždění r. 1254 tvoří přechod od obecné rady velké charty, která nikdy se nesešla, k pozdějšímu parlamentu. Při tom pak nesmíme zapomenouti, že povolání volených zástupců jest jednotlivý případ, který hned v trvalý zvyk nepřešel, a že v Londýně r. 1254 se nesešlo shromáždění stejně oprávněných členů, kteří by o čemkoli společným hlasováním byli rozhodovali. Lze rozeznati tři vrstvy či třídy: 1. baronové již před tím byli slíbili, že do Gaskoňska se vypraví a že sami ve zbrani a s branným lidem svým po velkonocích do Londýna se dostaví; 2. ostatní bezpostřední vasallové hned vyzváni, aby ve zbrani nalézti se dali; nevíme, zdali dodatkem ochotnost svou vysloviti měli, že učiní, zač král žádá, nevíme vůbec, zdali jednání parlamentu jakýmkoli spůsobem se účastniti měli; 3. poslové hrabství byli voláni „před radu“ a měli radě oznámiti, jaký příspěvek hrabství poskytnouti chtějí. Radou nelze rozuměti než radu baronův.

Od té doby, co dospělý král uvázal se u vládu, vzrůstala nespokojenost tou měrou, kterou vzrůstaly daně a dávky od něho vyžadované, a vzmáhaly se rozličné nepořádky a zlořády, jichž původ mnozí v tom spatřovali, že Jindřich III., sám osobně vládu veda, nejvyšších úřadů buď delší dobu nikomu nesvěřoval anebo za své rádce a úředníky volil muže neoblíbené. R. 1258 parlament povolil králi daň s podmínkou, že změní dosavadní spůsob vlády. Jindřich III. byl přinucen přenésti správu říše, kterou dosud ve svých slabých rukou držel, na „královskou radu“, na sbor rádců, volených z části od krále, z části od parlamentu. Této radě odpovědni měli býti všichni nejvyšší úředníci, volení sice jako dosavad od krále, ale jenom pokaždé na rok.

Jindřich III. ústupek tento, který skutečně byl nemalý, pociťoval brzy jako jho nesnesitelné. Když se ho zbaviti

chtěl, opřel se tomu s velikou částí baronů vůdce oposice Šimon z Montfortu, hrabě Leicesterský. R. 1261 vypsal parlament své strany, totiž shromáždění baronů a biskupů, kteří se ho přidržovali, při čemž volali také k téže poradě posly z hrabství „jednat o obecné důležitosti říše". Avšak nežli se toto shromáždění sejíti mohlo, počalo jednati se o smír mezi Jindřichem a stranou Šimonovou. Král pak, tuším že podle úmluvy se svými dosavadními protivníky, vypsal plný parlament, shromáždění baronů obou stran a povolal také volené posly z hrabství do Windsoru. Spor krále s oposicí ani tímto ani jinými mírnými pokusy v letech následujících nevyřízen konečně. R. 1264 přece došlo k občanské válce, při čemž baronové i ostatní obyvatelstvo se rozdělilo ve dva tábory. Král v bitvě u Lewesu poražen a zajat (14. máje 1264). Zůstával sice králem, ale moc všecka skutkem přešla do rukou Šimona Montfortského, který za čas svého vladaření dvakráte svolal parlament. Poprvé do Londýna hned po vítězné bitvě, kdež pak na krále vloženo podobné jho jako r. 1258, totiž užší královská rada devíti členů, jmenovaná ne od krále, nýbrž na místě něho od tří voličův ustanovených k tomu parlamentem. Při tomto shromáždění zase přítomni byli poslové po hrabstvích volení, kteří také nový řád vlády schválili, jakož se praví v listině o tom v červnu r. 1264 vydané, že vše se stalo „v Londýně svolením, vůlí a rozkazem krále, prelátův, baronův, jakož i obce (communitatis) tam přítomné", čímž však „obec" či poslové hrabství rovnoprávným členem parlamentu se ještě nestala, neb jmenování voličů zůstalo při prelátech a baronech bez účastenství oněch. Shromáždění r. 1261 a 1264 odbývaná jsou první parlamenty, ku kterým obecní přišli, netoliko aby před radou ohlásili, jaké břímě na sebe vzíti chtějí, ale aby také hlas jejich slyšán byl o věci, která všech se týkala, o změně dosavadní nejvyšší správy říše, o vydatném obmezení moci královské v starší době v Anglii neznámé.

Vítězství Šimona Montfortského nebylo ani úplné ani trvalé. Valná část baronů buď opustila Anglii a utekla se

do Francie, kde králová sbírala vojsko, aneb s nevolí a žárlivostí podvolovala se nadvládě jeho. Šimon měl proti sobě oposici, bývalou stranu královskou, jejížto hlava, Jindřich III., se nacházel v moci jeho. K druhému parlamentu, který se sešel v lednu r. 1265 a který se obzvláště „parlamentem Šimona z Montfortu“ nazývá, povolal jménem královským ne veškeré baronstvo, nýbrž jen ty, kteří mu oddáni byli, za to však přibral doufaje, že jiné třídy obyvatelstva si tím trvale získá, nejen zase posly hrabství, ale také poprvé zástupce jistého počtu měst. Hned potom obnovena válka zase, při čemž vůdcem strany královské byl princ Eduard. U Eveshamu 4. srpna 1265 poražen a zabit Šimon z Montfortu, hrabě Leicesterský, jehožto jméno v paměti národa anglického proto trvale utkvělo, že on chtěje oposici své proti moci královské sjednati podporu v středních vrstvách, otevřel těmto bránu k parlamentu, aby již vstoupily do něho jakožto část podstatná, a ne-li rovnoprávná, přece oprávněná hlasu svého pozvedati a rozhodovati o nejdůležitějších věcech státních. K poslům v hrabstvích volených on prvý přibral též zastupitele měst. Avšak tvůrcem parlamentu jej přece nazývati nelze. Již nejbližší parlament r. 1267 byl, jak se zdá, toliko rada baronův podle staršího zvyku. V díle Šimona z Montfortu pokračoval teprve vítěz Eveshamský, král Eduard I. (1272—1307). Když otec jeho zemřel, nebyl v Anglii; nacházelť se na křížové výpravě. Prozatímní vladařové r. 1273 do Westminstru svolali biskupy, barony a zástupce hrabství a měst. Ač to nebyl parlament — ti, kteří se dostavili, skládali novému panovníku přísahu věrnosti a proto byli svoláni — přece zasluhuje povšimnutí, že hned na počátku vlády Eduarda I. setkáváme se zase s volenými posly.

Eduard I. byl výborný král; prvá léta jeho jsou doba šťastná. V dosavadní zákony a právní zvyky uveden pořádek kodifikací; vydána celá řada „statutů“, které pokaždé předloženy jsou parlamentu. Jako za Jindřicha II. byla to po bouřích předešlých doba harmonie. Než na konec století dostavily se zase bouře, ku kterým Eduard I., dědu svému

i otci nepodobný, podnětu zlořády, nepořádky a špatnou vládou nezadal. Dostavily se takořka samy sebou, když zevnější poměry národu anglickému nová a vždy rostoucí břemena ukládaly. Nelze ani říci, že by Angličané jich nebyli chtěli podnikati, ani že by král byl je chtěl ukládati jednostranně: avšak to zdá se býti založeno v povaze věcí lidských, že každý pokrok, každý vývoj dějinný bývá provázen nepokojem, bouří a bojem.

Válka s Francií, se Škotskem a vzpoura ve Walesu to byly, ježto činily vypsání daní nutným. Král svolal r. 1295 parlament vynikající plností účastníků: sešli se ve Westminstru prelátové, baroni, zástupcové duchovenstva, poslové hrabství a měst.

Organisace církve anglické byla starší než některé stránky ústavy státní. Prvé nežli anglosaská království splynula v jedinou monarchii, rozdělena Anglie na diecese biskupské a provincie arcibiskupské. V oněch se scházívaly synody duchovenstva diecesalné, v těchto provincialné, a starší než monarchie a než witenagemote jsou národní synody celé církve anglické. Národní synody potrvaly také, když jednotná říše anglosaská povstala, avšak nescházely se příliš často pro žárlivost obou soupeřů, arcibiskupů Canterburského a Yorkského. Za to tím větší váhy nabyly konvokace, synody provincialné. Účastnili se jich vedle prelátův a opatův i děkanové kapitul a arcijáhnové; avšak již r. 1225 kruh účastníků se rozšířil, když povoláni vedle vyššího a středního duchovenstva také plnomocníci kněžstva nižšího. Během XIII. století zvyk se ustálil a nižší duchovenstvo nabylo pojištěného práva, aby na konvokace posílalo volené zástupce, dříve nežli se v parlamentu trvale účastniti mohli poslové hrabství a měst. Ano zdá se, že při přibírání těchto k radě baronů parlamentu za vzor byly konvokace církve anglické.

Když vedle daní feudalných, které vzkládány na biskupy a opaty, králové příspěvky žádali také od ostatního duchovenstva, když v užitek vešly daně ukládané veškerému obyvatelstvu

z jmění movitého, tu veškeré duchovenstvo se domáhalo práva, aby prvé — před uložením břemen — slyšáno bylo. Králové buď jednali o to s konvokacemi, buď svolávali zvláštní shromáždění duchovenstva podle spůsobu konvokac. Novou cestu nastoupil r. 1254 Richard Cornwalliský, když povolal k parlamentu vedle poslů hrabství také zástupce duchovenstva. Za Šimona z Montfortu povoláni k parlamentu r. 1265 také děkanové kapitul. Třicet let později Eduard I. do Westminstru shromáždil nejen duchovní a barony, ale vyzval také arcibiskupy a biskupy, aby ze svých diecesí poslali mimo arcijáhny též volené zástupce kapitul a nižšího duchovenstva v každé diecesi.

Nejčastěji před r. 1295 k parlamentu přibíráni poslové hrabství. Čítáme-li toliko zcela bezpečné zprávy, stalo se to osmkráte: r. 1254, 1261, 1264, 1265, (1273), 1278, 1283, 1290, 1294. Poslův měst při parlamentě nenacházíme až zase r. 1273 (shromáždění Westminsterské) a r. 1283. Vyskytují se tedy poslanci hrabství r. 1295 po deváté, poslové měst pak teprve po čtvrté.

Parlament r. 1295 svolil králi k dani z movitého jmění. Že pak vrstvy, z kterých se skládal, nesplynuly ani tehdy v jediný celek, patrno z toho, jak si mezi sebou břímě na sebe vložené rozdělily. Baronové a poslové hrabství uvolili se platiti jedenáctinu z movitého jmění, poslanci měst sedminu, duchovenstvo desítinu.

Hned r. 1296 svolal Eduard I. plný parlament opět. Baronové a poslanci hrabství povolili dvanáctinu, poslové měst osminu; avšak duchovenstvo veškeré odepřelo nové příspěvky, odvolávajíc se k bulle papeže Bonifacia VIII. téhož r. 1296 vydané („Clericis laicos“), kterou všem laikům bez rozdílu bránil osobám duchovním jakékoli daně a dávky ukládati. Eduard I. r. 1297 svolal radu světských baronů, žádaje na všech, aby oni jakožto přední manové připojili se k němu na výpravě, kterou podniknouti chtěl do Flander, aby spojencům svým proti společnému nepříteli, králi francouzskému,

na pomoc přispěl. Když i baronové poslušnost mu odepřeli, jal se sbírati vojsko a vypisovati daně netázaje se již ani užší rady ani širšího parlamentu. Ohlašoval při tom, že co se stává z nutnosti, nemá v budoucnosti se stávati pokaždé. R. 1297 opustil s těmi, kteří se k němu přidali, Anglii, kde občanská válka již skorem se počínala. Mezi tím jednáno neustále o smír mezi králem před odjezdem a s královicem Eduardem, prozatímním vladařem, po odjezdu jeho s jedné a oposicí se strany druhé, kteréžto jednání ještě roku 1297 ukončeno šťastně. Král Eduard I. vydal listinu, obsahující potvrzení a doplnění velké charty svobod. Doplněno mělo býti tak, aby co posud bylo kolísavým zvykem, stalo se ustáleným právem. Král slíbil jménem svým i svých dědiců arcibiskupům, biskupům, opatům a duchovenstvu, baronům a vší obci země, že nikdy nemají žádné berně, daně a dávky vybírány býti, leda se společným svolením vší říše, při čemž však k žádosti královë dodána klausule znějící: mimo daně a dávky ode dávna obvyklé.

Eduardem I. dovršen a dokonán vývoj anglického parlamentu, co se týče složení jeho. Ač do samého konce středního věku časem svolávána také rada baronů, přece o všech důležitějších věcech tázán býval plný parlament, skládající se z baronů světských a duchovních i z volených poslů, z jichž rady však zase vystoupili zástupcové nižšího duchovenstva, které o právo, aby do parlamentu posílali své posly, nestálo, majíc svůj zvláštní parlament, t. konvokace. Žádný anglický král již nemohl se obejíti bez parlamentu; než hranice mezi mocí parlamentu s jedné a „praerogativou“ královskou s druhé strany do konce středověku kolísaly se. I v novém věku ustálily se zákony i zvykem, teprv v XVIII. století po dlouhých zápasech ústavních, po dvojí revoluci, po vypuzení Stuartů, a to tím způsobem, že na všech místech se pošinuly ve prospěch parlamentu. Přes to lze již pro středověk práva parlamentu takto vymeziti:

1. Nejdůležitější bylo právo povolovati daně, z kteréhožto práva, jak svrchu vyloženo, parlament vznikl. Povo-

lování daní bylo základem všech práv ostatních. Parlament velmi často k povolení daní připojoval podmínky a žádosti nejrozličnější, na které králové, nechtíce a nemohouce postrádati daní, přistupovati musili. Nejednou domohl se parlament také toho, že mu účty předloženy byly, aby prozkoumal, jak s povolenými daněmi se bylo naložilo. Na sporu však zůstávalo, zdali králové mají právo stará, zvykem ustálená cla zvyšovati a k nim nová zaváděti. Nad to pak někteří králové v XV. století obcházeli parlament, vypisujíce nucené půjčky anebo vymáhajíce je pod jménem „dobrovolných" darů (benevolencí).

2. Ne-li vždycky, přece často parlament vyzýván byl, aby soud svůj vydal o věcech se zahraniční politikou souvisících, obzvláště před početím aneb při skončení války.

3. Zákon vůbec platný (statut) mohl vydán býti toliko společně od parlamentu i krále, když parlament jej přijal a schválil a král potvrdil. Parlament si dobyl také práva iniciativy. Starší statuty vycházely skoro vesměs z předloh královských, než během času vycházely předlohy (bill) nových zákonů také ze středu parlamentu samého. Avšak při tom hranice mezi statuty a jednostrannými královskými rozkazy (ordinacemi) nebyly tak přesně vymezeny, aby mocnější králové nemohli právo zákonodárné parlamentu někdy skracovati.

4. Nejtužší spory povstávaly o to, zdali králové jsou povinni k žádosti parlamentu své nejvyšší úředníky a rádce propouštěti, tak že nejednou ze sporů těch vznikly občanské války. Parlament za těch králů, za kterých byl dosti mocným, aby vůli svou provedl, spokojil se zřídka toliko propuštěním úředníkův a rádcův královských, nýbrž poháněje je před svůj soud z vin opravdových nebo také domnělých a strannickou vášní vymyšlených, ukládal jim obyčejně těžké pokuty a tresty. Nejednou úředníci královští skončili život svůj na popravišti. V středověku a také dlouho v novém věku v dějinách anglických vypravuje se netoliko o propouštění, ale rovněž často o „pádech" předních hodnostářů říše. I králové sami ne-

jednou k ztrátě milosti připojovali tresty i tehda, kdy vina trestuhodná dokázána nebyla.

Anglický parlament od XIV. století se skládá ze dvou domů (house) či komor.

1. V domě lordů zasedaly hlavy těch rodin, které od starodávna k radám zvány byly. Avšak vedle toho těšili se králové nepopíranému právu, že každého dle libosti do domu lordů povolati či lordem učiniti mohli. Mimo řídké výjimky právo zasedati s lordy platilo za dědičné a přecházelo s otce na prvorozeného syna. Zároveň udíleny těm, kdo do domu lordů povoláni byli, rozličné tituly, šlechtickým predikátům jiných zemí a států podobné. Nejvyšší titul byl titul vévodský. Právě tím, že králové si právo jmenovati lordy zachovali, zabránilo se, že lordové se nestali uzavřenou kastou, jakou na př. byla šlechta benátská. Aniž pak těšili se lordové takým právům a privilejím, jakých požívala šlechta jinde, zejmena v příčině daní. I v životě společenském nedělily jich od ostatního obyvatelstva předsudky takové jako jinde, o čemž již ta věc svědčí, že Angličané pojmu „mesalliance" neznají. Jediné opravdové privilegium lorda v tom záleží, že jsa obžalován ze zločinu nemůže souzen býti leda od rovných sobě (peerů), to jest od domu lordův. V procesu pak parlamentárním, když parlament úředníky a soudce královské před svoji stolici pohnal, vynášeli na ně žalobu obecní před lordy, kdežto konečný rozsudek slušel domu lordů i tehdy, když obžalovaný peerem nebyl.

2. Dům obecných (house of the commons) skládal se z volených zástupců hrabství a měst.

Zástupců hrabství bylo 74, po dvou z 37 hrabství, na které Anglie se dělila. Voleni bývali v shromážděních hrabství pod dozorem sheriffů, na něž nejednou žalováno, že nekalými nebo neslušnými prostředky podporovali kandidáty vládě příznivé. Voleni býti mohli z počátku toliko rytířové; později nastoupil na místě této kvalifikace totiž dosti značný census. Passivnému volebnímu právu těšili se jen ti, kdo

vládli slušným jměním; census však, kterým od 15. století se obmezovalo aktivné právo volební, byl velmi mírný. Poslové hrabství podrželi titul „rytíři hrabství“ (knights of the shire).

Udíleti městům právo, aby posílala volené posly do parlamentu, bylo částí nenepodstatnou královské praerogativy jako právo jmenovati a povolávati lordy do první komory. Poslové měst (boroughs) bývali často vládě nejoddanější část parlamentu. Ne všecka města v Anglii těšila se právu volebnímu, ne všecka byla „města parlamentární“ (parlamentiary borough). Počet těchto neustále se měnil. Za Eduarda I. bylo 166 měst v parlamentě zastoupeno, každé vysílajíc po dvou poslích. Již v středním věku bylo v parlamentu příliš mnoho zástupců měst, hledíme-li k počtu, k důležitosti, k jmění, k daním městského obyvatelstva u porovnání s jinými třídami. Volební řád a zejmena census aktivní nebyl ve všech městech stejný; řídilyť se ústavami měst, které se valně od sebe různily. V parlamentě samém poslové měst, ač počtem četnější, často se podřizovali vedení rytířů hrabství.

Rozdělení anglického parlamentu na dva domy nepovstalo určitým zákonem, nýbrž vyvinulo se samo. Vlastně jest tak staré jako parlament sám. Nikdy všichni, lordové i obecní, nebyli jeden sbor. Každá část pro sebe — lordové, poslové hrabství, poslové měst — povolovala z počátku daň obzvláště, jak svědčí příklad svrchu uvedený z doby Eduarda I.; než velmi záhy splynuli poslové hrabství a měst v jeden dům obecných, rokujíce společně pod řízením „mluvčího“ (speaker), kterého si ze svého středu volili sami, kdežto jednání v domě lordů řídil přední královský úředník, kancléř. Záhy si také dům obecných dobyl rovnoprávného postavení vedle domu lordů. Kdežto zprvu poslové voláni byli často jen k povolení daní, tak že někdy se ostatního jednání ani neúčastnili, po svolení daní žádaných ihned domů se vracejíce: již ve XIV. století oba domové sobě na roveň jsou postaveni, tak že votum parlamentu u všech věcech se skládá

ze stejně závažného hlasu obou. Jen při parlamentárních procesech lordové jsou soudci a zaujímají vyšší místo než žalující obecní, od kterých však iniciativa vychází, kterou i v jiných věcech víc a více do svých rukou přejímají. Již v středověku platilo, že cokoli s financemi, s daněmi, s penězi souvisí, musí nejprve vyřízeno býti v domě obecných, dříve nežli věc na lordy se vznese.

Obyčeje a spůsob, řád jednací středověkého parlamentu se z velké části zachoval do dnešní doby.

Právo svolávati parlament slušelo králům, kteří se při tom řídili dle svých potřeb a přání a nedali se obmeziti pokusy parlamentu, aby jim pravidelné občasné svolávání za povinnost uložil. Mohlo se státi a stávalo se, že někteří králové celou řadu let bez parlamentu vládli. Král určoval mimo to parlamentu čas a místo k sejití: nejčastěji scházely se parlamenty v oktáv po Třech králích, po neděli velikonoční, po sv. Trojici a po svátku sv. Michala archanděla. Měl-li se sejíti v létě, přihlíženo také k tomu, aby žně již úplně byly skončeny. Někdy se stávalo (na př. r. 1328), že parlament až i čtyřikráte do roka svolán byl. Místem parlamentem k sejití vykázaným nejčastěji a později, mimo řídké výjimky, skoro výhradně byl Westminster, tam kde na západním konci tehdejšího Londýna již za doby anglosaské zbudováno bylo opatství a palác královský, tam kde bylo též sídlo všech nejvyšších úřadů a soudů. Starý středověký palác Westminsterský padl bohužel v tomto století (1834) za oběť požáru a přestavěn tak úplně, že ze staré budovy — či spíše skupiny budov — jen málo zbylo, snad méně, než zbýti mohlo a mělo. Vedle paláce královského rady a později parlamenty někdy se také sešly v opatství, v refektáři neb v sále kapitulním. V tomto, mimo některé výjimky, radívali se pravidelně obecní od XIV. do druhé polovice XV. století, až jim od Eduarda II. trvale vykázáno místo jiné, kaple sv. Štěpána při královském paláci.

Před každým parlamentem rozesílaly se po celé Anglii královské listy svolávací (writs of summons) všem lordům

duchovním i světským; prvý svědčil arcibiskupu Canterburskému. Dům obecných se svolával listy sheriffům danými, obsahujícími rozkaz, aby vypsali volby v hrabstvích a městech. Volby se opakovaly pokaždé, kdykoli parlament svolán byl, třeba několikráte za rok.

Parlament zahajoval se slavně v paláci Westminsterském, nejčastěji v tak zvané malované komnatě (painted chamber), králem samým, sedícím na trůně a majícím po pravé straně preláty, po levé světské lordy, kdežto obecní stávali na druhém konci komnaty naproti trůnu. Mezi trůnem a obecními na „žoku" (woolsack) seděli soudcové nejvyšších soudů. Arcibiskup Canterburský neb jiný prelát aneb častěji některý z předních úředníků zahájil porady řečí, která, obzvláště když byla pronesena osobou duchovní, podobala se kázaní kostelnímu, načež obecní se odebrali do místa jim vykázaného, lordové pak do tak zvané „bílé komnaty" (white chamber) v paláci Westminsterském. Obecní především přistoupili k volbě mluvčího, který v středověku zvykem vybírán byl vždy z počtu rytířů hrabství a jehož volba potvrzena býti musila od krále. Zvyk předpisoval, aby zvolený krále prosil, by naň tak těžkého břemene nevzkládal, kteréžto žádosti ovšem král nevyhověl. Mluvčí přednášel pak králi, pokud parlament trval, všecky prosby a žádosti, všecky odpovědi a svolení jménem obecných, kdežto k srozumění s lordy se volívaly z obou domů výbory (committees). Každý návrh musil v domě, z kterého vyšel, třikráte čten býti, nežli byl poslán a předložen domu druhému, kterýžto zvyk se až do dneška zachoval. Jakým spůsobem v domech samých jednání se vedlo, jak se debatovalo a hlasovalo, o tom bohužel nemáme ze středního věku žádných podrobnějších zpráv. Na konec zasedání před rozchodem parlamentu se oba domy shromáždily před králem podobně jako při zahájení. Při tom prohlašovány tituly zákonů od parlamentu a krále schválených, při čemž sankce královská provolávána francouzskou formulí: „le roy le veult". Frančinu přinesli do Anglie dynastie francouzského původu a jich baronové, frančina zavládla v Anglii

vedle anglosaštiny ve vyšších třídách, u dvora královského a také v parlamentu. V století XIII. i XIV. vyskytuje se vedle latiny často v zákonodárství, v druhé polovici XIV. století počína však ustupovati před angličinou všude, zejmena pak v parlamentě a v zákonodárství, držíc se toliko v některých formulích v parlamentu pronášených až do dneška.

Sbírka přednášek a rozprav.

Řada V.

Rediguje prof. dr. FR. DRTINA.

Sv. 1.	Prof. dr. O. Hostinský: *Umění a společnost.*	K 1·80
Sv. 2.	Prof. dr. B. Němec: *Vztahy rostlin k vnějšímu světu* (rostlinná oekologie) . . .	„ 3·80
Sv. 3.	Prof. dr. Al. Mrázek: *O nauce vývojové* (theorii descendenční)	„ 2·50
Sv. 4.	Prof. dr. Arn. Kraus: *Dánsko*, jeho hmotná a duševní kultura	„ 3·50
Sv. 5.	Prof. dr. Nejedlý: *Zpěvohry Smetanovy.* S četnými notovými příklady	„ 5·—
Sv. 6.	Prof. dr. Vl. Novák: *Fotografie ve vědě a praxi.* Se 35 obrazy v textu a 12 zvláštními přílohami	„ 3·—
Sv. 7.	Dr. Jiří Daneš: *Spojené státy severoamerické.* S mapkou	„ 1·40
Sv. 8.	Prof. dr. Josef Janko: *Shakespeare, jeho život a dílo*	„ 5·50
Sv. 9.	V. Tille: *Maurice Maeterlinck. Analytická studie.* S podobiznou M. Maeterlincka .	„ 9·—
Sv. 10.	Doc. dr. K. Domin: *O rostlinách užitkových*	„ 2·40

ŘADA VI.

Sv. 1.	Prof. dr. Zdeněk Nejedlý: *Česká moderní zpěvohra po Smetanovi*	„ 6·—

Počínaje řadou V. vychází „Sbírka přednášek a rozprav“ v sešitovém vydání po 50 hal. - Každý svazek ve vkusné plátěné vazbě s originelní výzdobou o K 1·20 více.

Sbírka přednášek a rozprav je na skladě v každém knihkupectví.

J. OTTO v Praze, Karlovo nám. 34. Ve Vídni I., Gluckg. 3.

SBÍRKA PŘEDNÁŠEK A ROZPRAV.
(VÝBOR LIDOVÝCH PŘEDNÁŠEK ČESKÉ UNIVERSITY.
REDIGUJE PROF. DR. **FRANT. DRTINA.**
SERIE VI. ČÍSLO 2.

DR. KAREL KADLEC:

Z ÚSTAVNÍHO VÝVOJE HABSBURSKÉHO MOCNÁŘSTVÍ.

(KURS ŠESTIPŘEDNÁŠKOVÝ.)

VYDAL KNIHKUPEC C. K. ČESKÉ UNIVERSITY
J. OTTO V PRAZE, KARLOVO NÁMĚSTÍ 34.
1912.

Dr. KAREL KADLEC:

Z ÚSTAVNÍHO VÝVOJE HABSBURSKÉHO MOCNÁŘSTVÍ.

VYDAL KNIHKUPEC C. K. ČESKÉ UNIVERSITY
J. OTTO V PRAZE, KARLOVO NÁM. 34.
1912.

Všechna práva vůbec, i právo překladu vyhraženo.

Tiskem »UNIE« v Praze.

I.

Územně vzniklo nynější mocnářství Rakousko-Uherské r. 1526. Pokusy o založení velké podunajské monarchie jsou však starší. Již Přemysl Otakar II. pojal myšlenku veliké českoněmecké říše, a skutečně se mu podařilo soustředití ve svých rukou na nějaký čas země české a rakouské. Plány takové zdědili po něm Lucemburkové a zabývali se jimi i Habsburkové. Mezi oběma dynastiemi uzavřena byla vzájemná dědická smlouva, podle níž ten rod, který přežije druhý, měl nabýti panství nad zeměmi svého spolusmluvce. Vedle toho vznikla ve XIV. stol. ještě kombinace velké říše rakousko-uherské, s níž však brzo sešlo, a také kombinace říše česko-uherské, která se na krátký čas uskutečnila. Zvolenť byl král český Zikmund, který pojal za choť dceru uherského krále Ludvíka I., také za krále uherského. O založení velké monarchie Uhersko-Česko-Rakouské usiloval v XV. stol s uherské strany král Matěj Korvín.

Podněty ke zřízení velkého podunajského mocnářství vycházely tedy ze všech tří státu, z nichž později vznikla nynější monarchie Rakousko-Uherská, z Čech, Rakous i Uher. Největší štěstí při

takových plánech měla dynastie rakouská, Habsburkové. Již po smrti Zikmunda Lucemburského podařilo se r. 1437 jeho zeti Albrechtovi rakouskému, že zvolen byl za krále českého i uherského, tak že vznikla trialistická monarchie Rakousko-Česko-Uherská, která ovšem měla krátké trvání, neboť po smrti Albrechtově udržela se — po jisté přestávce — jen za jeho syna Ladislava Pohrobka. Po smrti jeho tři spojené říše zase se rozešly. Habsburkům nic neprospěla dědická smlouva lucembursko-habsburská z r. 1364, a byla zrušena i formálně r. 1462. Pozbyvše koruny české i uherské, Habsburkové chtěli si pro budoucnost pojistiti nároky aspoň na říši Uherskou. Maxmilian uzavřel s uherským králem Matějem dědičnou smlouvu rakousko-uherskou, jež obnovena po smrti Matějově, když koruna uherská na novo jim unikla Tehdy došlo k personální unii česko-uherské. Český král Vladislav byl totiž r. 1490 zvolen také za krále uherského. Čeho však Habsburkové nedosáhli cestou diplomatickou, přinesla jim sama náhoda. Česko-uherský rod Jagajlovců vymřel r. 1526, když bezdětný král Ludvík padl v bitvě s Turky u Moháče. O trůn český a uherský ucházel se tehdy švakr posledního Jagajlovce, Ferdinand rakouský, muž kněžny Anny, sestry Ludvíkovy. Ferdinand opíral se jak v Čechách tak v Uhrách o dědické nároky choti své Anny, a v Uhrách mimo to ještě o dědické smlouvy rakousko-uherské. Nároky tyto nebyly sice uznány, přes to však podařilo se Ferdinandovi dosíci volby za krále českého a uherského.

R. 1526 byla tedy územně nynější monarchie Rakousko-Uherská v celku hotova. Pozdější územ-

ní změny nebyly příliš veliké. Země Uherské, od r. 1541 rozdělené mezi Habsburky, sedmihradská knížata a Turky, byly od konce XVII. stol. opět sceleny, a panství někdejších uherských králů tedy v celém územním rozsahu obnoveno. Naproti tomu zmenšeno území státu Českého. R. 1635 ztraceny obě Lužice a r. 1742 většina Slezska. R. 1772 nově však získána byla při prvém dělení Polska Halič, r. 1774/5 Bukovina, r. 1797 Dalmacie a benátská Istrie, jež sice zase ztraceny, ale pak znova získány; teprve počátkem XIX. stol. nabyto Solnohradska a konečně r. 1878 Bosny a Hercegoviny. Časem rozšířena byla monarchie o země italské, Lombardii a Benátsko, ale obě ty země zase byly ztraceny, podobně jako španělské Nizozemí (nynější Belgie).

Monarchie Habsburská, r. 1526 založená, neměla dlouho zvláštního názvu. Říkalo se jen opisně státy nebo země Habsburského rodu. Velmi dlouho měla povahu trialistickou. Skládalať se ze tří samostatných, na sobě nezávislých celků, ze zemí rakouských, náleževších k říši Římskoněmecké, ze státu Českého a říše Uherské. Mezi státy spojenými v rukou jednoho panovníka, Ferdinanda Habsburského, nebylo žádného jiného úvazku než společný král. Byla tu unie personální. Tato rakousko-česko-uherská unie, r. 1526 založená, byla jako každá personální unie spojením jen nahodilým, a mohla se každé chvíle rozpadnouti. Každá ze spojených tří říší měla svoje vlastní státní zřízení. Všude vyvinula se středověká stavovská monarchie, totiž ona forma státního zřízení, kde státní moc byla vykonávána částečně panovníkem a částečně privilegovanými třídami obyvatel-

stva, t. zv. stavy. Politicky plnoprávnými byli v těchto stavovských státech jen příslušníci některého stavu. V Čechách na př. byl to od husitských válek až do obnoveného zřízení zemského z r. 1627 jen stav panský (vysoká aristokracie), stav rytířský a stav městský. Na Moravě a v jiných zemích nynějšího mocnářství Rakousko-Uherského — a také v Čechách od r. 1627 — byli to však stavové čtyři, totiž vedle tří stavů již uvedených ještě preláti, stav duchovenský, k němuž se počítali arci jen vyšší duchovní, arcibiskupové, biskupové a zástupci kapitol a klášterů, nikoli tedy faráři a kaplani. (Výjimečně jen v Tyrolsku počítali se ke stavům také sedláci.) Národem v politickém slova smyslu byli v tomto starém stavovském státě jen stavové, početně jen malá část veškerého obyvatelstva. A i mezi samými stavy byl rozdíl. Rozeznávalť se mezi t. zv. vyššími a nižšími stavy. K nižším počítal se stav městský, k němuž náležela jen zeměpanská města, totiž ona města, jež měla svým přímým pánem vladaře, nikoli tedy města poddanská, jež byla poddána přímo buď některému prelátovi nebo šlechtici a teprve nepřímo panovníkovi. Tato města poddanská nepožívala výhod stavovského zřízení státního a stála úplně na roveň sedlákům, kteří rovněž politickým stavem nebyli. Ve stavovské zemské organisaci hrála úlohu královská svobodná města jen jakožto celky, nikoli jejich příslušníci, měšťané. Stavovská práva náležela tedy jen městským obcím, nikoli jednotlivým měšťanům. A poněvadž zeměpanských měst bývalo ve všech zemích jen několik, kdežto šlechticů bývalo velmi mnoho, — nižších až na tisíce —, mizel na

sněmích počet měst naproti hlasům šlechticů. Časem bývala města ještě více obmezována. V některých zemích a dobách náležel všem městům na sněmě jen jediný hlas. Stavovská ústava byla následkem toho ústavou skoro výhradně šlechtickou. Dospělo se ve starém stavovském státě k té zvláštní nespravedlnosti, že největší moci a největších práv i výhod požívala šlechta, ona třída obyvatelstva, jež se nejvíce vymykala státním daním a břemenům, kdežto lid vesnický, na nějž největší břemena byla uvalována, ze stavovské organisace a stavovských práv úplně byl vyloučen a politické moci úplně byl zbaven.

Jak již řečeno, státní moc byla vykonávána ve všech třech státech, z nichž r. 1526 povstala monarchie, částečně panovníkem a částečně stavy anebo lépe řečeno šlechtou. Běželo tu o tři státy dualistické, monarchicko-stavovské. Mezi panovníkem a „národem" nebylo oné organické jednoty, jak jest tomu ve státě moderním. Nebylo tu jediné nedílné státní moci, která by se byla projevovala jen v rozličných orgánech. Jen panovník se stavy dohromady představovali plnost státní moci, a vladař byl tedy stavy obmezen. Tak jako neznal starý stát monarchicko-stavovský jednotné státní moci, neznal ani přesného rozdělení jednotlivých funkcí státní moci. Stavům náležela zrovna tak jako panovníkovi moc zákonodárná, soudní a správní. Bývaly tedy ve státech stavovských vlastně dvoje zákony, dvoje soudy a dvoje správní úřady, a pokud tomu tak nebylo, mívaly soudy a úřady dvojí povahu, polo zeměpanskou a polo stavovskou.

Vadou všech ústav stavovských bylo, že v samé jejich podstatě tkvěla vratkost a kolísavost. Oba držitelé státní moci, panovník i stavové, snažili se moc svou co nejvíce povznésti, a to se mohlo díti jen na újmu druhého. Oba činitelé pracovali k tomu, aby se zbavili mocného konkurenta, panovník chtěl vládnouti bez stavů, stavové bez panovníka. Mezi vladařem a stavy vznikají tedy ústavní zápasy, jež dosahují někdy dosti veliké ostrosti a končí se velmi často násilnými převraty. Silní panovníci ruší stavovská privilegia a při vládě stavy odstrkují anebo, jak se říká, vládnou absolutně, mocní stavové zase diktují nastupujícímu panovníkovi podmínky, za kterých může vykonávati vládu spíše jen jako president stavovské (šlechtické) republiky než skutečný panovník. Vhodnou příležitostí pro rozmach moci stavovské bývají změny trůnu, zvláště když nastoupiti má nezletilý dědic trůnu, anebo když vymírá dynastie vůbec. Tu stavové usilují zavésti monarchii s panovníkem voleným, která jim jest mnohem příznivější než monarchie dědičná. Nemá už vzniknouti nová dynastie, jejíž členové by měli na trůn právo, nýbrž stavové chtějí obsazovati trůn podle své libosti volbou. Volbou se projevuje, že národ (šlechta) může povolati na trůn koho chce, a za jakých podmínek chce. Při volbě vystupuje svobodný národ jako samojediný držitel nejvyšší moci státní, a pokud trůn od něho nikomu není zadán, za mezivládí, jest tu vlastně republika, za jejíhož trvání monarchická forma státní úplně byla ohrožena. Proto volení monarchové usilovali všude o to, aby trůn stal se dědičným

aneb aspoň aby syn jejich ještě za života otcova byl uznán od národa nástupcem trůnu. Ale i kde stavové k tomu svolili, pokládali i syna panovníkova za panovníka voleného a předkládali mu podmínky, jež byly nabídkou smlouvy. Vláda byla příštímu panovníkovi odevzdávána, jen když se zavázal, že bude zachovávati stará a po případě i nová privilegia stavovská, a zejména že bude vládnouti společně se stavy, zastoupenými dílem na sněmích, dílem v nejvyšších úřadech státních. Tyto své závazky utvrzovali králové český i uherský nejen korunovací přísahou, nýbrž i písemně (v Čechách t. zv. korunovacím reversem, v Uhrách inaugurační listinou).

O korunování nemohlo ovšem býti řeči v zemích rakouských, třetí složce mocnářství. Panovník tamní nebyl králem, nýbrž měl od r. 1453, kdy rakouská privilegia podvržená Rudolfem IV. od cís. Fridricha III. byla potvrzena, titul arciknížete. Poměr jeho ke stavům byl poněkud jiný než ve státě Českém a Uherském. Tvořilyť země rakouské součást říše Římskoněmecké, a státoprávní poměry rakouské byly tedy podobné státoprávním poměrům zemí německých vůbec. Jak moc zeměpanská, tak i moc stavů vyvinula se tam později než ve státě Českém a Uherském. Moc panovnická vznikla v zemích rakouských z moci bývalých úředníků říšských, když úřady a spojená s nimi území staly se dědičnými, a když bývalí úředníci nabyli i t. zv. práv regálních. Souběžně s mocí zeměpanskou počala se sice vyvinovati i moc stavů, ale u stavů vývoj ten přece pokulhával. Udržovaloť se dosti dlouho vědomí nízkého původu rakouské aristokracie.

Kdežto šlechta česká i uherská vznikly většinou z vynikajících svobodných rodů, rekrutovala se šlechta rakouská hlavně z ministeriálů, z osob vlastně nesvobodných, které byly způsobilé konati vojenskou a dvorskou službu. Tato rakouská aristokracie nemohla čeliti moci zeměpanské už proto, že neměla valného vlivu na obsazování trůnu. Trůn byl v zemích rakouských dědičný, a sice na základě privilegií. Vedle privilegií upravováno bylo nastupování na trůn t. zv. rodinnými řády (Hausgesetze). Stavové rakouští byli tedy ze vlivu na nastupování panovníkovo vyloučeni, a nenaskytovala se jim možnost volbou o obsazení trůnu rozhodovati a při tom předkládati panovníkovi volební podmínky.

Následkem toho byli stavové rakouští na svém panovníkovi mnohem závislejší než stavové čeští a uherští.

Ani panovník rakouský sám neměl tak velkou moc jako král český a uherský. Země rakouské jakožto součástka říše Římskoněmecké podléhaly nejen moci svých zeměpánů, nýbrž i moci císaře a říše. Naproti tomu král český a uherský byli na venek pravými suverény. Za to v poměrech vnitrostátních bývali silně obmezeni stavy. V tom se shodovala ústava česká s uherskou. Když r. 1526 nastoupil Ferdinand I. na trun český a uherský, byla moc královská v obou státech ve stejném úpadku. Za Jagajlovcu, vládnoucích v obou říších, vyvinula se vláda šlechtická. Král byl jen stínem krále; vlastní vláda byla v rukou sněmu, resp. sněmovního výboru, král. rady, jež byla více radou zemskou, stavovskou, anebo ještě lépe řečeno,

spíše zemskou vládou než poradným sborem panovníkovým. Skoro tytéž stavovské osoby, které byly v král. radě, byly i členy nejvyššího zemského, v Uhrách král. soudu. Sbor soudní byl však početnější. Radové královští přísahali jak v Čechách, tak v Uhrách, že budou nejen jednati ve prospěchu krále, nýbrž i ve prospěchu „království“, země, t. j. stavů, a již tím tedy uznávali svou odpovědnost vzhledem k sněmu. Sněm byl hlavním orgánem stavovské samosprávy, a to především jako sbor zákonodárný, ale vedle toho i sbor vykonávající důležitá práva v oboru správy, financí a vojenství. V rukou jeho bylo jmenovitě právo povolovati daně a vojsko, čímž měl mocnou zbraň naproti králi, jemuž mohl jak daň, tak i vojsko odpírati.

Snahou Ferdinanda I. bylo obnoviti pokleslou moc královskou, šlechtu pak udržovati v náležitých mezích. Poněvadž k dosažení cíle potřeboval peněz (a také vojska), hleděl především zlepšiti královské finance a vedle toho ovšem odstraňoval znenáhla všeliké výstřelky stavovské ústavy. V této snaze mnohem větší překážkou než ústava česká byla mu ústava uherská, která v některých ohledech poskytovala stavům větší práva.

Neobyčejně cennou ústavní záruku poskytovalo stavům uherským t. zv. právo branného odporu (jus resistendi), zavedené čl. 31. zlaté bully Ondřeje II. z r. 1222. Spočívalo v tom, že národ, porušoval-li král jeho ústavní práva, mohl sáhnouti ke zbrani a vynutiti si mocí plnění ústavy. Právo toto, jež nebylo vlastně ničím jiným než právem z nouze, právem nutné sebeobrany, mohlo

snadno výbojným stavům sloužiti za záminku k revolučním podnikům, namířeným proti slabším panovníkům. Z tohoto důvodu, a poněvadž právo to bylo součástkou stavovských výsad, jež králové při svém nastupování na trůn museli potvrzovati, radila opatrnost, aby králové neposkytovali stavům příležitost chápati se onoho nebezpečného prostředku, mohoucího zvrátiti veškeren řád v zemi.

Dosti velkou záruku ústavní, kterou stavové čeští rovněž neměli, byl v Uhrách úřad palatina. Byl to jakýsi druhý král. Byl v něm stělesněn souhrn všech práv, jež měli stavové naproti králi. Proto měl palatin za povinnost býti strážcem uherské ústavy, a kdykoli král se chtěl dopustiti nějakých přehmatů naproti šlechtickému národu, stál tu proti němu palatin jako živý hlas jeho svědomí. Ve sporech mezi králem a národem palatin hrál roli prostředníka, který vyrovnával křižující se zájmy obou stran. Palatin nebyl během času jmenován jen králem, nýbrž dosazován od krále společně se sněmem a od r. 1608 dokonce volen sněmem ze čtyr kandidátů navržených králem. Tím byl nejlépe projeven stavovský ráz úřadu palatinova a jeho odpovědnost sněmu.

Také trůnní právo uherské bylo pro stavy výhodnější než trůnní právo české. Poskytovaloť jim mnohem větší vliv na obsazování trůnu než stavům českým, a bylo tedy rovněž mocnou zbraní v rukou uherských stavů naproti dynastii.

Příznivější pro stavy bylo dále uherské sněmovnictví. Kdežto se v Čechách a na Moravě vyvinuly jen jedny sněmy, zemské, povstaly a udržely se v zemích uherských až do zániku

státu stavovského dvojí sněmy: vedle sněmů zemských, pokud se týče říšských, ještě t. zv. komitátní kongregace, sjezdy komitátní čili stoličné šlechty. I v Čechách pozorujeme sice zárodky tohoto dvojího sněmovního zřízení, ale naše sjezdy krajské z doby předhabsburské neměly dlouhého trvání. Již Ferdinand I. počal je zakazovati, a tak činili i jeho nástupcové. Sněmovnictví krajské se následkem toho u nás neujalo. Naproti tomu v Uhrách vyvinuly se podobné poměry jako v Polsku, kde těžisko politického života nebylo ve sněmu valném, nýbrž v t. zv. sněmících. Každý kraj uherský měl svůj vlastní sněmík, jehož se účastnili všichni tamní šlechtici. Jednalo se na něm — obyčejně čtyřikráte do roka — o všech politických a hospodářských věcech komitátu, rozvrhovala se tam státní (vojenská) daň, určovaly se náklady komitátní správy (na úřednictvo, budovy, silnice, mosty atd.) a ukládala se t. zv. daň domestikální, vydávala se tam v mezích zákonu místní statuta, konaly se volby poslů čili ablegátů na zemský sněm, dávaly se jim instrukce, jak mají hlasovati, sestavovaly se tam stížnosti a požadavky stavů, volilo se tam i úřednictvo komitátní atd. Poslové komitátní byli hlavními osobami ve stavovské sněmovně uherské. Skládalť se uherský sněm od r. 1608 ze dvou sněmoven, horní čili magnátské a dolní čili stavovské. Ve sněmovně dolní byly sice zastoupeny též kapitoly a kláštery, král. svob. města a král. tabule soudní, ale hlavní slovo vedli tam ablegáti komitátů, volení z usedlé komitátní šlechty. Byl to jakýsi výkvět veškeré zemské šlechty, organisované podle komitátů. Šlechta každého jednot-

livého komitátu tvořila zvláštní veřejnoprávní korporaci, jež záležitosti své vyřizovala autonomně dílem doma na komitátním sněmíku, dílem prostřednictvím svých ablegátů na ústředním zemském sněmu, který byl jaksi kongresem obesílaným komitátními kongregacemi. Sněmovním usnesením stalo se jen to, k čemu svolila většina komitátů. Jejich poslové nemohli tedy hlasovati svobodně podle svého přesvědčení, nýbrž museli se přesně říditi instrukcemi, jež obdrželi od svých sněmíků. Nevykonávali neobmezený mandát poslanecký jako nynější poslanci, nýbrž byli v pravém slova smyslu jen „posly", kteří měli vyřizovati jen vůli sborů je vysílajících. Kdyby se byli danou jim instrukcí neřídili, mohli ze sněmu být odvoláni a místo nich posláni býti jiní. Z obavy, aby se to nestalo, držívali se tedy ablegáti velmi úzkostlivě daných jim instrukcí, a kdykoli nová situace vyžadovala nových poukazů, žádávali své vysílatele v obšírných písemných zprávách za instrukci novou. Tím se sice sněmovní jednání zdržovalo, a zanášely se do něho často malicherné místní zájmy, celkovému prospěchu škodlivé, avšak s druhé strany udržován byl v obyvatelstvu stálý styk se sborem zákonodárným a živý zájem pro věci veřejné, a zákonodárné i politické otázky přetřásaly se na krajských sjezdech právě tak jako na sněmě. Následkem toho byly komitátní kongregace hlavním zákonodárným a politickým činitelem, který, kdykoli chtěl, mohl činnost ústředních zemských sněmů podlamovati anebo dokonce mařiti.

V rukou komitátních sjezdu bylo také provádění sněmovních usnesení. Dějiny podávají časté do-

klady toho, že jednotlivé komitáty se zpěčovaly provésti to, na čem se sněm řádně byl usnesl.

Nemenší význam měly komitáty jakožto *samosprávné obvody*, nepodléhající vlivu panovníka a jeho ústředních orgánů. Již r. 1545 (zák. čl. 33.) bylo ustanoveno, aby vrchní županové a podžupanové *neprováděli* takových *nařízení* krále a místodržícího, která se příčí zemským zákonům. Odvolávajíce se stále na tento zákonný článek, komitáty vzdorovaly všem absolutistickým pokusům XVII.—XIX. stol. V bojích o ústavu dobyly si nemenších zásluh než uherské sněmy ba staly se baštou uherského konstitučního života právě v těch dobách, kdy sněmy svolávány nebyly, ač na druhé straně byly zase ohniskem reakce. O odpor zpátečnické, nevzdělané a svrchovaně egoistické šlechty lámaly se všechny pokusy o ústavní reformy.

Ukázali jsme jen v nejhlavnějších obrysech na stavovské ústavy tří států, z nichž povstala r. 1526 nynější monarchie Rakousko-Uherská, jakož i na jejich rozdíly. Uvésti mohlo by se ještě to, že všechny tři státy, z nichž povstalo mocnářství, založeny byly na principu decentralisace, a že všechny tři byly složitým státem výlučně národním, v tom smyslu totiž, že jen domácí šlechtic s pozemkovým majetkem byl účasten politických práv vyhražených šlechtě, že jen domácí šlechtic mohl býti zemským úředníkem. Každý ze tří států, z nichž povstalo mocnářství, byl složitou říší, v níž každá jednotlivá země byla zvláštním státem s vlastní ústavou. Stát Český na př. byl útvarem komplikovaným, v němž hlavně jen společný panovník a

úřady na něm závislé byly živly jednotícími, kdežto v oboru pravomoci stavů, druhého souřadného činitele ve státním právu, nebylo téměř žádné jednoty. Stavové každé země, Čech, Moravy, Slezska, obojí Lužice, tvořili zvláštní zemskou korporaci, zvláštní zemský celek, a měli zvláštní svou ústavu. Jediným téměř pojítkem mezi stavy všech zemí koruny České bylo společné právo obyvatelské čili indigenát, inkolát, t. j. společné státní občanství stavovské. Jinak každá země koruny České měla svůj zvláštní sněm i své zemské správní a soudní orgány. V záležitostech dotýkajících se důležitých zájmů všech zemí konány bývaly občas i společné sněmy všech zemí koruny České, t. zv. sněmy generální, ale nehledíc ani k tomu, že neměly moci definitivně se usnášeti o věcech na nich projednávaných, nýbrž scházely se jen za účelem snazšího dohodování jednotlivých zemí, nevyvinuly se ve zřízení trvalé.

Zemské stavovské ústavy přinášely do státního života živel separatistický, který byl velikou překážkou panovnického centralismu. Ve stavích nalézali panovníci nechuť, ba přímý odpor proti sjednocovací své činnosti. Bylo to zcela přirozeno. Snahy obou stran se úplně rozbíhaly. Panovník chtěl sjednocovací svou činností zvláštnosti zemských ústav stírati, kdežto stavové hleděli zase zemské ústavy udržeti.

Pestré byly dále v monarchii Habsburské etnické a jazykové poměry. Bylo tomu tak zase ve všech třech složkách mocnářství. Nejprostší poměry byly ještě ve státě Českém. V Čechách a na Moravě vedle starého domorodého obyvatel-

stva objevuje se záhy, nejprve sporadicky, od XIII. stol. však s kolonisací měst a vesnic ve velkém počtu živel německý. Slezsko bylo ve stol. XIV., když se dostalo ke koruně České, již silně poněmčeno, Lužice byly skoro úplně německé. Dvojí národnost a dvojí jazyk znamenaly zároveň dvojí kulturu. Vedle staré kultury slovanské objevuje se v zemi kultura německá, jejímž střediskem stávají se města. Ústava zemská, pokud se týče šlechta v Čechách a na Moravě, podléhá sice částečně vlivu německé kultury, ale jazyk si udržuje český. Teprve obnov. zříz. z. z r. 1627 (pro Čechy) a 1628 (pro Moravu) nabývá němčina i v ústavě zemské rovného práva s češtinou. Většina měst se v Čechách časem počeštila, na Moravě zůstala však německými.

Větší jazyková pestrost byla ve skupině zemí rakouských, kde od samého počátku žili Němci vedle Slovinců, a v Tyrolsku a Přímoří ještě také Italové. Slovinci, kteří kdysi měli vlastní svůj stát, Karantanii, záhy se počali germanisovati a udrželi se vedle Němců jen v Korutanech a jižním Štyrsku a vedle Italů v Přímoří, kdežto v Krajině tvořili značnou většinu obyvatelstva. V ústavním vývoji nehráli však pražádnou roli, poněvadž šlechta jejich záhy úplně se odrodila, a lid selský nebyl stavem politickým. Ani v městech nedomohli se vlivu. Naproti tomu Italové představují v jižních zemích rakouských důležitý živel s vlastní kulturou. Městské zřízení v Přímoří, jakož i v jižním, t. zv. vlašském Tyrolsku, bylo úplně italské. Nemalý význam měli Italové i v zemské ústavě tyrolské. Již v XV. stol. bývali Vlaši jižních částí Tyrolska zastoupeni na sněmích (biskup tridentský, kapitola tamní, město

Trident, šlechtici italští i selské obce). Od XVI. stol. jsou jednotliví Vlaši i při inšprucké zemské vládě čili regimentu. R. 1555 bylo tyrolské zem. zříz. z r. 1532 přeloženo do latiny, aby se stalo domácím Italům srozumitelnějším. Od XVI.—XVIII. stol. byli Italové přijímáni do tyrolské zemské matriky. Rozšířilif se počínajíc od XV. stol., kdy Roveredo a celý Lägerthal připadly Benátčanům a náležely jim po celé století (až do r. 1518), nejen na jihu země v t. zv. vlašských konfiniích, nýbrž i do středních Tyrol. Až do Maxmiliana I. byli v Tyrolsku dva hejtmani, jeden v Poadiží, který se nazýval také zemským, druhý v Poinní. Pro italskou část země udržel se zvláštní šlechtický soud až do r. 1803. Od r. 1704 existovalo v Bolzaně zvláštní kollegium zemských radů, jež bylo předchůdcem t. zv. „jižní aktivity", zvláštního zemského výboru, zřízeného r. 1721 v Bolzanu. Se stoupnutím vlivu Italů v jižním Tyrolsku souvisí rozšíření italštiny jakožto jazyka úřadů. Teprve Josef II. potlačoval tam užívání italštiny podobně jako v Goricku a Terstu. Podle nař. z r. 1787 mělo po uplynutí tří let u všech soudů vlašských konfinií užívání vlaštiny přestati. R. 1790 prodlouženo nařízení to na nové tři roky.

Silně vzrostl počet italského obyvatelstva mocnářství, když za Karla VI. 1. 1713 nabyto bylo dědictvím po Habsburcích španělských Lombardie a r. 1797 mírem Campoformijským i území bývalé Benátské republiky. Přibytí těchto zemí k monarchii nemělo však na její státoprávní vývoj žádného vlivu. Tvořilyť obě tyto země zvláštní celek a pokládány byly takořka za zahraničné; v XIX. stol. pak vůbec ztraceny. (Lombardie r. 1859, Benátsko

r. 1866). Pouze z někdejšího panství benátského zůstala část při monarchii: benátská Istrie a Dalmacie, která ostatně náležívala kdysi — aspoň částečně — k zemím koruny sv. Štěpána.

Nejpestřejší bylo etnické složení státu Uherského. Zvláštní náhodou bývaly Uhry od V. stol. stálou doménou orientálních národů, a ráz tento mají do značné míry až dosud. Nejdříve panovali tam Hunové, pak Avaři, a po nich přišli Maďaři s různými turkotatarskými příměsky, jako Pečeněhy a Kumány. Po půl druhého století byly země uherské v moci Turků, a přes čtyry desetiletí rozhodují tam opětně Maďaři. Etnickou pečeť dávali zemi tedy orientálové. Vedle nich usazeno jest v Uhrách od nejstarších dob několik národů jiných. Jsou to dílem Slované, dílem Němci, a později k nim přibývají Rumuni. Část Slovanů a Němců sídlila v Uhrách již před příchodem Maďarů. Poněvadž počet příslušníků národů nemaďarských byl v Uhrách daleko větší než počet Maďarů, a Maďaři stáli kulturně velmi nízko, nemohl se v Uhrách tak jako v jiných zemích vyvinouti státní jazyk dobyvatelů země. Státním a úředním jazykem stala se neutrální latina, jíž se tam užívalo až do čtyrycátých let XIX. stol., od kteréž doby teprve maďarština latinu vytlačila a úplně místo její zaujala. Vedle latiny užívalo se kdysi v úřadech a veřejně ovšem i jednotlivých jazyků zemských. Různost jazyková obyvatelstva a etnické rozdíly neměly však vlivu na politická práva. Hungarus byl každý státní občan uherský, totiž každý příslušník privilegovaných stavů, bez rozdílu, jaké byl národnosti. Maďar neměl tedy přednosti před

Nemaďarem. Po spojení Chorvatska s Uherskem, když se časem vyvinulo jedno společné státní občanství uherské, spadali i Chorvaté pod pojem Uher (Hungarus), byť si jinak až do r. 1791 zachovali postavení na Uhrech úplně nezávislé a tvořili v rámci koruny sv. Štěpána zvláštní politický národ. Kulturně stáli si všichni národové v zemích uherských skoro úplně na roveň. Proto vytvořili kulturně úplnou jednotu, ač etnicky a jazykově byly mezi nimi značné rozdíly.

I co se týče náboženského vyznání, panovala v zemích uherských větší pestrost než v ostatních částech monarchie. Vedle katolíků, protestantů, unitářů a židů rozšířeni tam byli také pravoslavní, čemuž v zemích rakouských a českých tak nebylo. Kdežto však se protestanté domohli uznání, byla pravoslavným až do r. 1791 politická práva upírána.

Monarchie vytvořená r. 1526 byla tedy státoprávně, etnicky a jazykově i konfesně velmi různotvárná. Rozdílův etnických a jazykových časem neubývalo, nýbrž ještě přibývalo. Tak r. 1772, když připadla k mocnářství Halič, stali se příslušníky monarchie ještě Poláci a haličtí Rusíni, a r. 1774 okupací Bukoviny zvětšil se počet Rumunů i Rusínů.

Státoprávní, etnické a jazykové a ovšem i hospodářské a kulturní rozdíly a časem také rozdíly náboženské v jednotlivých částech monarchie byly tak veliké, že o nějakém splynutí všech těch různých celků nemohlo býti ani řeči. Jest vůbec s podivem, že z tak různých součástí mocnářství mohlo vzniknouti. Vznik nové monarchie vysvětluje se jen neúmornou snahou Habsburků, dále tím, že národ

nostní princip ve starší době nehrál veliké role, a konečně tím, že v XVI. stol. byly všechny tři součástky monarchie, stát Uherský, Český i země Rakouské ohroženy tureckým nebezpečím. Vidouce svou vlastní slabost, hledali stavové řečených středoevropských států pomoc u stavů zemí sousedních. Vznikla tak myšlenka společné obrany proti Turkům, myšlenka, která vytvořila novou monarchii a trvala dlouho jako říšská idea, jako jednotící myšlenka nového státního útvaru. Idea tato měla prospívati všem třem státům spojeným pod žezlem habsburským, ale stavové jednotlivých států a zemí neměli pro ni stejného porozumění, a proto ji stejně nepodporovali. Naopak antagonismus mezi jednotlivými státy a zeměmi byl tak veliký, že celek jednou utvořený každé chvíle hrozil se rozpadnouti. Že se to nestalo, bylo zásluhou jediné dynastie, která při uskutečňování říšské ideje dbala ovšem v prvé řadě svého vlastního prospěchu, ale nepřímo prospívala i národům, pod jejím žezlem spojeným. Dnes, kdy národnostní otázka hraje docela jinou roli než před staletími, monarchie naše zříditi by se nedala.

II.

Trojdílná monarchie Rakousko-Česko-Uherská, vzniklá r. 1526, neměla nic jiného společného než panovníka. Každý ze států pod žezlem Ferdinanda I. spojených měl svou vlastní ústavu, svoje zákonodárství, svou správu, svoje soudnictví, svoje zřízení finanční i vojenské a ovšem i svoje zvláštní poměry etnické a jazykové, kulturní a hospodářské. Vznikla tu mezi řečenými třemi státy pouze unie personální, totiž spojení prostředkované nahodile osobou panovníkovou. Arcikníže rakouský byl zároveň králem českým a králem uherským, pokud se týče uherskochorvatským, ale v každém ze tří spojených států panoval na základě jiného státního práva než ve státech druhých. Založení trojdílné monarchie středoevropské nemělo tedy žádných právních následků pro jednotlivé státy. Česká koruna zůstávala zrovna tak jako Uherská právně samostatnou i po r. 1526. Ale personální unie přiváděla důsledky především v oboru zahraničné politiky všech tří spojených států. Král český a uherský a arcikníže rakouský nemohl od r. 1526 vésti jinou zahraniční politiku za korunu Českou a jinou za země uherské a rakouské. Záležitosti zahraničné musily tedy vedeny

býti jednotně pro všechny tři státy. A podobně měla se věc s jinými dvěma obory neomezené pravomoci panovníkovy, s panovníkovými financemi a s jeho vojenstvím. I tyto obory, do nichž stavové jednotlivých států podle dualistických zemských ústav nemohli zasahovati, počal společný panovník vésti jednotně. Vznikaly tak v oboru samostatné moci panovníkovy společné orgány pro všechny tři spojené státy. Již Ferdinand I. počal unii personální měniti v reální. Ve snahách jeho pokračovali i nástupcové, avšak jednotící jejich činnost byla stále ohrožována, dokud nebylo pro celou trojdílnou monarchii zavedeno jednotné trunní právo. Smrtí každého jednotlivého panovníka mohlo se mocnářství rozpadnouti. Ve všech třech státech vyvinula se sice dědičnost trůnu, ale v koruně České i Uherské omezená zasahováním stavu do práva trůnního. Dědic trůnu se národem přijímá (přijímání, uznávání, vyhlašování, „volba" krále). Nějaký čas volba, resp. přijímání krále vystupuje sice do popředí, ale za Jagajlovcu konečně vyrovnávají se zásady dědičnosti a volby, a dochází se ke kompromisu: panovník není ani ryze voleným ani ryze dědičným, nýbrž polo dědičným a polo voleným, t. j. byť je tu dynastie — vlastně ve státě Českém prvorozený syn — **v y s t u p u j e** při změně trunu **a k t i v n ě n á r o d** (zastoupený stavy) a žádá na příštím králi, aby potvrdil zemské svobody a dal se korunovati, načež se mu teprve holduje. Mluví se sice nadále jak v Čechách, tak v Uhrách o „volbě", ale jest to nanejvýše jen volba relativní, praeelectio, jak se říkalo v Uhrách, poněvadž se králem muže státi jen člen dynastie. Na české trunní právo se vlastně

termin tento nehodí, poněvadž r. 1341 byl zaveden pevný řád trůnní posloupnosti, řád prvorozenství, jehož uherské právo neznalo. Přes to však mluvívali stavové nejen uherští, nýbrž i čeští o volení krále, kdežto dynastie mluvívala o dědičnosti trůnu. Byla to t. zv. dědičnost smíšená, kde dědický nárok sám příštího krále k vládě ještě neopravňoval; byloť potřebí ústavní součinnosti stavů (inaugurace čili přijetí krále a korunování jeho). Tato součinnost byla u stavuv uherských větší než u stavu českých. Měliť stavové uherští dokonce právo, vybrati si z několika členů dynastie, kdo by se jim byl zdál býti vhodnějším, kdežto stavové čeští musili se držeti prvorozeného. Unie rakousko-česko-uherská mohla se tedy rozpadnouti, kdyby stavové uherští byli si vybrali za krále jiného než prvorozeného syna dosavadního panovníka. Aby se něco podobného nestalo, snažili se panovníci zavésti také v zemích uherských prvorozenský řád nástupnický. Beze svolení stavů uherských nebylo to však možno. Bylo tedy třeba vyčkati, až by se k tomu naskytla vhodná příležitost, až by situace byla pro krále příznivá a pro stavy nepříznivá. Došlo k tomu r. 1687, kdy stavové uherští vzdali se praeelekce a přijali prvorozenský řád nástupnický a zároveň ryzí dědičnost trůnu, při níž odpadlo t. zv. přijímání krále. Ve státě Českém zavedena byla ryzí dědičnost panovníka již obnov. zříz. z. (pro Čechy r. 1627, pro Moravu 1628). R. 1687 nesjednotilo se však přece ještě uherské a české trůnní právo, nýbrž se pouze sblížilo. V jedné věci byl tu přece ještě i po r. 1687 rozdíl. Na trůn český — a také rakouský — měli nárok nejen mužští členové

dynastie, nýbrž i ženské. V Uhrách bylo jim však od XV. stol. právo to upíráno. Kdyby tedy některý z rakousko-česko-uherských panovníků byl měl jen dcery, stavové uherští nebyli povinni k nim přihlížeti a mohli si svobodně zvoliti krále. Unie pracně založená Ferdinandem I. byla by se tedy rozpadla. Proto bylo v zájmu dynastie, aby trůnní právo uherské i v tomto kuse bylo srovnáno s trunním právem rakouským a českým. Dokud panovníci habsburští měli mužské potomky, nebylo třeba otázku trůnní posloupnosti nově upravovati. Věc stala se však naléhavou za posledního mužského Habsburka rakouského, Karla VI. Týž osud, který stihl Habsburky španělské, vymřelé r. 1700, hrozil i Habsburkům rakouským. Dvoustoleté jejich snahy o založení veliké monarchie středoevropské měly býti zmařeny. Syn Karluv Leopold zemřel jako nemluvně, a dcery jeho — vubec ženské potomstvo Habsburské bylo z nastoupení na trun aspoň v Uhrách vyloučeno. Karlovi VI. běželo tedy o to, aby pro všechny své státy zavedl společné právo trunní, kterým by trun byl pojištěn i potomstvu ženskému. Došlo k t. zv. pragmatické sankci, puvodně rodinnému řádu z r. 1713, závaznému jen pro země rakouské, neboť jen pro ně mohla si dynastie beze svolení stavu upravovati trunní právo. Později stala se však pragmatická sankce, když ji v l. 1720—1723 přijaly sněmy všech jednotlivých zemí habsburských, základním zákonem státním, až podnes platným.

Pragmatickou sankcí bylo ustanoveno, že všechny země monarchie tvoří jeden nedílný a nerozlučný celek, a zároveň byla zavedena jednotná trunní

posloupnosst podle zásady prvorozenství s předností rodu mužského. Na trůn nastupuje totiž nejstarší syn posledního panovníka, a kdyby byl již zemřel, tedy nejstarší jeho mužský potomek. Platí tu zásada representace (místo osoby v první řadě k panování povolané nastupuje, když zemřela, její potomstvo). Teprve kdyby celá linie nejstaršího syna (všickni mužští jeho potomci) zemřeli, trůn přechází na syny mladší a jejich potomstvo, a to po řadě, takže vždycky synové starší s mužským svým potomstvem mají přednost před syny mladšími a jejich potomstvem. Není-li vůbec mužského potomstva (t. zv. agnátů) posledního panovníka, trůn přechází na linii čili parentelu druhou, totiž na mužské potomky rodičů posledního panovníka, jinými slovy na jeho bratry a jejich potomstvo, a to zase podle prvorozenství. Na trun nastoupí tedy nejstarší bratr posledního panovníka, a není-li na živu, nejstarší jeho mužský potomek; po linii nejstaršího bratra přichází řada na mladšího bratra posledního panovníka a jeho linii atd. Není-li tu ani bratrů posledního panovníka ani jejich mužského potomstva, postupuje se k linii čili parentele třetí, totiž trůn přechází na mužské potomstvo děda a báby posledního panovníka se strany otcovské. Jinými slovy, dědí strýcové panovníkovi s otcovy strany, a to zase podle pořadu, nejdříve strýc nejstarší se svým potomstvem, pak strýc mladší atd. Pak by nastoupila linie čtvrtá, potomstvo praděda a prababy posledního panovníka se strany otcovské atd. Dále by se ovšem nemohlo jíti než k potomstvu Františka Lotrinského, manžela Marie Terezie, jakožto zakladatele rodu Habsbursko-Lotrinského.

Kdyby nebylo žádného agná a (mužského potomka zakladatelské dvojice rodu), přešel by trůn na kognáty (na ženské a jejich potomstvo), a to podle zásad shora uvedených. Dědilo by se tedy zase podle linií a prvorozenství, a přednost by zase měli mužští. Poněvadž nejdříve dědí prvorozený linie první, nastoupila by nejstarší dcera posledního panovníka a její potomstvo, pak by teprve přišla řada na druhou dceru s jejím potomstvem atd. Dcery posledního panovníka a jejich potomstvo vylučují tedy t. zv. dědičky regrediátní a jejich potomstvo, totiž osoby bližší některému dřívějšímu panovníkovi, které však nemohly nastoupiti na trůn, poněvadž tehdy byli tu ještě mužové (agnáti), způsobilí k dědictví. Kdyby poslední panovník neměl ani ženského potomstva, nastupuje na trůn nejbližší mužský kognát druhé linie čili parentely; vylučuje tedy bratr své starší sestry, nikoli však synovec své tety. Trůn přechází na dědice pořadem lineograduálním (hledí se především k linii, a uvnitř linie zase ke gradu, stupni příbuzenství, ovšem při stejném příbuzenském stupni má přednost muž). Po přechodu trůnu na linii ženskou stává se v nové dynastii právo na trůn zase agnatickým (mužské linie mají zase přednost).

Nástupnické právo kognátů není omezeno na potomstvo Marie Terezie, nýbrž může se vztahovati i na starší linie rodu. Děditi může ještě potomstvo Josefa I. a pak Leopolda I. Podle textu pragmatické sankce přijatého stavy zemí neuherských mohlo by se sice jíti ještě dále zpět, ale text pragmatické sankce formulovaný stavy uherskými, vylo-

žený nověji § 4. uh. zák. čl. 2. z r. 1867, omezil dědické právo jen k potomstvu Leopolda I., vyhradiv pro případ jeho vymření Uhrům právo svobodné volby krále. Monarchie by se tedy v tomto případě rozpadla.

Také podle práva českého mohlo by obyvatelstvo zemí českých svobodně si voliti krále, kdyby všechny linie rodu Habsburského vymřely po meči i po přeslici.

Přijetím pragmatické sankce uskutečněna byla největší tužba dynastie. Země spojených tří států staly se nedílným a nerozlučným celkem ne už jen proto, že tomu tak chtěla dynastie, nýbrž že to bylo zároveň vůlí všech politických národů soustředěných pod jejím žezlem. Vratká, nahodilá unie personální, jež kdykoli mohla přestati, proměnila se nyní v unii nutnou a trvalou, opírající se o základní zákon státní. Společným svazkem mezi všemi třemi státy monarchie nebyla už jen osoba toho kterého panovníka, nýbrž záležitost trůnního práva. Z unie personální stala se nyní u n i e r e á l n í.

V provádění sjednocovací myšlenky, o něž se dosud starala jen dynastie, stal se prvý nezbytný krok, který vedl bezpečně k dalšímu sbližování všech tří států. Monarchie trojdílná státoprávně se sice nezměnila, všechny tři její státy zustaly nadále samostatnými státoprávními celky s vlastními ústavami, ale králem uherským nemohl se už státi nikdo jiný než arcikníže rakouský a král český. Říšská myšlenka, aby tolik ruzných celku těsně a trvale bylo k sobě připoutáno, po dvoustoletých snahách dynastie počala se ujímati i u národů, stojících pod společným žezlem.

Pragmatická sankce přinášela s sebou duležité důsledky, jež z unie reální původně dosti volné činily unii užší. Přijetím pragmatické sankce zavazovali se stavové jednotlivých zemí, že nedílnosti a nerozlučnosti monarchie budou hájiti i brannou mocí, z čehož se mohlo vyvozovati, že vedle trůnního práva také záležitosti vojenské uznávají se za společnou věc monarchie. O pragmatickou sankci opírá se tedy také společné vojsko mocnářství. Zárodky společného vojska objevují se sice již v XVII. stol., za války třicetileté, avšak tehdy byla to vlastně jen císařská armáda, jak také bývala nazývána, anebo lépe řečeno armáda císaře německého a zároveň společného panovníka zemí rakouských, českých a uherských. Armáda ta byla vydržována z prostředků panovníkových, byť stavové jednotlivých zemí na základě panovníkových postulací na ni přispívali. Bylo to zkrátka vojsko zeměpanské, čas od času rozpouštěné, z něhož teprve po přijetí pragmatické sankce se vyvinulo vojsko stálé, jež vydržovati bylo povinností nikoli už jen panovníka, nýbrž stavů. A tak se došlo od společných záležitostí vojenských i k společným financím. Rozumí se, že z pragmatické sankce vyplývá také stejná politika zahraničná a společnost věcí zahraničných. S tohoto hlediska došlo r. 1867 k rakouskouherskému vyrovnání, o němž bude níže pojednáno.

Ačkoliv užší unie mezi třemi státy mocnářství, totiž unie vztahující se vedle práva trůnního také na věci vojenské, zahraničné a finanční, měla právní půdu teprve v pragmatické sankci, počal ji prová-

děti již zakladatel monarchie Ferdinand I., a to ve vlastním čili výhradném oboru své moci. Pravili jsme, že ve středověku vyvinuly se v Evropě t. zv. státy dualistické, totiž takové, kde moc státní byla rozdělena, vykonávána jsouc částečně panovníkem a částečně stavy. Do oboru pravomoci panovníkovy náležely t. zv. vyhrazené r e g á l y, výsostná práva hlavně finanční povahy i některé jiné praerogativy. Panovník byl na př. vlastníkem aneb aspoň uživatelem veškeré půdy, jež se nenalézala v ničím soukromém vlastnictví. To byl t. zv. regál pozemkový, jehož mocí náležely na př. českým králům t. zv. korunní a komorní statky. Panovník měl výhradné právo na jisté kovy (regál horní), právo raziti peníze (regál mincovní), právo vybírati cla a mýta (regál celní) a četná jiná práva, jež mu poskytovala značný příjem. Zdroje takových vyhrazených příjmů musil míti středověký panovník proto, že daně, nyní jeden z nejdůležitějších pramenů státních příjmů, nebyly tak rozvětveny jako nyní, a nenáležely také k pravidelným zdrojům státních financí. Panovník neměl na ně právo, a stavové nebyli k nim přímo zavázáni. Vladař musil o ně žádati ve formě t. zv. postulací na sněmích, a stavové buď postulacím jeho vyhovovali, ať už úplně či jen částečně, nebo je po případě zamítali. A když i k daním svolili, dávali je rozvrhovati, vybírati a vymáhati svými vlastními, stavovskými orgány. Někdy dokonce vybranými daněmi prostřednictvím svých stavovských orgánů i disponovali, kdežto jindy zase vybrané daně odváděli do panovníkovy komory, totiž panovníkovým úředníkům. Poněvadž povolování a vybírání daní záviselo na stavích, náležely daně k t. zv.

financím stavovským, na jichž správu panovník vliv vykonávati nemohl. Naproti tomu zase vyhrazené regály spadaly do pravomoci panovníkovy, a stavové ze vlivu na ně bývali vyloučeni.

Politika zahraničná nevymykala se sice z rámce stavovské ústavy, a mezinárodní smlouvy byly předmětem stavovských porad a usnesení, avšak hlavní slovo náleželo přece panovníkovi. Běželoť při zahraničné politice nejvíce o zájmy dynastické. Stavové, organisovaní podle jednotlivých zemí ve zvláštní zemské korporace, nemívali na zahraničné politice toho interesu jako vladař. Byly tedy zahraničné záležitosti rovněž oborem, jejž vedl panovník téměř úplně samostatně. Vliv stavů ztenčoval se tu na hlas jen poradný.

Třetím oborem, spadajícím do knížecích prerogativ, bylo zeměpanské vojenství. Také záležitosti vojenské byly v dualistickém státě stavovském rozděleny. Bylo dvojí vojsko, jedno žoldnéřské, odborně cvičené, složené hlavně z cizinců, najímané a placené panovníkem, druhé sestávající z domácího obyvatelstva, které v případě, že země se octla v nebezpečí, sněmem bylo svoláno a stavy vypravováno. Bylo to vojsko necvičené, a proto méně zdatné. V zemích českých říkalo se mu zemská hotovost, v zemích uherských insurrectio. Tato zemská hotovost byla vojskem stavovským, nad nímž disposice náležela orgánům stavovským, především sněmu a pak velitelům od stavů vybíraným. S novými vynálezy a pokroky ve vojenství stávalo se vojsko stavovské čím dále tím méně potřebným. Za to tím většího významu nabývalo vojsko zeměpanské, vydržované panovníkem, arci často za

přispívání stavů. Tohoto žoldnéřského vojska používali panovníci nejen k obraně svých zemí, nýbrž často i proti samým stavům. Disposice nad ním náležela ovšem jen panovníkovi samému.

Poněvadž uvedené tři druhy záležitostí náležely do oboru vlastní moci panovníkovy, zřídil si pro ně Ferdinand I. bez otázání se a souhlasu stavů zvláštní společné orgány pro celou monarchii. Nejdůležitějším z nich byla tajná rada, která sestávala jen z malého počtu členů, 3—5. Předsedal často panovník sám, jindy nejv. hofmistr, později zvláštní president (direktor). Vedle nejv. hofmistra byli stálými členy tajné rady nejv. dv. maršálek a kancléř. Byli to vesměs Němci. Tajná rada byla jak již název ukazuje, sborem pouze poradným, nikoli samostatně rozhodujícím. Na venek vystupoval pouze panovník sám, i když se držel mínění svých rádců. V záležitostech českých rozhodoval jakožto český král, v záležitostech uherských jako král uherský. Tajní radové, za ním stojící, byli neviditelni, a proto stavové jednotlivých zemí nemohli proti jejich vlivu dobře se brániti. Přes to, že tajná rada působila v oboru samostatné moci královy, zejména ve věcech zahraničných, byla přece orgánem neústavním. Neboť, jak již řečeno, starý stát byl státem nacionálním, v němž jen domácí usedlý šlechtic mohl býti úředníkem. Podle státního práva českého bylo by bývalo třeba, aby v tajné radě, pokud radila ve věcech českých, zasedali jen šlechtici čeští, totiž šlechtici s českým inkolátem. A totéž platilo podle státního práva uherského. Tajná rada byla ovšem orgánem společným pro všechny státy Ferdinandovy, a proto

nemohli v ní býti zastoupeni jen stavové jednoho státu, ale mohli a měli v ní zasedati aspoň šlechtici všech tří států. Zatím byli jejími členy jen Němci, a stavové jednotlivých států celkem to trpěli, poněvadž na venek vystupoval jen panovník. Pouze občas, když tajní radové němečtí dávali českým a uherským stavům pociťovati svůj neústavní vliv, ohražovali se stavové jednotlivých zemí proti tomu. Nechtěli zejména dovolovati, aby tajná rada působila ve věcech zemských, nespolečných, poněvadž tu byly příslušné zvláštní královské rady, česká a uherská.

Tajná rada byla tedy orgánem centralisujícím, vztahujícím se na všechny státy společného panovníka. Naproti jiným společným orgánům, zřízeným jen pro určitý obor záležitostí, měla povahu orgánu všeobecného, v němž se měly sbíhati nitky veškeré správy všech států; v prvé řadě arci zabývala se zahraničnou politikou.

Časem vzrostla velice moc tajné rady. Stalo se to již za Rudolfa II., panovníka duševně chorého, který se vzdaloval vládních záležitostí a zůstavoval je svým tajným radům. Za něho počala tajná rada mnohé státní záležitosti sama autoritativně rozhodovati. Podobně bylo tomu i za Matěje Habsburského. Za Ferdinanda II. stoupla moc její ještě více, a počet členů jejích také vzrostl. Bývalť do ní povoláváni vedle hodnostářů dvorských a církevních také náčelníci nejv. úřadů jednotlivých států. R. 1636 čítala už 15 členů. Za nástupca Ferdinanda II. význam tajné rady poklesl. Ferdinand III. užíval jí sice také, ale jen jako rady, nikoli jako sboru samostatně rozhodujícího, a po-

volával do ní mnoho šlechticů. Za Leopolda I. vzrostl počet tajných radův už do té míry (bývalo jich až přes 60), že plenum jich přestalo býti způsobilé projednávati důležité a tajné záležitosti monarchie. Tajné radovství stávalo se jen čestnou hodností. Místo dřívější tajné rady zaujaly jednotlivé její komise aneb deputace a konference, jak se také říkalo. Hlavní z nich dostala r. 1669 pojmenování stálá tajná konference a čítala pouze 4 členy, takže nejen svou působností, nýbrž i svou početností rovnala se původní tajné radě. Ale i do stálé tajné konference byl časem povoláván větší počet členů. Následkem toho rozdělil ji Josef I. na konferenci užší a širší, čímž ostatní tajní radové úplně pozbyli významu. Širší konference o 8—9 členech zabývala se vnitřní správou, kdežto užší o 3—5 členech hlavně záležitostmi zahraničnými a vojenskými. Za Karla VI. nastal zase úpadek širší konference, a za Marie Terezie přidružil se k tomu po r. 1748 také úpadek konference užší, když panovnice buď řídila mnohé věci sama (pomocí svých ministrů) anebo svolávala náčelníky úřadů k poradám zv. koncertacemi. Ale arci tento způsob nevyhovoval. Vzrostlť počet dvorských úřadů a komisí až na 18, a tu koncertace stávaly se těžkopádnými. Marie Terezie zřídila tedy v pros. 1760 státní radu o 3 státních ministrech, 3 státních radách a 1 referendáři jakožto nejvyšší poradný sbor pro vnitřní záležitosti zemí českých a rakouských, tehdy už od r. 1749 administrativně zcentralisovaných, a také pro některé záležitosti společné celé monarchii. Vyloučeny však byly věci zahraničné, jež právě byly kdysi hlavním oborem

působnosti tajné rady. Již v druhé polovici XVII. stol. počal rakouský kancléř jakožto člen tajné konference a zároveň kabinetní sekretář panovníkův prostředkovati diplomatické spojení s cizinou; výminečně byl předním rádcem panovníkovým ve věcech zahraničných i kancléř český. Vedle toho ležela agenda zahraničná ještě na poč. XVII. stol. na několika jiných úřadech. Tak korespondenci s Polskem obstarávala česká dvorská kancelář (slezský její departement), korespondenci s Ruskem a Tureckem dvorská rada vojenská; styk s Benátkami měla na starosti tajná rada hradecká, se Švýcary tajná rada inšprucká. (Vznikly totiž po smrti Ferdinanda I., když země rak. byly rozděleny, zvláštní dvorské úřady ve Št. Hradci a v Inšpruku.) Když byla r. 1709 tajná konference rozdělena na širší a užší a v dv. kanceláři rakouské zřízeni byli již před tím (r. 1705) dva kancléřové, zdá se, že jeden z nich zabýval se hlavně záležitostmi zahraničnými. Aspoň r. 1720 bylo tomu tak již určitě. Bylať tehdy ve dv. kanceláři rak. zřízena dvě oddělení, z nichž jednomu, sestávajícímu z rak. prvního dv. kancléře a ze dvou radů, byly přiděleny věci zahraničné a dvorské. Konečně odděleny byly r. 1742 věci zahraničné od rak. dv. kanceláře a zřízena byla pro ně samostatná domácí, dvorská a státní kancelář, jež byla r. 1753 nově organisována. V l. 1801—1807 tvořila sice jeden ze tří departementu státního a konferenčního ministerstva, ale pak zase byla oddělena jakožto úřad samostatný. Trvala až do r. 1848, kdy byla přeměněna v ministerstvo zahraničných záležitostí a cís. domu.

Jak jsme viděli, vyvinuly se z původní tajné rady Ferdinanda I. po uplynutí více než dvou set let dva úřady: jeden zahraničný, společný pro celou trojdílnou monarchii — domácí dvorská a státní kancelář, druhý — státní rada — pro vnitřní správu dvou států monarchie, zemí rakouských a českých. Byla-li už tajná rada Ferdinanda I. institucí neústavní, dlužno za ni pokládati tím spíše státní radu Marie Terezie z r. 1760 a násl. let. Ve státních poměrech českých nastaly r. 1627 a 1628 obnovenými zřízeními zemskými ovšem veliké změny, byl totiž zaveden převážný absolutismus, avšak hodnost krále českého ani existence Českého státu tehdy nepominula, jako nepřestal nadobro dřívější dualismus státních mocí. Zbylť z něho aspoň některé části, pokud absolutní král potvrdil stavům privilegia neodporující obnovenému zřízení zemskému. Kusem staré ústavy zůstal i nadále požadavek, aby zemským úředníkem českým mohl se státi pouze český indigena, šlechtický státní občan s deskovým statkem. Do zemí českých nahrnulo se sice mnoho cizinců, ale chtěli-li zastávati zemské úřady, musili býti přijati za „obyvatele" a v zemi se zakoupiti. Incola čili obyvatel rakouský nemohl tedy bez t. zv. habilitace k zemi (bez přijetí za státního občana českého) vykonávati v zemích českých práva politická, zejména nesměl se účastniti sněmů ani býti zemským úředníkem. Bylť ve státě Českém cizincem právě tak jako na př. šlechtic francouzský nebo italský, který nenáležel k žádnému státu monarchie.

Tímto požadavkem ústavy české přestala se vázati, jak později bude vyloženo, Marie Terezie

a zrušivši r. 1749 českou dvorskou a také rakouskou kancelář, zřídila místo nich dva nové úřady pro země české i rakouské, jeden správní a finanční, druhý soudní. Na dráze jednou započaté pokračovala i r. 1760, organisovavši zase pro porady ve správních věcech zemí českých a rakouských státní radu. Uhry zůstaly tehdy ve své vnitřní správě centralisačního vlivu státní rady ušetřeny, ale za nástupců Marie Terezie vykonávala státní rada a orgány z ní později povstalé vliv i na záležitosti uherské. Trvalo to až do r. 1848, kdy státní rada zrušena.

Rozhlédneme-li se po celém vývoji tajné rady a orgánů z ní povstalých, vidíme, že jest to sice sbor zřízený absolutisticky panovníkem pro společné záležitosti všech států monarchie, pokud v jich řízení panovník nebyl vázán spolupůsobením stavů, ale že s počátku na venek ani nevystupuje, udíleje panovníkovi pouze radu. Časem, když aspoň ve dvou státech, Rakouském a Českém, byl zaveden převážný absolutismus, povstává z tajné rady úřad někdy samostatně rozhodující, ale jen ve věcech celé monarchii společných. Rozumí se, že vedle toho má tajná rada v době absolutismu postavení poradného orgánu panovníkova i ve věcech interních každého jednotlivého státu mocnářství, byť snad na venek vystupoval panovník sám. Vliv býv. tajné rady v interních věcech spojených států roste čím dále tím více, když byla zřízena r. 1709 širší tajná konference a r. 1760 státní rada.

Jiný úřad, jejž Ferdinand I. zřídil bez otázání se stavu hned na počátku své vlády, byla dvorská komora, nejvyšší poradní orgán pro reservátní

*

knížecí finance celé monarchie. Stavové čeští i uherští žádali sice, aby král i ve věcech komorních užíval radů domácích, ale Ferdinand prohlásil, že v těchto záležitostech i jiných, quae partim cohaerent patriis suis haereditariis et commisceri debent, užívati bude také radů cizích, a že by bylo neslušné předpisovati mu, jak má své užitky spravovati. Podobnou žádost stavuv uherských odbyl slovy, žemá merum ius et potestatem suorum redituum et officialium super illis constituendorum. Ani dvorská komora nebyla sborem početně silným. Skládala se ze superintendenta čili šacmistra a ze 4 radů. Byla ústředním poradným a dohlédacím orgánem panovníka, který o správě svého jmění sám rozhodoval, a pouze vyřizování menších věcí finančních dvorské komoře zůstavoval. Vlastní správu knížecích financí vedly za Ferdinanda I. komory zřízené v jednotlivých státech: komora česká, uherská a dvě rakouské (jedna dolnorakouská, druhá hornorakouská, t. j. tyrolská). Komora dvorská udržovala původně jen přehled knížecích financí ve všech spojených státech a vykonávala jakýsi dozor nad komorami jednotlivých států, jež kromě vlastní finanční správy vedly také účetnictví a vykonávaly i správní soudnictví. Na venek dvorská komora právě tak jako tajná rada nevystupovala, nýbrž jednal vždy panovník prostřednictvím komor jednotlivých států. Časem však vzrostla váha dvorské komory právě tak jako tajné rady. I ona stala se úřadem autoritativně rozhodujícím, a komory jednotlivých států klesly na úřady jí podřízené. Platilo to nejen o komoře české, nýbrž i o uherské, která od samého počátku vlády Ferdinandovy neměla

velké moci. Vytvořilyť se v Uhrách ještě zvláštní finanční úřady (komory měst horních, komora spišská, úřady třicátkové [celní] a j.), s nimiž komora dvorská měla zvláštní styky. Brzo počala klesati i pravomoc české komory, vztahující původně svou činnost na všechny země koruny České. Již za Ferdinanda I. vznikla zvláštní komora slezská ve Vratislavi (1557) a za Maxmiliána II. rentmistrovský úřad na Moravě (1567). Za této finanční decentralisace české a uherské stoupal tím více význam komory dvorské, vyšinuvší se na nejvyšší instanci v oboru reservátních financí zeměpanských v celé monarchii. Toto finanční ministerstvo česko-rakousko-uherské, jak bychom mohli dv. komoru nazvati, obdrželo novou rozsáhlou agendu za Leopolda I., když některé nepřímé daně, jež náležely dosud k financím stavovským, absolutisticky z moci stavu byly vyňaty a vyhrazeny panovníkovi čili inkamerovány. Dusledky absolutismu jevily se tedy nejen v samé interní správě zemí českých a rakouských, nýbrž i v oboru financí celé monarchie. Za Leopolda I. zaváděny byly také absolutisticky některé nové dávky (kolky, tabákový monopol, taxy).

Od Josefa I. počaly se zeměpanské finance děliti na dva obory: camerale a bancale, při čemž bancale byly záležitosti, týkající se jistých spotřebních daní. Název ten dán jim byl proto, že výnos jejich určen byl pro zvláštní žírovou banku (spoj. r. 1706 s měst. bankou Víd.) jakožto ústav poskytující státu úvěr, později však pro ústřední pokladnu a úvěrní ústav monarchie, t. zv. universální bankalitu, a sice k zúrokování a splácení

státních dluhů. Camerale spravovala pak dvorská komora, bancale však ministerská bankovní deputac . Od doby Marie Terezie nastaly v organisaci finanční správy četné změny. Camerale bylo jednou spojeno se správou politickou, jindy zase od ní odděleno, a také bancale mívalo někdy svůj vlastní úřad, kdežto jindy spojováno camerale i se správou politickou. A při tom centralisovalo se jednou jen polovičatě, totiž spojovány jen záležitosti zemí českých a rakouských, jindy zase běželo o úřad centralisující pro celou monarchii, čítajíc v to i země uherské. Tak na př. r. 1749 spojeno camerale zemí českých a rakouských v úřadě zv. directorium in publicis et cameralibus. Dvorská komora při tom nepominula, ale působnost její vztahovala se jen na aulicum a některé agendy uherské; jinak vedeny byly finance uherské komorou uherskou, jež nazvána byla r. 1748 také dvorskou. Bancale spravováno bylo min. bankovní deputací. Za cís. Josefa II. spravovány byly veškeré finance česko-rakouské (od r. 1782) česko-rakouskou dvorskou kanceláří a finance uherské a sedmihradské dv. kanceláří uhersko-sedmihradskou. Účetnictví vedeno však bylo po centralisticku pro celou monarchii, a sice dv. účetní komorou, zřízenou r. 1782, přezvanou r. 1792 státní účtárnou, a r. 1805 generálním účetním direktoriem. Od r. 1802 finance odděleny trvale od správy; zřízena byla pro ně „dvorská komora a bankovní deputace", úřad nazvaný po reorganisaci r. 1816 všeobecnou dvorskou komorou. Byl to opět úřad centralisující pro celou monarchii.

Také pro své zeměpanské vojenství zřídil Ferdi-

nand I. zvláštní centralistický orgán pro celou monarchii. Byla to dvorská rada vojenská, organisovaná teprve r. 1556 jako stálý denně se scházející sbor o 5 členech, z nichž jeden předsedal a panovníkovi referoval. Do působnosti tohoto poradného orgánu panovníkova náleželo: verbování, výzbroj, mustrování a zásobování žoldnéřského vojska, péče o zbrojnice, pevnosti a jejich posádky. Později byly předmětem působnosti dv. voj. rady i vojenské hranice, jež za Ferdinanda I. teprve vznikaly a plného rozvoje došly až za Marie Terezie. Dodávaly panovníkům nejlacinější vojsko. Hraničáři byli totiž vojensky organisovaní sedláci, kteří dostávali od státu vojenským lénem půdu dobytou na Turcích a za její užívání byli povinni konati vojenskou službu. Zaujímali střední místo mezi zemskou hotovostí a vojskem žoldnéřským. Ačkoli byli určeni k obraně hranic, užívali jich panovníci často i mimo zemi. Jest známo, že za napoleonských válek bojovali hraničáři i v cizině. Dvorské vojenské radě ve Vídni hned nepodléhali. Bylať r. 1578 zřízena ve Št. Hradci arcikníž. Karlem zvláštní dv. vojenská rada a jí podřízeny byly prvé dvě vojenské hranice, vindická a chorvatská, jichž počet později vzrostl. Teprve za Josefa I. zrušena byla r. 1705 hradecká dv. voj. rada a místo její zaujala pouhá Kriegsstelle, podřízená dv. voj. radě ve Vídni.

Ačkoli dv. voj. rada byla orgánem zřízeným pro celou monarchii, týkala se působnost její po dosti dlouhou dobu hlavně jen Uher, poněvadž jen tam vedeny byly stálé války s Turky. V zemích českých nabyla většího významu teprve za války

třicetileté. V době té vzrostla už také agenda dv. voj. rady. Vztahovalať se také na personalie vojska a na otázky operační (strategické). Zemská hotovost stavovská jakožto vojsko neodborné, nejednotně vyzbrojené a ošacené pozbyla zatím významu, a dualismus ve vojenství časem tedy odpadl právě tak jako se omezoval, až úplně přestal i ve financích. Souběžně s tím rostla důležitost dv. vojenské rady. Stát převzal na základě recesů (berních smluv) se stavy českých a rakouských zemí do vlastních rukou hospodářskou správu vojenskou, již vykonávalo vojenské generální komisařství (voj. intendantura). Když se vojsko stalo stálým, odpadlo dřívější verbování, a místo něho zaveden odvod (rekrutýrka), totiž repartice rekrutů (1753), k jejímuž usnadnění proveden r. 1770 soupis obyvatelstva, sloužící za základ rozdělení zemí na odvodní okresy (1773). V mezích repartice konán byl odvod vrchnostmi. Kdo byl odveden sloužiti musil doživotně. R. 1753 rozdělena byla dv. voj. rada na 3 departementy: 1 pro militare publico-politicum, 2. pro iudiciale (již v XVII. stol. objevují se počátky auditoriátu), 3. pro oeconomicum in commissariaticis. R. 1802 rozšířena byla branná povinnost, ale přestala už býti doživotní (kapitulacemi omezena jen na řadu let). V l. 1801—1807 tvořila dv. voj. rada jeden ze tří departementů státního a konferenčního ministerstva. Šéfem jejím byl v l. 1801—1812 nově zřízený ministr vojenství. Od r. 1807 zaujala však dv. voj. rada dřívější své samostatné místo a podržela je až do r. 1848, kdy zřízeno min. války.

Trialistická monarchie habsburská má tedy od

samého svého počátku tři společné orgány pro jisté záležitosti správy. Jsou to orgány zřízené po absolutisticku, neústavně. S počátku kryjí se osobou panovníkovou a na venek nevystupují. Čím dále tím více však roste jejich váha a také působnost. Časem vznikají z nich ministerstva samostatně rozhodující v určitých záležitostech celé monarchie. Unie personální mění se tedy v unii reální nejen v oboru práva trůnního, nýbrž i v oboru některých oborů exekutivy.

III.

Společnými orgány, zřízenými pro celou monarchii v oboru panovníkových prerogativ, nechtěl se Ferdinand I. spokojiti. Podle jeho plánů měla unie mezi třemi státy mocnářství zasahovati i do oboru pravomoci stavů, do stavovské ústavy. Pro celou monarchii měly vzniknouti i společné parlamenty, a sice pro pohodlí panovníkovo. Sněmovnictví v jednotlivých státech bylo decentralisováno jako vůbec celá organisace stavovská. Ani ve státě Českém ani v Uherském nevyvinul se pravidelný ústřední parlament, na němž by se byly projednávaly záležitosti celému státu společné. V oboru stavovské ústavy takových společných záležitostí skoro ani nebylo. Stavové každé země tvořili zvláštní zemskou korporaci, a o stavy druhých zemí se nestarali, nemajíce s nimi společných zájmů. Jediným takořka pojítkem mezi jednotlivými zeměmi byl král a ovšem i jeho instituce. Král byl tedy jediným přirozeným jednotitelem celého složitého státu, skládajícího se z několika autonomních zemí. Měl-li kdo na tom zájem, aby povstaly pro všechny korunní země společné sněmy, byl to jen král. A skutečně vznikly ve státě Českém a svolá-

vány byly od XIV. stol. v delších nepravidelných obdobích t. zv. generální sněmy, jež jednaly v záležitostech celé koruně společných. Bývaly to záležitosti týkající se častěji spíše panovníka než stavu, zejména trůnního práva, někdy však i stavů samých. Poněvadž však takové společné záležitosti objevovaly se jen zřídka, staly se generální sněmy české institucí nepravidelnou, výjimečnou. Měly mimo to ještě jinou vadu. Zastupitelstva jednotlivých zemí na generální sněmy vysílaná nemívala plné moci k definitivnímu usnášení a bývala přítomna jen za tím účelem, aby na domácím sněmě podala zprávu o jednání sněmu generálního. Poslední slovo míval sněm každé jednotlivé země, a proto svolání generálního sněmu neznamenalo ještě, že věc s urychlením bude projednána.

Podobné kongresy konány byly již za Maxmiliana I. v zemích rakouských, tam však s lepším výsledkem. Naproti tomu v zemích koruny Uherské se společné sněmy pro celou korunu před dobou habsburskou nevyvinuly. Usiloval sice o jich zavedení Matěj Korvín a po něm Vladislav Jagajlovec, ale marně. Chorvaté nedali se pohnouti, aby chodili na sněmy do Uher.

Instituce českých generálních sněmů a rakouských kongresů měla se podle plánu Ferdinandových rozšířiti na celou monarchii. Hlavní záležitostí, pro něž sněmy svolával, bylo Ferdinandovi postulování daní. Beze zvláštního povolení sněmovního nebylo lze daně vybírati. Chtěl-li obdržeti peníze, panovník musil se obrátiti se zvláštní žádostí ke každému jednotlivému sněmu. V zemích koruny České bylo tedy třeba svolati sněmy ve všech čtyrech

zemích, a podobně bylo tomu i v ostatní monarchii. I když sám na sněmy nejezdil a posílal místo sebe komisaře, Ferdinand musil velmi dlouho čekati, než stavové všech zemí vyhověli jeho žádosti. Chtěl tedy zakladatel monarchie toto zdlouhavé a těžkopádné jednání sněmovní zkrátiti a ulehčiti a učinil několik pokusů se společnými sněmy pro celou monarchii. Avšak pouze jednou — po pádu Budína — podařilo se mu na kongresu v Praze v l. 1541 až 1542 dosíci povolení pomoci proti Turkům, a tu jen za země české a dolnorakouské, nikoli za Uhry a Tyrolsko.

Vidouce nezdar snah o společný parlament, nástupcové Ferdinandovi pokusy podobné již ani neopakovali.

Myšlenka společných sněmů objevila se na poč. XVII. stol. znova, tentokráte však nikoli na straně dynastie, nýbrž na straně stavů. Stavové uherští, rakouští a moravští uzavřeli r. 1608 za účastenství Matěje Habsburského konfederaci na obranu náboženských a politických svobod proti Rudolfovi Habsb. O podobnou konfederaci jednalo se mezi stavy různých zemí pak ještě několikráte, a došlo jmenovitě v l. 1619—1620 ke společným sjezdům a spolkům protestantských stavů proti Ferdinandovi II. Poněvadž sjezdy a konfederace tyto měly povahu revoluční, dán byl jimi odstrašující příklad toho, čím by se mohlo státi společné sněmovnictví, kdyby stavové celé monarchie se byli proti dynastii spolčovali. Myšlenka společných parlamentů byla tedy nadobro pochována a neobjevila se už ani za Karla VI., kdy běželo o přijetí pragmatické sankce od stavů všech zemí monarchie, a kdy tedy

byla vhodná příležitost svolati stavy ke společnému sněmování. Panovník volil tehdy raději cestu dosavadní a předložil pragmatickou sankci každému jednotlivému zemskému sněmu.

Na dosavadní centralisaci v oboru zahraničných, finančních a vojenských záležitostí nemělo se však přestati. Úspěchy, jichž dosaženo v těchto oborech exekutivy, kde běželo pouze o společné záležitosti všech zemí monarchie anebo lépe řečeno o záležitosti společného panovníka všech států monarchie, lákaly panovníky a měly je k tomu, aby také i n t e r n í s p r á v a a s o u d n i c t v í všech zemí vedeny byly zpusobem jednotným. Dosud centralisace nepřekročila míru nezbytnosti. Potřeba praktického života sama způsobila, že společný panovník tří států nemohl záležitosti zahraničné, finanční a vojenské každého jednotlivého státu vésti odděleně, a že tedy zřídil v řečených oborech tři centralisační orgány. Naproti tomu nebylo nijak nezbytno, ba nebylo ani dobře možno a nebylo ani vhodno, aby centralisace zasahovala i do vnitřní správy všech zemí, jakož i do jejich soudnictví. V každém státě a jeho zemích vyvinuly se jiné úřady a soudy a také jiné právo. Organisace a kompetence těchto úřadu a soudů zakládaly se na domácích ústavách, a správu i soudnictví vykonávati mohli, jak již řečeno, jen domácí lidé, znalí domácích právních řádů a poměrů. Dokud zemské ústavy spojených zemí trvaly — a jich trvání zajišťováno bylo v zemích českých a uherských korunovacími přísahami a reversy (inaugur. diplomy), dotud centralisace v oboru vnitřní správy a soudnictví byla vůbec vyloučena.

Nedá se ovšem popírati, že centralisací vnitřní správy a soudnictví jednotlivých zemí monarchie byly by se poměry zjednodušily, a vláda společnému panovníkovi by se byla usnadnila, ale státoprávní zvláštnosti jednotlivých zemí byly by tím přestaly, a moc stavů byla by ne-li potlačena, aspoň značně zmenšena. Proto nalézali panovníci proti sjednocovací své činnosti ve stavech velikou nechuť, ba přímý odpor. Docházelo tedy v mocnářství k ústavním zápasům mezi panovníkem a stavy. Poněvadž se dynastii nepodařilo přiměti stavy jednotlivých států po dobrém k součinnosti při budování jednotného mocnářství, mělo se jednoty docíliti proti vůli stavů. Jednotliví panovníci pracují o omezení výsad a práv stavovských a projevují snahy absolutistické. V zemích koruny Uherské se snahy tyto tříští o četné překážky, právní i faktické, zejména o právo branného odporu, o trůnní právo dynastii méně příznivé, o komitátní samosprávu, o turecké nebezpečí atd. Samotné právo branného odporu bylo velikou garancií uherské ústavy. Stačilo, aby král nepohodlný sobě úřad palatina, spojujícího ve svých rukou nejvyšší moc politickou, soudní a vojenskou, po delší dobu neobsadil, anebo aby rušil politické a náboženské svobody stavům zaručené, a šlechta mohla se chopiti zbraně, aby na králi vynutila plnění ústavy. Přehmaty, jichž se dopouštěly centralistické orgány dvorské naproti uherské ústavě a zejména neobsazování úřadu palatinova, vedly k nespokojenosti stavu uherských za Maxmiliana II. a zvláště Rudolfa II. Za Rudolfa došlo k první revoluci uherské pod Bočkajem, jejíž výsledkem

bylo uzavření míru Vídeňského z r. 1606. Protestantům v Uhrách zaručena byla náboženská svoboda. Nové porušování ústavních svobod, jednak politických, jednak náboženských, vedlo k dalším revolucím stavu uherských, a to k druhé pod Betlenem, jež se skončila mírem Mikulovským z r. 1621, a ke třetí pod Rákóczym, zakončené r. 1645 mírem Lineckým. Po oboukrát vynutili si stavové uznání nejen politických, nýbrž i náboženských svobod. Za Leopolda I. vyvolalo nešetření ústavy nejprve spiknutí Vessélényiovské, a když pak zrušen r. 1673 palatinát a když protestanté znova byli pronásledováni, vypukla nová, čtvrtá již revoluce pod Tökölym. R. 1687 nuceni byli stavové uherští vzdáti se práva branného odporu a také praeelekce. Vypadly jim z rukou dvě mocné zbraně proti rušení zemských svobod. Ale přece jim ze staré ústavy zbyly ještě jiné účinné prostředky, jimiž ji dovedli i nadále uhájiti. Králové byli i potom povinni při nastupování na trun potvrzovati starobylá zemská privilegia, a stát Uherský nepozbyl tedy dosavadní povahy dualistické, monarchicko-stavovské. A konečně měli stavové uherští v záloze prostředek nejúčinnější. Trun byl dědičný jen pro mužské. Stavové měli právo svobodně voliti si panovníka, když by poslední král měl jen dcery. Mohlo se očekávati, že snad se vzdají práva svobodné volby panovníka, dostane-li se jim za to cenné náhrady. A to se skutečně stalo přijetím pragmatické sankce. Stavové zemí českých i uherských přijali tento jednotný zákon o trunní posloupnosti. Ale jaký jest rozdíl mezi usnesením sněmu uherského a sněmu českého! Kdežto stavové

čeští, nejsouce si vědomi dosahu nového zákona, přijali pragmatickou sankci v domnění, že se shoduje úplně s dosavadním trůnním právem, formulovali stavové uherští svůj text pragmatické sankce jako smlouvu, jež váže obě strany, tak že uherská pragm. sankce má zcela jinou povahu než pragm. sankce naše. Za to, že stavové uherští přijali ženskou posloupnost, zaručena jim byla zák. čl. 3. z r. 1723 neporušitelnost práv a svobod zemských, a král se zavázal, že nebude vládnouti v Uhrách podobným způsobem jako v jiných zemích. Ústavní práva byla stavům uherským uznána i po pragmatické sankci. Stalo se to za Marie Terezie (zákl. čl. 8. a 11. z r. 1741), za Leopolda II. (zák. čl. 10. z r. 1791) a pak r. 1825, kdy vládou uznáno, že daně a vojsko povoluje toliko sněm.

Vedle momentů právních padaly na váhu i skutečné poměry. Uhrům pracovaly do rukou i některé příznivé okolnosti a dokonce i neobyčejné štěstí. Především prospívalo jim velice turecké panství v Uhrách. Země uherské byly, jak známo, od r. 1541 skoro po půl druhého století rozděleny na tři části. Jedna část náležela Habsburkům, druhá Turkům, třetí knížatům sedmihradským. V ústavních bojích s dynastií Uhři stále počítali na pomoc tureckou buď přímou nebo nepřímou. Ale ještě více se opírali o ústavní volební knížectví Sedmihradské, které bylo vlastně jen pokračováním předhabsburského ústavního království Uherského a mělo silný nátěr maďarský, čemuž nebylo u království Uherského ani před r. 1526 ani později. Byla to vlastně

šlechtická republika, v jejímž čele stál president s titulem knížete, podobně jako tomu bylo v Benátkách. Panovníkem stal se jen ten, kdo přistoupil na předložené mu od stavů volební podmínky. O vládu dělila se s knížetem zemská rada, bez níž nesměl kníže učiniti žádného důležitějšího kroku. Stavové sedmihradští požívali nejen velkých svobod politických, nýbrž i svobody náboženské. Vedle římského katolictví uznána tam byla ještě tři jiná vyznání: augšpurské, helvetské a unitářské čili antitrinitářské. Ale ani ostatní vyznání, jež se nepočítala k těmto čtyrem „recipovaným", nebyla pronásledována, nýbrž prohlášena za trpěná (tolerovaná).

Jest pochopitelno, že stavové uherští, nalézající se pod žezlem habsburským, snažili se dosíci pro sebe podobných svobod, a když to nešlo cestou mírnou, podnikali opětovné revoluce. Docházeli při nich podpory u knížat sedmihradských, kteří zpravidla stáli v čele všech takových podniků, spoléhajíce na to, že ve spojení s uherskou šlechtou podaří se jim nabýti i království Uherského. S druhé strany zase uherští králové, vidouce v knížatech sedmihradských nebezpečné konkurenty, počínali si vůči stavům uherským mnohem opatrněji než vůči stavům jiných svých zemí. Ústava sedmihradská působila nepřímo i na ústavu uherskou. Nebylo radno dát cítit Uhrům, že pravou jejich vlastí není království Uherské, nýbrž knížectví Sedmihradské. To dobře věděli Habsburští králové i stavové uherští. U dynastie mírnily se tím choutky absolutistické, u stavů pak jevilo se značné sebevědomí, a lehko jim bylo spoléhati na podporu

ze Sedmihradska. V nejhorším případě, nevydařila-li se revoluce, byli jisti, že v sousedním knížectví dojdou bezpečného útočiště.

Velice prospíval stavům uherským i značný rozsah monarchie Habsburské. Boj o zrušení stavovských práv a výsad panovníci musili podniknouti proti stavům všech svých zemí. Ale nemohlo se to státi současně najednou. Na tolika frontách vítěziti nemohli, zvláště když kromě toho stále hrozilo turecké nebezpečí. Bylo přirozeno, že boj se stavy omezovali jen na jednotlivé své državy, zejména na ty, kde měli naději na příznivý výsledek. Když tedy od samého počátku XVII. stol. čím dále tím více se blížil konflikt katolického panovníka s protestantskými stavy, dynastie zahájila boj jen na jedné frontě. Omezila se jen na válku se stavy západních svých držav, a Uhersko zůstalo stranou. Nestalo se jen náhodou, že sotva uplynul jeden rok od bitvy Bělohorské, uzavřen byl dne 31. pros. 1621 se sedmihradským knížetem Betlenem mír v Mikulově, kterým Ferdinand II., vítěz nad stavy českými, zaručil Uhrům nejen politickou, nýbrž i náboženskou svobodu.

Podobně přály Uhrům ještě jiné faktické okolnosti, zejména *příznivá zeměpisná poloha* zemí koruny sv. Štěpána, *větší komplex zemí*, *žádné územní ztráty*, dále to, že země uherské *nebyly v nijakém spojení s říší Římsko-německou*, nýbrž naopak ve spojení se *zeměmi rakouskými a českými*, a konečně i okolnost, že *šlechta uherská nebyla* tak jako česká *zničena* a zbavena svého majetku.

Ovšem ani v Uhrách nezůstalo bez pokusův absolutistických. Vidíme to zvláště za Leopolda I., který opětovně hleděl uherské stavy přiměti ke svolení, aby ústava uherská byla pozměněna ve smyslu absolutistickém, ač marně. Josef II. vzkřísil znova myšlenku absolutismu a také ji prováděl. Rovněž tak František I. nevzdával se v Uhrách pokusův absolutistických. Ale u každého ze jmenovaných panovníků byl to jen absolutismus faktický, protiústavní, který zase pominul.

Naproti tomu v zemích rakouských a v koruně České nestavěly se panovníkům v bojích se stavy do cesty překážky tak veliké. Neuplynulo ani celé století od založení monarchie, a absolutistické snahy panovníků se zdařily aspoň v zemích rakouských a českých. Moc stavů českých byla r. 1620 násilně zlomena, a v l. 1627 a 1628 oktrojována byla oběma hlavním zemím, Čechám a Moravě, nová zemská zřízení, která staré zemské ústavy úplně pozměnila na prospěch absolutismu. Dřívější dvojpanství bylo ve státě Českém takořka úplně odstraněno. Moc státní nebyla už rozdělena mezi krále a stavy, nýbrž král sám si ji přisvojil. Stavům ponechána byla pouze některá ze dřívějších práv, tak že absolutismus nevyvrátil nadobro starou dualistickou ústavu. Nicméně zbytky z dřívějšího dualismu byly spíše jen stavovskými formami než něčím jiným.

Změny zavedené obnovenými zřízeními zemskými týkaly se však jen vnitřního státního práva českého, totiž poměru krále ke stavům, nikoli tedy práva vnějšího, poměrů Českého státu (representovaného i nadále nejen králem, nýbrž i stavy) na venek.

V této příčině nezavedla obnovená zřízení zemská nejmenší změny. Proto zůstala koruna Česká i po r. 1627, resp. 1628 nejen naproti cizině, nýbrž i naproti ostatním dvěma státům mocnářství říši úplně samostatnou. Rok 1627 neměl tedy znamenati ve vývoji centralisace a sjednocování mocnářství žádné rozhraní. Společný panovník rakousko-česko-uherský nevládl v zemích koruny České v jiné státoprávní vlastnosti než jako český král, byť nyní stavy už neomezený.

A skutečně nerozšířila se centralisace mocnářství po r. 1627 na nové obory. I po r. 1627 existovaly pro všechny tři státy mocnářství společné úřady jen v oboru věcí zahraničných, finančních a vojenských. Jinak — totiž v oboru vnitřní správy a soudnictví — spravován byl každý stát úplně samostatně. V té příčině nebylo tedy nijakého rozdílu mezi zeměmi uherskými, jež podržely svou starou monarchicko-stavovskou ústavu, a mezi zeměmi českými i rakouskými, v nichž panovník vládl sice absolutně, ale přece jen v rozličných státoprávních vlastnostech a prostřednictvím zvláštních úřadů, v České koruně jako český král s českými úřady, v zemích rakouských jako arcikníže rakouský s úřady rakouskými.

Marie Terezie prvá počala sáhati na vnější státní právo české, na poměr zemí koruny České k ostatním zemím svého mocnářství. R. 1749 zrušila českou dvorskou kancelář, jakési složité ministerstvo české a zároveň i nejv. soud nad českými zeměmi, a podobně zrušila i dvorskou kancelář rakouskou, a místo nich zřídila dva nové, společné úřady pro země české i rakouské, jeden pro záleži-

tosti vnitřní správy, druhý pro věci soudní. Onen nazýval se directorium in publicis et cameralibus, tento pak nejvyšší justiční úřad. Zmíněné nejvyšší česko-rakouské úřady byly sice v dobách pozdějších několikráte reformovány, ale při spojení nejvyšší správy a nejvyššího soudnictví státu Českého i Rakouského již zůstalo, kdežto země Uherské podržely ve vnitřní správě i v soudnictví svou dřívější samostatnost.

Od r. 1749 pozorujeme tedy v mocnářství Habsbursko-Lotrinském hotový správní dualismus. Dvoustoleté snahy dynastie, aby ze tří rozličných států mocnářství povstal někdy stát jediný, nezdařily se sice úplně, ale aspoň dva státy byly uvedeny v užší spojení. Že při tom špatně pochodilo české státní právo, je patrno. Již r. 1627, pokud se týče 1628 odňato bylo českým stavům spolurozhodování v nejčetnějších a nejdůležitějších státních záležitostech, ale nejvyšší úřady správní a soudní, byť měly od té doby povahu úřadů zeměpanských, byly přece jen úřady českými. Od r. 1749 nemá koruna Česká svých zvláštních, oddělených nejvyšších úřadů, nýbrž jen úřady společné se zeměmi rakouskými. Byl to prvý veliký průlom do zevnějšího českého státního práva. Král český vládl sice i nadále v zemích českých na základě českého státního práva a v nižších instancích užíval výhradně královských českých úřadů, ale v nejvyšší instanci rozhodovali v českých věcech vedle úředníků českého krále i úředníci rakouského arcivévody. Nejen že tím rušeno bylo pravidlo staré české ústavy, že úředníky mohou býti v České koruně jen čeští šlechtici s deskovým majetkem, ale skrze společné

úřady česko-rakouské šířila se k nám němčina, jež byla sice v obnoveném zřízení zemském připuštěna za jazyk s českým rovnoprávný, ale nebezpečnou stala se nám teprve od druhé pol. XVIII. stol., od zavedení správní centralisace česko-rakouské, kdy země české a rakouské nazývány jsou už také „německými" zeměmi dědičnými, jako by zvláštního státu Českého už ani nebylo.

Správní a soudní centralisace zemí česko-rakouských měla pak další následek. Oba státy měly sice společné ministerstvo — spojenou česko-rakouskou dv. kancelář, jak bylo později po reformě directorium in publicis pojmenováno — a také společný nejv. soudní dvůr, ale ve státě Českém platilo jiné právo než v zemích rakouských. Úřadování obou nejvyšších instancí nebylo tedy nijak snadné, i vznikla myšlenka, aby i v této příčině poměry se zjednodušily, a aby zavedeny byly pro země české i ra- rakouské společné zákony. A skutečně již za Marie Terezie zřízeny byly dvě kompilační komise, brněnská a vídeňská; výsledkem jejich práce byla r. 1766 osnova občanského zákoníka, zv. Codex Theresianus. Za cís. Josefa II. vyhlášen pak r. 1783 patent o právu manželském, r. 1786 zákon o posloupnosti dědické a dne 1. list. 1786 prvý díl občanského zákona Josefínského o právu osob. Po nových pracích zákonodárných došlo konečně k vydání obecného zákonníka občanského z 1. června 1811, kterým zavedeno všeobecné státní občanství pro příslušníky všech zemí českých a rakouských, nehledíc ke dřívějším rozdílům stavovským. Dosavadní indigenáty nepozbyly tím arci významu v oboru práva veřejného. Pro země české a ra-

kouské byl dále vydán obecný soudní řád z 1. května 1781. Koncem r. 1768 vydán Tereziánský řád hrdelní (Const. Crim. Ther.), obsahující nejen trestní řízení, nýbrž i hmotné trestní právo. Za Josefa II. nahražen byl dvěma zákonníky jinými. R. 1803 došlo k novému trest. zákonníku pro všechny země neuherské. Zkrátka novější kodifikace týkají se už zemí českých i rakouských.

Za Marie Terezie začíná pak nové období absolutismu, t. zv. osvíceného, projevujícího se zvláště za Josefa II. Absolutní stát zahrnuje svou péčí nové státní úkoly, o něž se dřívější stát nestaral. Jsou to zejména úkoly humanitní a kulturní. Zároveň s tím pečuje osvícený absolutismus o všechny třídy obyvatelstva, zvláště o třídy nižší, které dosud byly ignorovány. Hledí polepšiti jmenovitě postavení selského lidu. Odstraňuje dále skoro poslední zbytky státního dualismu, a to nejen ve správních úřadech a soudech, nýbrž i co se týče státního poddanství. Dosud byli ve státě vlastně dvojí poddaní, jedni přímí, duchovenstvo, šlechtici, měšťané král. měst a sedláci, usazení na korunních a komorních statcích, druzí nepřímí, sedláci, kteří měli nad sebou dvojí vrchnost, jako přímou pozemkového pána, jako nepřímou panovníka. Dvojí toto státní poddanství mělo nyní přestati. Sedlák stejně jako šlechtic měl býti přímým státním poddaným.

S rušením zbytků stavovské ústavy počalo se nejdříve ve správě politické. Současně s organisací společných centrálních orgánů pro správu a soudnictví zemí českých a rakouských

zrušena byla v zemích stavovská místodržitelstva a úřady jim podobné a místo nich zavedeny nové byrokratické (zeměpanské) úřady, representace a komory, přejmenované později na gubernia. Také krajské úřady byly již za Marie Terezie v Čechách postátněny (na Moravě stalo se to již za Ferdinanda II.). Nebyli již zřizováni v krajích dva krajští hejtmani, pán a rytíř, nýbrž jen jeden hejtman, který nemusil býti ani příslušníkem privilegovaných stavů. Byl to nyní úředník ryze zeměpanský, panovníkem dosazovaný a placený. Po vzoru zemí českých byli pak hejtmani zřízeni i v ostatních zemích neuherských.

O něco déle udržely se zemské soudní instance s dosavadní stavovskou organisací. Ale i na jich zrušení došlo za Josefa II. Starý stavovský zemský soud a podobné stavovské soudy, jako na př. v Čechách soud komorní a soud dvorský, byly zrušeny, a místo nich zřízen jeden všeobecný soud zemský jakožto stálý soud zeměpanský (soudy stavovské zasedaly jen několikrát do roka), a to jako první instance privilegovaných stavů a osob. Nad soudy zemskými zřízeny jakožto odvolací instance soudy apelační, podřízené nejv. justičnímu úřadu. Josef II. byl by rád také postátnil soudy městské a patrimoniální. Poněvadž mu to však nebylo možno pro nedostatek státních prostředků, spokojil se aspoň regulací magistrátů měst se samóstatnou jurisdikcí (r. 1785) a úpravou soudnictví dominikálního (r. 1788). Města musila ustanoviti k vykonávání soudnictví aspoň zkoušeného placeného syndika, po případě i několik zkoušených placených radních. Vrchnosti pak musily dosazovati

zkoušené justiciáře anebo přikazovati spory svých poddaných kvalifikovaným magistrátům.

Tak se vyvinula po více než dvoustoletém trvání monarchie státní byrokracie nejen v centralisačních úřadech zřízených pro celou monarchii, nýbrž i v nejvyšší správě a nejv. soudnictví zemí českých a rakouských a vedle toho i ve správních i soudních instancích zemských, jakož i v krajské správě týchž dvou států. Pouze města zachovala si malý zbytek autonomie ve svých magistrátech, ovšem pod přísnou kontrolou státu, ale i toho pozbyla na počátku stol. XIX. Vrchnosti měly sice své justiciáře, ale to byli vlastně úředníci vydržovaní za stát, kteří musili mít také kvalifikaci státem předepsanou.

Všech těchto změn ušetřeny byly země uherské, kde zustala v platnosti stará stavovská ústava, rušená sice občas fakticky, ale přece jen zase brzo obnovovaná.

Co vlastně tedy zbylo ze staré české ústavy? Především na monarchickém právu nic se nezměnilo. Společný panovník rakousko-česko-uherský vládl v zemích Českých nadále jen jako král český, byť v nejvyšších instancích správy a soudnictví používal vedle úředníků českých také rakouských. Při některých státních aktech, jako na př. při udílení inkolátu nebo při udílení českých lén vystupoval jen jako král český. Ze staré ústavy české zbylo také stavovské decentralisované sněmovnictví. Sněmy zemské klesly sice od dob Marie Terezie, kdy smlouvány se stavy decenální recesy, čímž odpadlo pravidelné postulování daní, a za Josefa II. vubec nebyly svolávány, ale za Leopolda II. obnoven

dřívější stav z doby Marie Terezie. Také zemské výbory stavovské, zrušené Josefem II., po jeho smrti znova zavedeny. Stavovské zřízení zachováno tedy aspoň v oboru sněmovnictví. Politický národ český, čeští stavové s českým inkolátem, nepřestali existovati ani r. 1811 vydáním ob. zákonníka občanského. Neboť společné státní občanství česko-rakouské, totiž státní občanství společné příslušníkům všech neuherských zemí monarchie, týkalo se pouze práva soukromého, a nikoli práva ústavního. Stát Český nezanikl tedy ani po vylíčené správní a soudní centralisaci česko-rakouské a po zavedení společného zákonodárství.

Přece však stal se rok 1804 východiskem nového období ve státním vývoji mocnářství. Společný panovník František I. přijal tehdy titul dědičného císaře rakouského. Titulem tímto nesměřoval k tomu, aby ze tří dosavadních států povstal stát jednotný. Praví se v pat. z 11. srpna 1804, že „veškerá království, knížectví a provincie mají i nadále zachovati své dosavadní tituly, ústavy, výsady a poměry". Běželo jen o to, aby panovník monarchie Habsbursko-Lotrinské v mezinárodních stycích nestál co do titulu za císařem ruským a francouzským, tehdy titul císaře přijavším. Byl to tedy jen titul dynastie, nikoli územní. Titulem územním nemohl býti již z toho důvodu, že r. 1804 existovala ještě říše Římskoněmecká, jejíž pouhou součástí byly země rakouské. A v císařství Římskoněmeckém nemohlo přece existovati je tě druhé císařství Rakouské. Nicméně po formálním zrušení říše Římskoněmecké r. 1806 počala dynastie i její centralistické orgány vyvozovati z řečeného titulu

důsledky, jež původně zamýšleny nebyly. Úřadům zeměpanským nařízeno nazývati se „cís. král.“ a užívati cís. znaku. V době absolutismu pak vyvíjel se názor, jako by mocnář všude — i v zemích českých, ba i v uherských — vládl z moci císařské, jako by tedy krále českého a uherského ani nebylo.

Rozumí se, že to byl názor nesprávný, nejen pokud běželo o Uhersko, jež podrželo svou starou monarchicko-stavovskou ústavu, nýbrž i co do koruny České. U nás měl však takový názor příznivou půdu, poněvadž panovník vládl tu absolutně právě tak jako v zemích rakouských. Přes to však byl i po r. 1806 (po zániku říše Římskoněm.) titul císaře rak. pouze titulem kolektivním, kumulativním, naznačujícím, že běží o panovníka několika zvláštních států. Důstojenství císařské týkalo se stejně krále uherského jako českého. Že tu nenastala absorpce jednotlivých státních mocí v jedné moci císařské, jež by byla všechny dřívější státní moci pohltila, uznáno bylo zejména r. 1836, když se Ferdinand V. dal korunovati za krále českého. Tím méně mohlo císařství znamenati jedinou státní moc nade všemi zeměmi monarchie vzhledem k Uhersku. Mocnářství zůstalo tedy i po r. 1806 soustátím zvláštní povahy. Téměř třistaleté snahy dynastie, aby ze tří různorodých státních celků povstala říše jediná, se sice nezdařily, ale z mocnářství původně trojdílného vzniklo aspoň dvojdílné (k zemím italským, jež r. 1806 byly ztraceny a později zase znova získány, nehledíme). Na jedné straně stály ústavní (stavovsko-ústavní) země uherské, na druhé straně neústavní země české a rakouské (s Haličí a Bukovinou), administrativně a soudně v nejvyšší

instanci scentralisované a od druhé pol. XVIII. stol. také zákonodárně spojované. Této druhé skupině zemí říkalo se sice německé země dědičné, ale nehledíc ani k tomu, že to nebyl název zcela správný, nebyl to ani název úplný, poněvadž se v duchu stále dodávalo něm. děd. země rakouské dynastie. Rakouskem se tato skupina nenazývala a správně nazývati také nemohla. Byla to administrativní a justiční unie mezi státem českým a rakouským s přibylou Haličí a Bukovinou. Obě dualistické skupiny zemí, ústavní Uhersko a neústavní země mimouherské, byly pak spojeny v reální unii, týkající se vedle práva trůnního některých oborů správy (věcí zahraničných, vojenských a finančních).

IV.

V dosavadních výkladech vylíčili jsme stručně státoprávní vývoj monarchie Habsbursko-Lotrinské až do pol. XIX. stol. Třeba nám promluviti také o době nové. Ta počíná se r. 1848, kdy celá téměř Evropa zachvácena byla revolučními bouřemi, jež způsobeny byly únorovými událostmi ve Francii.

Až do čtyřicátých let XIX. stol. nic nenasvědčovalo tomu, že by v mocnářství našem měl nastati nějaký ústavní obrat. Rakousko, jak se tehdy počala nazývati monarchie, náleželo k nejzpátečnějším státům Evropy. Vládlo se v něm po absolutisticku pomocí vojska, byrokracie a katolického duchovenstva. Známky toho, že by došlo někdy k životu ústavnímu, neukazovaly se ani na straně vlády ani v obyvatelstvu. Vláda tak si oblíbila policejní absolutismus, že nejen nikdy nemínila se ho vzdáti, nýbrž na základě zásady legitimity, přijaté od mocnářů uzavřevších svatou alianci, vytkla si za úkol jak doma tak i v cizině, zvláště v Německu a Italii hájiti dosavadní absolutistický režim. Co pak se týče obyvatelstva, bylo duševně i politicky tak ujařmeno, že nejevilo se v něm

všeobecnějšího svobodného hnutí. Francouzská revoluce r. 1848 otřásla však dosavadními poměry. Nespokojenost národů propukla i v Rakousku. Metternichovský policejní absolutismus musil likvidovati, a panovník, donucen jsa bouřemi po celé monarchii, vstoupil na dráhu ústavnosti. Cís. manifestem z 15. března 1848 oznámeno, že v brzku bude svoláno říšské zastupitelstvo za účelem „konstituce vlasti". Dříve však než tento slib splněn, vydána byla dne 25. dubna 1848 oktrojovaná ústava říšská, t. zv. Pillersdorfova, jež se po dualisticku vztahovala pouze na země Rakouské a České s Dalmacií a Haličí (Uhrům byly sankcionovány ústavní zákony 11. dubna, a také král. Lombardsko-Benátské bylo vyňato). Historická práva jednotlivých zemí byla touto ústavou ignorována. Zákonodárná působnost přiznána byla jen říšskému sněmu o dvou komorách. Senát (sněmovna horní) měl podle dodatečného volebního řádu čítati 200 členů, z nichž čtvrtinu tvořiti měli zletilí princové cís. domu a členové doživotní císařem jmenovaní, ostatních 150 mělo být voleno (na 5 let) největšími velkostatkáři. Sněmovna poslanecká měla míti 383 poslance, volené (na 5 let) podle zásady zastoupení zájmů (ve dvou kuriích, městské a venkovské). Volby měly býti nepřímé (prostřednictvím volitelů). Zemská zastupitelstva stavovská („provinciální stavy") měla potrvati, pokud je nezmění říšská ústava, avšak jen k hájení provinčních zájmů, bez moci zákonodárné. Revoltující Vídeň nespokojila se ústavou oktrojovanou a vymohla, že svoláno bylo ústavodárné shromáždění, na němž ústava Pillersdorfova měla býti revidována.

Ústavodárný sněm říšský vyšel z volebního práva téměř všeobecného (volilo i dělnictvo). Skládal se jen z jedné komory a sešel se 22. července 1848 ve Vídni. Ignoroval rovněž české státní právo, ale se strany české nečiněny proti tomu námitky. Ačkoli tento prvý říšský sněm měl býti shromážděním konstitujícím, chtěl se zabývati legislací vůbec. Vypracovalť říšský zákon o zrušení roboty a poddanského svazku, sankcionovaný dne 7. září 1848. Rušily se tím poslední zbytky středověkého feudalismu. Po nové říjnové revoluci bylo ústavodárné shromáždění přeloženo z Vídně do Kroměříže. Sotva se tam sněm dne 22. listop. 1848 sešel, bylo mu krátce na to 2. pros. 1848 oznámeno, že se císař Ferdinand vzdává trůnu ve prospěch svého synovce Františka Josefa. Sněm kroměřížský vypracoval dost rychle svobodomyslnou, velmi demokratickou ústavu, t. zv. Kroměřížskou, jež byla sice dost centralistická, ale připouštěla přece zemskou legislativu a exekutivu. Říšské území nemělo být rozděleno podle národností, nýbrž podle historického vývoje na dosavadní země. Větší země měly se dále děliti na kraje. Ústavu Kroměřížskou pokládala vláda za příliš liberální a protimonarchickou, a proto rozpustila Kroměřížský sněm a vyhlásila novou oktrojírku, ústavu Stadionovu ze 4. března 1849 (ústava březnová), jež se vztahovala i na země uherské. Naproti ústavě Kroměřížské vyzdvihuje ústava Stadionova práva panovníkova. Císařství je dědičné nejen podle pragm. sankce, nýbrž i podle domácích řádů panovnických. Jako symbol jednoty říše má býti zavedeno nové korunování na císaře Rakouského, při němž by panovník

přísahal na říšskou ústavu. Jednota říše jeviti se měla také v jednom státním občanství (i pro Uhry) a v jediném obchodním a celním území. Sněm říšský měl míti dvě komory. Horní sněmovna měla býti komorou zemí, měla totiž býti volena zemskými sněmy (celkem asi 170 členů), a to částečně (méně než $^{1}/_{4}$ členů) ze samých sněmů, částečně pak (více než $^{3}/_{4}$ členů) ze středu nejvyšších poplatníků. Členové komory dolní měli se voliti veřejným ústním hlasováním lidu podle censu ruzného v zemích. Na 100.000 duší připadati měl jeden poslanec. Veliká měl panovník práva naproti sněmu. Náleželoť mu absolutní veto zákonodárné, t. j. proti jeho vůli nic nemohlo se státi zákonem, a mohl také, když říšský nebo zemský sněm nebyl shromážděn, vydávati nařízení s prozatímnou mocí zákonnou, jsa povinen toliko důvody a výsledky řečených prozatímných nařízení vyložiti příštímu sněmu. Působnost sněmu říšského vyměřena byla velmi široce, a jednotlivým zemím přiznána samostatnost jen v mezích ústavy říšské. Stavovské ústavy zemské byly Stadionovou ústavou zrušeny, a slíbeno, že zemím neuherským budou dána zvláštní zemská zřízení se sněmy volenými podle zastupování zájmů. A skutečně vydána byla v l. 1849—1850 oktrojovaná zemská zřízení. Zemské sněmy měly býti složeny z poslanců tří zájmových skupin (největších poplatníků, měst a venkovských obcí). Ale ani zemská zřízení — právě tak jako sama Stadionova ústava — nebyla provedena. Vládě podařilo se zatím udusiti revoluci ve svých državách italských a potlačiti nepokoje i v ostatních zemích monarchie. Na oko držela se ještě oktrojírky.

Ještě v březnu r. 1849 vydala několik zákonů s prozatímnou platností, dokud by říšský sněm nezasedal (o právu tiskovém, spolkovém a shromažďovacím, o vyvazení pozemků, o zřízení obecním). Podle březnové ústavy (§§ 96—98) měla býti zřízena říšská rada jakožto poradný orgán panovníkův a říšského ministerstva, sestávající ze členů jmenovaných císařem. V prosinci r. 1850 bylo nařízeno, aby byl pro ni vypracován statut. Patentem ze 13. dubna 1851 č. 92 ř. z. byl statut ten vyhlášen. Říšská rada — podobně jako stejnojmenný orgán ruský (gosudarstvennyj sovět, t. j. říšská rada) měla vykonávati poradný vliv hlavně v zákonodárství. Hlavním jejím úkolem bylo podporovati panovníka a jeho ministerstvo svými vědomostmi a zkušenostmi, aby dosaženo bylo v zákonodárství náležité zralosti a jednoty vůdčích zásad. Při vyhlašování zákonů mělo výslovně být uvedeno, že jsou vydávány po slyšení říšské rady. Starý vojensko-byrokratický duch dávno už pozdvihl zase hlavu; ústava neměla býti provedena. Ukazovalo se to třemi kabinetními listy ze 20. srpna 1851. Prvým (č. 194 ř. z.) prohlášeno bylo ministerstvo za odpovědné výhradně císaři. Druhý (č. 196 ř. z.) týkal se říšské rady, jež neměla už býti poradným orgánem také ministerstva, nýbrž výhradně panovníkovým. V třetím kabin. listě (č. 197) na min. předsedu Schwarzenberka praví císař už bez obalu, že se rozhodl uvažovati o otázce, může-li březnová ústava býti provedena, a žádá v té příčině za dobrozdání min. předsedy i předsedy říšské rady. Brzo na to zrušena byla březnová ústava dvěma patenty, t. zv. silvestrovskými,

z 31. pros. 1851 č. 2 a 3 ř. z. z r. 1852. Potvrzeny byly pouze rovnost všech občanů před zákonem a zrušení selského poddanského svazku, a slíbena ochrana každé zákonem uznané církvi a náboženské společnosti. Zároveň vydány byly téhož dne 31. prosince 1851 č. 4 ř. z. z r. 1852 „zásady pro organická zařízení v korunních zemích císařství Rakouského", v nichž se nečinila žádná zmínka o říšském zastupitelstvu ani o zemských sněmích. Zkrátka zaveden znova absolutismus. Reakce zvítězila v Rakousku znova. Bylo to umožněno antagonismem mezi jednotlivými národnostmi. Již na ústavodárném sněmě ve Vídni ukázal se rozpor mezi liberální německou menšinou s tendencemi centralisačními a konservativní slovanskou většinou se snahami autonomistickými. V Uhrách stáli Maďaři proti ostatním národnostem dokonce na nůž.

Z dřívějších konstitučních vymožeností nezbylo skoro nic. Monarchie spravována byla nyní jednotně po centralisticku, absolutisticku a po německu. Uhry nečinily tu žádné výjimky. Paralelně s reakcí vládní nastoupila i klerikální. Dvěma cís. nařízeními z 18. dubna 1850 č. 156 a 157 ř. z. bylo zrušeno státní poručnictví nad církví a zaveden církevní dozor nad školami. R. 1855 pak uzavřen byl s Římem konkordát, poskytující mu veliká práva. Zemská církev mohla se přímo stýkati s ústředními úřady církevními v Římě, což bylo silně omezeno na konci XVIII. stol. Bylo dovoleno uveřejňovati papežské listy bez dřívějšího svolení vlády, duchovenstvu poskytnut vliv na školství, církevním soudům přiznáno soudnictví

ve věcech manželských atd. (R. 1870 byl konkordát „vypověděn"; formálně zrušen teprve zák. ze 7. května 1874 o vnějších práv. poměrech katol. církve.) Nový absolutismus prohrál mnohem dříve než očekával. Ve válce s Francií a Sardinskem Rakousko ztratilo r. 1859 Lombardii. Patentem z 5. března 1860 č. 56 ř. z. panovník oznamoval, že se rozhodl rozmnožiti říšskou radu členy mimořádnými, kteří budou svoláváni periodicky za tím účelem, aby se radili o státním rozpočtu, o státních účetních závěrkách a předlohách komise pro státní dluhy jakož i o všech důležitějších osnovách všeobecného (říšského) zákonodárství i předlohách zemských zastupitelstev (sněmů), po případě i o jiných věcech, jež by jim panovníkem byly přikázány. Návrhy iniciativní v oboru zákonodárství a správy tato rozmnožená říšská rada podávati neměla. Schůzí rozmnožené říšské rady měli právo se súčastniti členové říšské rady stálé. Mimořádnými říšskými rady měli býti jmenováni: 1. arcivévodové, 2. někteří z nejvyšších círk. hodnostářů, 3. několik mužů, kteří se vyznamenali v civilní a vojenské službě nebo jiným způsobem, 4. osmatřicet členů zemských zastupitelstev. Členové prvých tří kategorií měli býti doživotní; zástupci jednotlivých zemí měli býti voleni na 6 let zemskými zastupitelstvy, vlastně v ternech měli být panovníkovi navrhováni, aby si sám vždy jednu osobu z nich vybral. Dokud sněmů zemských nebylo, jmenoval tyto členy říšské rady panovník sám. (Z těchto 38 dočasných říš. radů připadalo na král. Uherské 6, na král. České 3, na Moravu 2, na Slezsko 1.) Zároveň vydán byl jednací řád

pro rozmnoženou říšskou radu. Schůze její nebyly veřejné. Dne 31. května 1860 sešel se nový tento poradný říšský sbor. Čítal 60 členů; z nich bylo 12 říšských radů řádných (členové dřívější „stálé" říšské rady) a 48 mimořádných, z nichž 10 náleželo ke členům doživotním a 38 k dočasným (zástupci zemí). Po krátkém zasedání říšské rady panovník udělil jí konstituční ráz. Podle vlastnoručního listu císařova jejímu presidentovi arcivév. Rainerovi ze 17. čce 1860 č. 181 ř. z. mělo totiž zavádění nových berní a dávek a zvyšování dosavadních a uzavírání nových státních výpůjček záviseti na svolení říšské rady. Říšská rada zasedala do 27. září 1860 a radila se o budžetu, o knihovním zákoně a všeobecné situaci říše. Většina členů hájila federalismus, menšina centralisaci. Uherští členové vyslovovali se pro obnovu uherské ústavy. V sedění závěrečném dne 27. září 1860 žádána byla 34 hlasy proti 16 všeobecná politická reforma v tom směru, aby vedle pojištění mocenského postavení a tudíž celkového svazku říše s druhé strany uznána byla historicko-politická individualita jednotlivých zemí, v jejichž mezích by se mohly rozvíjeti jednotlivé národnosti.

Ve smyslu usnesení federalistické většiny vydán byl dne 20. října 1860 císařský manifest k národům (č. 225 ř. z.), jakož i diplom pro uspořádání vnitřních státoprávních poměrů mocnářství (č. 226 ř. z.). V tomto diplomu, t. zv. říjnovém — třetí už oktrojované ústavě rakouské — panovník slibuje poskytnouti národům „takové instituce a právní poměry, které stejnou měrou se srovnávají s vědomím práva historického a s rozličností království a zemí

jako s požadavky jejich nedílného a nerozlučitelného silného svazku". Právo zákonodárné, praví se tam, bude vykonáváno jen se spolupůsobením zemských sněmů, pokud se týče, říšské rady, do níž sněmy ty budou posílati jistý počet členů panovníkem stanovený.

Rada říšská má spolupůsobiti v těch zákonodárných záležitostech, které se týkají práv, povinností a zájmů všem královstvím a zemím společných (věci ty se vypočítávají). Všechny ostatní věci zákonodárné vyřizovány budou na zemských sněmích, a to v zemích uherských dle někdejších jejich ústav, v zemích neuherských podle jejich zemských zřízení, jež teprve nově měla býti vydána (pouze pro Štýrsko, Korutany, Solnohradsko a Tyroly vydány byly současně s říjnovým diplomem zemské statuty, jež však zemím neposkytovaly skoro žádných ústavních práv a obnovovaly většinou staré stavovské ústavy. Sněmy zemské byly podle nich jen poradnými a navrhujícími zastupitelstvy. Tyto statuty nevstoupily ani v život a byly nahraženy novými zem. zřízeními ze 26. února 1861). Při tom vyhradil však panovník některé záležitosti zemí neuherských, dříve společně vyřizované, užší říšské radě. V úvodě prohlášen byl říjnový diplom za stálý a neodvolatelný zákon státní.

V diplomu uvádějí se sice pohromadě země „koruny Uherské", ale nikoli jako vyšší politický celek. Každá jednotlivá země uherská měla ve vlastních svých věcech míti existenci samostatnou. Proto obnovena nejen uherská dv. kancelář, nýbrž i kancelář sedmihradská, a zřízeno i samostatné dvorské

dikasterium pro Chorvatsko, nazvané r. 1861 dvorskou kanceláří chorvatskou.

Přes to obsahoval říjnový diplom nejen centralistické a federalistické elementy, nýbrž i jakýsi živel dualistický. Jednotu monarchie měla představovati říšská rada celého mocnářství; princip federalistický zastoupen byl v zemských sněmích, a dualismus jevil se ve skupině zemí neuherských, pro něž měla býti zřízena užší rada říšská, naproti zemím uherským.

Říšským zastupitelstvem státi se měla dosavadní *říšská rada*, v níž počet členů zastupujících jednotlivé země měl býti rozmnožen. Vedle říšských radů jmenovaných panovníkem (arcivévodů, církevních hodnostářů a j.) měla se totiž říšská rada skládati ještě ze 100 členů, jmenovaných ze zemských sněmů. Sněmy zemské neměly míti právo tyto členy říšské rady přímo voliti, nýbrž pouze je navrhovati v ternech, z nichž panovník sám by si vždy jednu osobu vybral. Členů, zastupujících takto země, mělo býti 100; naproti tomu počet členů korunou volně jmenovaných nebyl omezen. Říšská rada říjnového diplomu měla tedy spojovati elementy panské i poslanecké sněmovny, ale působností svou měla podržeti spíše ráz státní rady. Ústavnost diplomem tím povolená měla i jinak býti velmi skrovná. Panovník chtěl býti říšskou radou co nejméně omezován. Opětovně mluví se v říjnovém diplomu jen o spolupůsobení (Mitwirkung) říšské rady a sněmů, což může znamenati vliv pouze poradný; pouze při zavádění nových a zvyšování dosavadních daní, při státních výpůjčkách a zcizování státního majetku uděluje se říšské radě vý-

slovně *právo povolovací* (užívá se výrazu Zustimmung).

Říjnový diplom obsahoval jen základní zásady a měl teprve další oktrojírkou býti proveden. Běželo jednak o vypracování organisačního statutu pro říšskou radu, jednak o sepsání zemských zřízení předlitavských. Když v pros. 1860 změněno ministerstvo, připadl úkol sestaviti nové oktrojované zákony Ant. ryt. Schmerlingovi, německému liberálu a centralistovi. Dne 26. února 1861 č. 20 ř. z. vydán byl *patent únorový*, který měl býti sice provedením zásad diplomu říjnového, ale ve skutečnosti nová tato oktrojírka obsahovala podstatné novoty. Kdežto podle říjnového diplomu a podle vlastnoručního listu panovníkova ze 20. října 1860 měla se říšská rada skládati (vedle arcivévodů a členů volně panovníkem jmenovaných) jen ze 100 delegátů zemí, seskupených v jedné sněmovně, a princip konstituční byl uznáván pouze v míře skrovné — některé záležitosti měly býti vedeny i nadále po absolutisticku, bylo nyní podle únorového patentu říšské zastupitelstvo rozděleno ve 2 sněmovny, při čemž sněmovna poslanecká měla 343 poslance (z čehož připadali na Předlitavsko 203, na země Uherské 120, na Benátsko 20), a říšská rada stala se pravým orgánem konstitučním. Bylo třeba jejího svolení ke všem do její zákonodárné působnosti spadajícím záležitostem. Ovšem i nyní ponechal si absolutismus zadní dvířka svým § 13., podle něhož koruna mohla v době, kdy říšská rada nezasedala, činiti „pilná opatření" (po případě měniti jednostranně ústavu). Naproti říjnovému diplomu znamenal patent únorový značný pokrok

centralismu na újmu federalismu. Těžisko zákonodárství nespočívalo už v Předlitavsku — tak jako podle říjnového diplomu — v zemských sněmích, nýbrž v užší říšské radě, do jejíž kompetence spadaly všechny zákonodárné věci, jež nebyly výslovně vyhraženy širší říšské radě jakož i zemským sněmům.

Současně s vydáním únorového patentu byla zrušena „stálá" i „rozmnožená" říšská rada a místo ní zřízena státní rada, jež trvala až do 12. června 1868 (cís. pat. ze 26. ún. 1861 č. 22 ř. z.).

Pro neuherské země byla zároveň s únorovým patentem vydána zemská zřízení, jež jsou základním zákonem státním pro každou jednotlivou zemi a mohou býti měněna jen příslušným zemským sněmem, nikoli říšskou radou. Tato zemská zřízení platí až podnes. Sněmy zemské skládají se podle ústavy únorové ze zástupců čtyr zájmových kurií, velkostatku, obchodních a živnostenských komor, měst a venkovských obcí. Také volební řády zemské zůstaly v celku až podnes v platnosti. V kurii měst a venkova zaveden byl poněkud vysoký census. V kurii venkovské volby konaly se nepřímo. (Později byl census skoro ve všech zemích v kurii měst a venkova snížen. V některých zemích přibyla časem ke 4 kuriím ještě pátá, všeobecná.) — Sněm český má podle zem. zříz. 242 členy, a to 6 virilistů a 236 volených poslanců (70 za velké statky, 87 za města a obchodní komory a 79 za obce venkovské). — Ústava únorová byla dost neúplná. Neobsahovalať žádných ustanovení o všeobecných právech státních občanů čili o t. zv. právech základních (Grundrechte), jež byla upravena v cís. pat. ze 4. března 1849 č. 151 ř. z., avšak

sylvestrovským patentem z r. 1851 (č. 3 ř. z. z r. 1852) zase byla zrušena; neměla dále ustanovení o moci výkonné a soudcovské a jejich vzájemném poměru, o ministerské zodpovědnosti, o parlamentní imunitě i j. Nezmiňovala se ani o ochraně jednotlivých národností, jež byla zaručena již ústavami staršími (§ 4. ústavy Pillersdorfovy, §§ 112., 113. a 126. ústavy Kroměřížské, § 21. zákl. práv podle ústavy Kroměřížské a § 5. ústavy Stadionovy). V těchto kusech doplněna byla ústava jen částečně. Dne 3. října 1861 č. 98 ř. z. vydán byl zákon o nedotknutelnosti a nezodpovědnosti členů říšské rady i zemských sněmů, dne 27. října 1862 č. 87 ř. z. zákon na ochranu osobní svobody a téhož dne č. 88 ř. z. zákon na ochranu domácího práva. V kusech ostatních doplněna byla ústava teprve základními zákony prosincovými z r. 1867.

Uhři vystoupili hned r. 1861 proti říjnovému diplomu i únorovému patentu. Na říšskou radu se ani nedostavili. Nebylo na ní zastoupeno ani Sedmihradsko (do r. 1863) a Chorvatsko. Také Češi s Palackým v čele pokládali uznání únorového patentu a obeslání říšské rady za věc velmi povážlivou. I české státní právo — jako uherské — mělo únorovou oktrojírkou býti zrušeno. Panovník vzdal se absolutismu a udělil svým národům ústavu, t. j. zavázal se říjnovým diplomem r. 1860 neodvolatelně, že bude vládnouti jen za spoluúčasti zastupitelstev svých národů. Poněvadž ani ještě r. 1860 nezanikla hodnost českého krále jakožto státoprávního orgánu České koruny, vyplývalo z panovníkova rozhodnutí vzdáti se absolutismu, že darování ústavy českým králem platiti má českému

státnímu národu, že se, jinými slovy řečeno, českému národu vrací právo, jež mu r. 1627, resp. 1628 bylo odňato, právo spolurozhodovati o svých vlastních záležitostech. Oktrojírkou z r. 1860 zrušiti se měly právní následky oktrojírek z r. 1627 a 1628. Na tomto státoprávně jedině správném stanovisku nestál však říjnový diplom ani únorový patent. V obou těch oktrojírkách činí se sice jakýsi ústupek právu historickému, ale jen nepatrný. Zavádí se vlastně trojí ústava, jedna pro celou monarchii, druhá po Předlitavsko, třetí pro jednotlivé země. A vedle toho má platiti stará ústava uherská, pokud se týče staré ústavy uherských zemí. Kompetence sněmů zemských vyměřena jest v únorové ústavě tak úzce, že těžisko moci zákonodárné spočívá v říšské radě. Ale přiznává se zemím moc zákonodárná, tedy jeden ze znaků státu. Jest to ovšem málo naproti starému právu historickému. Nebylať zemím vrácena zemská exekutiva, zvláštní zemské úřady. V zemích českých bylo by bývalo třeba, aby byly obnoveny král. české úřady aspoň pro ony záležitosti, jež náležely zákonodárně před zemské sněmy. Bylo zejména třeba, aby místodržitel učiněn byl zodpovědným zem. sněmu. To se však nestalo. Zákony zemské spolupodpisovány jsou říšskými ministry, tak že tito jsou zároveň výkonnými orgány pro zemské zákonodárství.

Ale i takto znamenalo zemské zákonodárství pro země velmi mnoho. Mimo to dán zemím důležitý státoprávní základ tím, že zemská zřízení z r. 1861 jakožto základní zákony státní pro tu kterou zemi nemohou měněna býti zákony říšskými, nýbrž zase jen zemskými.

Od zemí jako základu vycházelo se i při ústavě říšské. Skládalať se poslanecká sněmovna říšské rady z delegátů volených do ní sněmy jednotlivých zemí. I takto docházela tedy výrazu státní povaha zemí.

Politikové čeští nerozvinuli hned program českého státního práva. Přijali nové oktrojírky, ovšem s výhradou, že budou pozměněny. Se skromností však nepochodili. Na říšské radě, kde ze 203 členů z Předlitavska autonomistická pravice čítala jich pouze 50, marně se zasazovali o nápravu. V červnu r. 1863 konečně říšskou radu opustili, podavše slavnostní ohražení, a nastoupili 16letou pasivní oposici, kterou rozšířili později i na zemský sněm.

Ani ostatní národnosti nevedly jednotnou a důslednou politiku. Jedny držely se práva historického, principu t. zv. historicko-politických individualit, kdežto druhé národnosti dávaly přednost právu přirozenému, principu etnickému. Na tomto stanovisku stály národnosti slabší, jež usilovaly o autonomii národnostní naproti autonomii teritoriální, které hájily národnosti opírající se o princip historický. Ty národnosti, které sídlily v několika zemích a v některých z nich tvořily většinu, kdežto v jiných zase menšinu, nedržely se stejného principu. Tak na př. Slovincům v Krajině svědčil princip historický, kdežto ve Štýrsku, v Korutanech a Přímoří princip etnický, přirozenoprávní.

Této nestejné situace národů využil ve prospěch centralismu Schmerling. Aby si získal zejména národy, jimž neprospívalo právo historické, poskytl jim jistá práva jazyková a vyhověl i některým jiným jejich žádostem, týkajícím se ochrany jejich

národní existence (politika, jež hleděla získati Rumuny, Rusíny, tyrolské Italy a Slovince). Přes to však nepodařilo se mu sehnati ani celou užší radu říšskou. Když pak vláda používala často § 13. ústavy a vydávala nařízení z nouze a nehověla také různým přáním německých liberálů, přestali ji i tito podporovati. Následkem toho padl dne 27. července 1865 min. Schmerling a vystřídán byl hr. Belcredim, jehož úkolem bylo provésti změnu ústavy a zejména provésti vyrovnání s Uhry. Pat. ze 20. září 1865 byla říjnová a únorová ústava zastavena, a slíbeno, že oba ty zákony budou předloženy sněmu uherskému a chorvatskému, a výsledky vyjednávání, že budou oznámeny zastupitelstvům ostatních království a zemí, aby se o nich vyslovila.

Především běželo tedy o předložení říjnového diplomu a únorového patentu sněmu uherskému a chorvatskému. Tento byl svolán na den 12. listopadu 1865, uherský sešel se dne 14. prosince 1865. Král sám zahájil jej osobně maďarskou trůnní řečí. V úvodě jejím poukazoval na příkrý odpor obou stanovisek, s nichž se pohlíželo na uherský ústavní spor; na jedné straně vycházelo se od propadnutí práv (Schmerling), na straně druhé od právní kontinuity (Uhři). Poněvadž stanoviska ta byla nesmiřitelná, nalezena byla panovníkem nová právní basis, uznaná oběma stranami, pragmatická sankce, od níž se mělo vycházeti. Pragmatickou sankcí zaručena byla Uhrům ústavní i správní samostatnost, uznána byla nedílnost a nerozlučnost všech zemí mocnářství, a tím zabezpečeno i velmocenské postavení celku. Král chtěl dodržeti ona ustanovení

pragmatické sankce, jež se týkala územní celistvosti Uherské koruny, a proto oznamoval uherskému sněmu, že svolal i sněmy sedmihradský a chorvatsko-slavonský, tento za tím účelem, aby byl zastoupen na sněmě uherském a aby se usnesl o spojenectví s Uhrami, onen pak, aby jednal o spojení Sedmihrad s Uhrami podle zák. čl. 1. z r. 1848. Za prvý úkol říšského sněmu uherského prohlašováno bylo usnesení o tom, jak by se měly projednávati a vyřizovati *záležitosti společné* s ostatními zeměmi monarchie. Existence těchto společných záležitostí opírá prý se o pragmatickou sankci; pouze *způsob jich vyřizování* vyžaduje prý za poměrů podstatně změněných také podstatných změn. Panovník rozhodl se dáti ústavní práva také ostatním svým zemím. Učinil to v diplomu ze 20. října 1860 a jest přesvědčen, že *společné ústavní vyřizování* společných věcí v onom diplomu označených stalo se nezbytným požadavkem *jednotné existence* a mocenského postavení říše. *Způsob*, jak by se ony společné záležitosti *vyřizovaly*, upraven byl patentem ze 26. února 1861. Poněvadž však proti patentu vznikl na mnohých stranách odpor, panovník zastavil prozatímně manifestem ze 20. září 1865 účinnost zmíněného patentu a předkládá jej nyní zároveň s diplomem ze 20. října 1860 říš. sněmu uherskému, aby je uvážil, o nich pojednal a je přijal. Pro případ že by sněm ony ústavní listiny přijmouti nemohl, král vyslovil očekávání, že bude mu předložen aspoň takový *pozměňující návrh*, který by se dal uvésti v souhlas se *životními podmínkami mocnářství*. Za nerozlučně s tím spojenou prohlášena

byla revise, pokud se týče změna oné části zákonů z r. 1848, jež se týkala platnosti zeměpanských práv a oboru působnosti vlády. Ohledy na mocenské postavení říše, na nedotknutelnost zeměpanských práv a na slušné nároky ostatních zemí vylučují prý možnost, aby zákony z roku 1848 bez změny vstoupily v platnost. Sněm měl tedy zákony z r. 1848 podrobiti revisi a účelně je pozměniti.

Sněm uherský odpověděl ve své adrese na trůnní řeč, že sice nemůže přijmouti úpravu společných záležitostí podle říjnového diplomu a únorového patentu, že však podá takové pozměňující návrhy, které by se srovnávaly jak s životními podmínkami říše, tak i s ústavní samostatností Uher. V adrese uznána byla existence záležitostí společných Uhersku a ostatním zemím monarchie, a prohlášeno zároveň, že neprodleně bude přikročeno k vypracování příslušného návrhu. Obě sněmovny uherského sněmu podaly dne 27. února 1866 adresy, a hned druhého dne na to učinil Deák návrh, aby poslanecká sněmovna zvolila k sepsání zmíněného návrhu 65členný výbor; 50 členů mělo se voliti hned, 15 členů pak po přibytí poslanců sedmihradských, a to z jejich středu. Kdyby se prací ve výboru chtělo účastniti Chorvatsko-Slavonsko, mělo býti ve výboru také zastoupeno. Návrh Deákův přijat s tou změnou, že místo 50 členů z Uher zvoleno jich bylo dne 3. března 52; 15 členů sedmihradských zvoleno dne 16. dubna.

67členná komise, jež se 22. března 1866 sešla a měla za předsedu hr. Jul. Andrássyho a za zapisovatele Ant. Csengeryho, jednala ve dnech 5. dubna

a 3. května 1866 nejprve o způsobu postupu a o programu své činnosti. Usneseno bylo nepouštěti se hned do podrobností, nýbrž sestaviti nejdříve jen hlavní zásady a na jich základě pak sepsati náčrtek návrhu. Stanoviti se mělo nejprve, jaké záležitosti sluší pokládati za společné, a jak daleko má se společenství to uznávati, dále jak se má zjišťovati poměr nákladů na společné záležitosti, jak se společné záležitosti mají budoucně vyřizovati, a jakého k tomu účelu bude třeba styku atd. O zásadních základech úpravy společných záležitostí mělo se podle mínění 67členného výboru především docíliti s Předlitavskem dorozumění, a pak teprve měla býti vypracována příslušná osnova zákona. Vypracováním návrhu pověřen byl od 67členného výboru (v sedění ze dne 3. května 1866) užší výbor 15členný, který ve dnech od 5. května do 25. června 1866 sepsal a širšímu výboru dne 26. června 1866, v týž den, kdy říšský sněm pro vypuknutí rakousko-pruské války byl odročen, podal svůj elaborát, čítající 65 článků. Tento elaborát stal se pak s malými změnami zákonem. Po skončení války vedena byla mezi vídeňskou vládou a zástupci většiny říšského sněmu uherského vyjednávání o elaborátu 15členného výboru. První společné konference konaly se 21. a 25. srpna a 1. září 1866. Podkladem jich byly písemné námitky vlády rakouské, na něž Andrássy a Lónyay po úradě s Deákem podali rovněž písemnou odpověď. Některé z oněch námitek obsaženy byly v král. reskriptu ze 17. listopadu 1866, kterým uherský sněm znova byl svolán. S rakouské strany žádala se zejména jednota vojska, srovnalá úprava celnictví, nepřímých daní souvi-

sejících s průmyslovou výrobou jakož i státních monopolů a jednotný postup co do státních dluhů a státního úvěru. V konferencích rakousko-uherských pokračovalo se na počátku r. 1867, dne 9. a 10. ledna. Předložena tu byla se strany rakouské osnova zákona o společných věcech a jich ústavním vyřizování, schválená panovníkem a spočívající celkem na elaborátu 15členného uh. výboru, avšak v mnohých věcech přece odchylná. Skládala se z 50 článků. Výsledkem lednových konferencí bylo usnesení o řadě změn a doplňků uherského elaborátu. Zároveň bylo ujednáno, že po přijetí usnesených změn v 67členném výboru bude zřízeno uherské ministerstvo, a po přijetí návrhu 67členného výboru říšským sněmem bude král korunován. Závaznost ujednání učiněna byla se strany Beustovy závislou na schválení rakouské ministerské rady a ovšem i panovníka, se strany uherské pak na schválení Deáka a jeho strany. O vídeňských konferencích nevědělo se ani na uherském sněmě ani v celé straně Deákově. Proto podány byly změny a doplňky ve Vídni ujednané v 67členném výboru dne 28. ledna 1867 jako iniciativní návrhy jednotlivých členů. Tak se podařilo Deákově straně vídeňská ujednání ve výboru prosaditi, a dne 6. února 1867 došlo k „dobrému zdání (67členného výboru) v záležitostech společných poměrů.“ Reskriptem ze 17. února 1867 byla pak ústava uherská obnovena, a Julius Andrássy jmenován ministerským předsedou uherským. Ministerstvo celé zřízeno 20. února 1867.

O dobrém zdání 67členného výboru jednalo se pak v poslanecké sněmovně uherské ode dne 20. března do 29. března 1867. Zdání to přijato a stalo

se „usnesením“ dne 3. dubna také ve sněmovně magnátů. Nyní měli se o věci vysloviti i zástupci zemí neuherských, a teprve po všestranném přijetí „náčrtku“ mělo se přikročiti k detailnímu vypracování zákona. S tohoto puvodního plánu však sešlo. Zástupcum zemí neuherských elaborát předložen nebyl. Radil k tomu Andrássy a Beust. Myšlenkou takovou zabýval se Beust již v prosinci r. 1866, ve Vídni však s ní ještě nevystoupil. Proto byla patentem ze 2. ledna 1867 č. 1. ř. z. svolána mimořádná říšská rada na den 25. února 1867, aby schválila dohodnutí s Uhry. Když však jednání s Uhry značně už pokročilo, a Beust se obával, že by dohoda s nimi narazila v říšské radě na odpor, upuštěno bylo od schválení celého paktu říšskou radou. Mimořádná říšská rada už se nesešla. Nejv. rozh. ze 4. února 1867 nařízeno, aby místo mimořádné říšské rady sešla se ústavní rada říšská, a aby jí předloženy byly k přijetí ústavní změny, jež se staly nutnými následkem dohodnutí s Uhry.

Tak jako Předlitavsko, postaveno bylo i Chorvatsko před hotovou událost. Nedohodnuvši se s Uhry, bylo v otázce dualismu úplně ignorováno. Elaborát uherský byl nyní po menších jen, hlavně redakčních změnách podán v poslanecké sněmovně uherské dne 17. května 1867 a dne 29. května byl přijat. Když jej přijala i sněmovna magnátu, udělena mu byla po provedeném zatím korunování dne 12. června 1867 sankce. Jest to 12. zák. čl. z r. 1867. Tím, že sněm uherský projednal potřebné změny ústavy (revidoval zákony z r. 1848) a přijal zák. čl. 12. z r. 1867 o společných záležitostech — t. zv. vy-

rovnání rakousko-uherské —, monarchie se rozpoltila. V jedné její části obnovena byla s malými změnami stará ústava uherská, části druhé oktrojována byla (viz str. 113.) nová ústava, t. zv. prosincová, která ustaluje pro Předlitavsko poměry zavedené oktrojírkami z r. 1860 a 1861.

Vyrovnání s Uhry mělo býti schváleno širší radou říšskou. Beust nicméně pokládal užší radu říšskou za kompetentní a předložil jí čtyry zákonné osnovy, jež se týkaly změny zákl. zák. o říš. zastupitelstvu, změny § 13. tohoto zákona, ministerské odpovědnosti a delegací.

Zajímavo je, že sankcionovaný už uh. zák. čl. 12. nebyl říšské radě předložen jako samostatná osnova, nýbrž jen jako příloha osnovy, týkající se změny zákl. zák. o říš. zastupitelstvu. Podané osnovy odkázány byly dne 21. června 1867 36člennému ústavnímu výboru. V zápětí na to zvolil uherský sněm 15člennou deputaci, která by jednala s podobnou deputací předlitavskou o kvotě a státních dluzích. Když podobnou deputaci zvolila také říšská rada, jednaly obě deputace. Výsledkem porad byly osnovy zákonů o kvotě, státních dluzích a celním i obchodním území. Teprve potom podal ústavní výbor předlitavský osnovu zákona o společ. záležitostech. V prosinci 1867 byly všechny ty osnovy říšskou radou přijaty. Jest to zákon ze 21. pros. 1867 č. 146 ř. z. o společných záležitostech, dále tři zákony ze 24. pros. 1867 (č. 2, 3 a 4 ř. z. na rok 1868), a sice o kvotě, o státních dluzích a celním i obchodním spolku.

V.

Vyrovnání rakousko-uherské platí v Uhrách jako zák. čl. 12. z r. 1867, v Předlitavsku pak jako zákl. zák. ze dne 21. pros. 1867 č. 146 ř. z. Není tu tedy jednotná ústavní listina, nýbrž dva paralelní zákony, z nichž důležitější jest uherský jakožto originál. Čl. 12. skládá se ze tří částí, z vyrovnání *státoprávního*, *finančního* a *národohospodářského*. Na základě pragmat. sankce určeny byly záležitosti pragmaticky, t. j. nutně celé monarchii společné — jsou to věci zahraničné a vojenské s přispíváním na ně —, a smluvena byla jednotná správa těchto záležitostí, jakož i konstituční kontrola této správy. Vedle této státoprávní části vyrovnání ujednáno, že parlamenty obou polovicí mocnářství budou se dohodovati o poměrném přispívání — kvotě — na náklady společných záležitostí zahraničných a vojenských, a vyslovena ve 12. zák. čl. se strany Uhrů ochota přispívati k úrokům dosavadních státních dluhů (vyrovnání finanční). Konečně připuštěno občasné vyrovnání národohospodářské, totiž obchodní a celní smlouva mezi oběma polovinami monarchie. Co se týče záležitostí sem spadajících

(obchodních, komunikačních a j.), neběží tu o věci pragmaticky společné, nýbrž jen o takové, na jichž srovnalé úpravě mají zájem obě části mocnářství. K dohodnutí tu tedy dojíti nemusí, a říšský svazek bude přece zachován.

Monarchie nazývá se na základě cís. listu ze 14. listop. 1868 mocnářstvím Rakousko-Uherským. Pojítkem obou státu jest především společný panovník, jehož titul je císař rakouský, král český atd. a apoštolský král uherský a zkráceně císař rakouský a apošt. král uherský. Ve věcech společných podržel panovník velikou moc, zvláště nad vojskem. Společná ministerstva jsou tři: min. věcí zahraničných, které je zároveň ministerstvem záležitostí cís. a král. domu, říšské min. války, které od r. 1874 oficiálně sluje společným min. války, a říšské min. financí, jemuž po okupaci Bosny a Hercegoviny přidělena také správa těchto zemí. Vedle společných ministerstev existuje ještě společný nejv. dvůr účetní, zřízený pouze vládním nařízením.

Společného zákonodárství rakousko-uherského vlastně není. Jsou však zřízeny dva ústavní sbory, delegace, jež upravují společný rozpočet a vykonávají jakousi kontrolu nad společnou správou. Nelze tu mluviti ani o t. zv. zákonech formálních, poněvadž sankcionovaný panovníkem rozpočet se nevyhlašuje (neníť společného zákonníka), a není tu také jednotného usnesení, nýbrž dvě srovnalá usnesení. Každá delegace, rakouská i uherská, čítá po 60 členech; z nich $^2/_3$ (40 členu) volí se z poslaneckých sněmoven obou říšských parlamentů, $^1/_3$ (20) ze sněmoven panských (magn.). Náhradníků

jest po 30 (po 20 ze sněmoven dolních, po 10 z horních). Obě sněmovny uherského sněmu a také panská sněmovna rakouská volí delegáty z plena; naproti tomu volby z rakouské sněmovny poslanecké konají se podle 17 zemí. Delegace mají být svolávány každý rok; zasedají střídavě ve Vídni a Budapešti. Každá delegace rokuje a usnáší se zvlášť. Vzájemný styk děje se písemnými zprávami, se strany předlitavské německými, se strany uherské maďarskými (s připojením překladu). Kdyby se obě delegace neshodly, muže každá z delegací navrhnouti shromáždění společné, v němž se pouze hlasuje (a tedy už nerokuje); návrh takový (společné schuze) muže však druhou delegací býti zamítnut, leda že by byly už marně vyměněny tři písemné noty. K plenární schuzi potřebí je přítomnosti nejméně $\frac{2}{3}$ každé delegace; při nerovném počtu hlasu vylosují se přespočetní delegáti. Delegace volí se pouze na jeden rok.

Do správy záležitostí pragmaticky společných zasahují též orgány obou států mocnářství, předlitavské i uherské. Za společné záležitosti zahraničné bylo prohlášeno diplomatické a obchodní zastupování naproti cizině a uzavírání mezinár. smluv. K některým smlouvám je třeba schválení obou parlamentů. Při smlouvách obchodních jest v příčině jejich obsahu třeba dorozumění s oběma ministry obchodu a schválení obou říšských parlamentu. Oba ministři obchodu mají dále vliv na záležitosti konsulátní, zvláště mohou žádati ruzné zprávy od společných konsulů.

I ve společných záležitostech vojenských,

kde mocnáři přísluší absolutní moc co do vedení, velení a vnitřní organisace vojska jakož i vyhlašování války a míru i válečného stavu uvnitř mocnářství, vyhrazen jest parlamentum obou státu závažný vliv. Oba parlamenty upravují brannou povinnost a brannou soustavu, arci zákony nutně srovnalými, povolují každoročně kontingent branců a upravují také některá břemena vojenská (přípřež, ubytování a zásobování vojska). Dualismus vytvořil dále zvláštní druhy vojska: zemské obrany a domobrany, jež jsou speciálním vojskem každého státu, a jsou pro ně zřízeni zvláštní ministři, v Předlitavsku ministr zemské obrany, v Uhrách ministr honvédstva.

O společné f i n a n c e bylo vyrovnáním dosti špatně postaráno. Společné je pouze stanovení rozpočtu záležitostí společných (zahraničných a vojenských), dále pokladna pro příjem a výdej peněz a konečně účty. Úhrada společné potřeby je záležitostí obou států zvláště. O poměrném přispívání rozhodují oba parlamenty, nikoli delegace, jež stanoví toliko společný rozpočet. Není žádných společných berní, a společné výpůjčky byly by možné, jen kdyby k nim svolily oba parlamenty. Dosud k nim však nedošlo.

Dohodnutí o úhradě společných potřeb kvotami připravují zvláštní deputace, volené oběma říšskými parlamenty. Usnesení připadá pak parlamentům samým. Nedojde-li ke shodě, mocnář může dočasně sám kvotu stanoviti (podle zákona předlitavského pouze na jeden rok). Při výpočtu kvoty vzata byla r. 1867 za základ finanční zdatnost obou států, a při tomto základu zůstalo se až podnes.

Po prvé ujednána byla kvota na dobu od 1. ledna 1868 do konce r. 1877, po druhé r. 1878, po třetí r. 1887 (vždy na deset let). Od r. 1897 nebylo po celých 10 let žádného dohodnutí, nýbrž panovník určoval kvotu rok od roku, naposledy r. 1905, a sice 65·6 : 34·4 %. Nato nebyla na čas kvota vůbec upravena, poněvadž říšský sněm uherský zpěčoval se zvoliti kvotovou deputaci. Bylo tedy r. 1906 třeba, aby panovník znova kvotu určil (a sice i za uplynulý rok). Poslední dohodnutí je ze 30. pros. 1907 č. 280 ř. z. Původně činila kvota předlitavská 70 proc., uherská 30 % (podle počtu branců měl poměr ten činiti 57 : 43). Po inkorporování Voj. Hranice k Uhersku stanoveny kvoty 68·6 : 31·4. Teprve od r. 1900 přistoupili Uhři za výhody, jichž se jim dostalo t. zv. řízením přikazovacím, na zvýšení své kvoty o 3 % (65·6 : 34·4). Nejnověji upravena kvota na dobu od 1. ledna 1908 do 31. pros. 1917 pro Předlitavsko 63·6 %, pro země uherské 36·4 %.

Dokud trvá obchodní a celní spolek mezi oběma polovinami monarchie, hradí se společné náklady především výtěžkem cel. Uhry tímto způsobem úhrady velice získaly. Předlitavsko přispívalo takto na společné náklady r. 1867 asi 86·3 %, Uhry jen 13·7 %. Značné obtížení Předlitavska bylo s počátku zmenšeno restitucemi spotřebních daní z piva, lihu a cukru, jež se odpočítávaly při vývozu příslušných výrobku do ciziny od úhrnných celních příjmu. Předlitavsko, jež více vyváželo, získalo tím. Ale již při druhém vyrovnání Uhry domohly se, že restituce účtovány byly oběma státům v poměru výtěžku daní. R. 1899 zavedeno mimo to při nové

úpravě daně z cukru a kořalky přikazovací řízení, jež záleží v tom, že každému státu má z vybraných při produkci spotřebních daní zustati jen tolik, kolik odpovídá skutečné spotřebě, následkem čehož každý vývoz do druhé poloviny monarchie (a také do Bosny a Herc.) dlužno řádně ohlásiti. Při účtování počítá se: 1. množství zboží dovezeného z ciziny, 2. množství zboží doma vyrobeného, 3. množství zboží dopraveného z Předlitavska do Uher, pokud se týče Bosny a Hercegoviny a naopak. Je-li množství zboží, jež zasílající stát vyrobil, větší než množství spotřebované, dlužno druhému státu nahraditi rozdíl. Uhry zase tím získaly několik milionů ročně. (Za rok 1903 musilo Předlitavsko nahraditi Uhersku 16,800.000 korun.)

Také co se týče přispívání na státní dluhy, vzniklé z doby před dualismem, bylo Rakousko značně zkráceno, a sice ještě více než při stanovení kvoty. Příspěvek uherský na ony dluhy činí jen 23·8%, kdežto Předlitavsko hraditi musí 76·2%.

Záležitosti, na jichž srovnalé úpravě mají zájem oba státy monarchie, jsou předmětem celního a obchodního svazku, ujednaného vždy na jistou řadu let oběma státy. Běží při nich o hospodářskou jednotnost mocnářství naproti cizině i uvnitř. Prvý celní a obchodní svazek ujednán byl r. 1867 na 10 let; po jeho uplynutí došlo r. 1878 ke druhému, r. 1887 ke třetímu. Když uplynul svazek třetí, nastaly desetileté zápasy o uzavření smlouvy nové. Na konci r. 1897 dohodla se obě ministerstva o provisorním zachování dosavadního stavu. V Uhrách vydán byl v tom smyslu zákon, v Předlitavsku byla však přerušena pravidelná činnost říšské rady,

tak že bylo nutno upraviti věc prozatímně cís. nař. ze 30. pros. 1897 č. 308 ř. z. To se pak za rok opakovalo (cís. nař. ze 30. pros. 1898 č. 239 ř. z.). V červenci r. 1899 dohodla se obě ministerstva o reformě a zvýšení daně z piva, kořalky a cukru. V Uhrách zase došlo k zákonu (zák. čl. 30. z r. 1899), v Rakousku k cís. nař. ze 17. čce 1899 č. 120 ř. z., považovanému podnes za platné, poněvadž říšskou radou nebylo zamítnuto. V září 1899 dohodla se obě ministerstva také o novém celním a obchodním svazku, o němž v Uhrách rovněž byl vydán zákon, kdežto v Předlitavsku pouze cís. nař. ze 21. září 1899 č. 176, které po 10 let říšskou radou nebylo ani schváleno ani zamítnuto. Když pak r. 1906 dobíhaly obchodní a celní smlouvy s Italií, Německem, Ruskem, Belgií a Švýcary, a musily s nimi nové smlouvy býti uzavřeny, stalo se to zákony z r. 1906 č. 24, 44, 49, 55 a 156 ř. z. Před tím však bylo třeba projednati parlamentně celní tarif, o němž pak vydán zákon ze 13. února 1906, č. 20 ř. z. Tarif ten nazývá se v zákoně předlitavském společným, v zákoně uherském však se označuje jako autonomní, ač ovšem je totožný s předlitavským. Konečně došlo dne 8. října 1907 k novému dohodnutí. V Předlitavsku bylo uveřejněno v říš. zákonníku dne 30. pros. 1907. Také toto páté vyrovnání uzavřeno bylo na 10 let (do konce r. 1917). Je souborem čtyř smluv, resp. zákonů. Prvý, nejobsáhlejší (zákon ze 30. pros. r. 1907 č. 278 ř. z.) upravuje vzájemné obchodní a stykové poměry obou států mocnářství a skládá se sám zase ze tří smluv (zákonů) rozličného obsahu. Prvá smlouva upravuje celní a obchodní poměry monarchie, a jest k ní připojen celní tarif, totožný

se zákonem ze 13. února 1906 č. 20. ř. z. pak řád pro rozhodčí soud, dále závěrečný protokol a speciální ustanovení. V těchto speciálních ustanoveních upraveny byly v poslední chvíli některé sporné věci, o nichž dříve nebylo lze se dohodnouti (jednání o obnovu privilegia Rakousko-uherské banky nemělo však výsledku). Druhá smlouva prvého zákona má ustanovení, jak zameziti dvojí zdanění úvěrních ústavu a pojišťovacích společností, jež mají v jednom z obou států svoje sídlo, v druhém však odštěpné závody. Smlouva třetí vztahuje se k uherské části státního dluhu. Uhersko vzdalo se dosavadního protestu proti konversi státního dluhu (pokud se týká Uher) a považuje se nyní za spoludlužníka konsolidovaného rentovního dluhu. Zavázalo se pro případ, že by Předlitavsko konvertovalo t. zv. „uherský blok“ dluhu (okrouhle 1400 mil. korun), na nějž Uhersko platí ročně 58,376.000 mil. korun, splatiti Předlitavsku kapitál nejdéle ve 22 letech. Zaplatí-li Uhersko část dluhu na ně připadající v deseti letech po příští konversi, bude míti výhodu v tom, že kapitalisace úroků bude provedena na základě sazby 4·325%, tak že by Uhersko zaplatilo jen 1348 mil. korun. Zaplatí-li Uhersko teprve po uplynutí 10 let, sníží se sazba na 4·2%, čímž arci stoupne kapitál na sumu 1389 mil. korun, kterou bude musit Uhersko položiti. Nejpozději do 22 let po konversi Uhersko musí kapitál splatiti.

Druhý zákon, který je součástí posledního vyrovnání z r. 1907, má číslo 279 ř. z. a obsahuje předpisy o vzájemném připuštění pojišťovacích společností v obou státech.

Zákon třetí — č. 280 ř. z. — týká se k v o t y, zákon čtvrtý — č. 281 ř. z. — obsahuje dohodnutí o vystavění nové dráhy přes Chorvatsko do Dalmacie.

V obchodní a celní smlouvě se ustanovuje, že území obou států, Předlitavského a Uherského, bude míti po dobu smlouvy jednotnou celní hranici. Obě smlouvající strany se zavazují, že po dobu platnosti smlouvy nebude na předměty dopravované z jednoho státního území do druhého uvalována žádná dovozní, vývozní ani pruvozní dávka, a že nebude zřízena mezi oběma státy čára mezicelní. Smlouvy uzavřené s cizími státy o úpravě hospodářských styků, zvláště smlouvy obchodní, celní, plavební a konsulské, jsou stejně závazné pro království a země zastoupené na říšské radě i pro země Uherské koruny. Nové takové smlouvy uzavírá společný ministr vnějších záležitostí na základě ujednání mezi vládami obou států, arci s výhradou ústavního schválení zákonodárných sborů obou států. Při smlouvách s vyhrazenou lhůtou výpovědní může kterákoli smluvní strana nejpozději do šesti měsíců před vypršením výpovědního terminu dáti věděti o tom straně druhé, aby se mohlo jednati o dalším postupu. Nedojde-li v té době k dohodnutí, vypoví společný ministr vnějších záležitostí onu smlouvu, jakmile za to požádá i jen jedna ze smluvních stran. Smlouvy bez lhuty výpovědní dlužno vypověděti, přeje-li si to i jen jedna strana, a sice do šesti měsíců po oznámení onoho přání. Cla vybírá a spravuje si každý stát sám. Za účelem vzájemného dozoru nad dodržováním souhlasného řízení ve správě a vybírání cel zřizují se oběma stranami inspektoři, kteří

mají právo vésti dozor nad úřadováním celních orgánů druhého státu a výsledky svého pozorování oznamovati nadřízeným ministrům. — Přístavní a námořní zdravotní správa vede se v obou státech podle stejných pravidel. Obchodní lodi obou stran užívají společné vlajky. Co se týče provozování námořní plavby a mořského lovu ryb, jsou lodi a příslušníci obou států jakož i oba státy samy postaveny na roveň. Plavební poplatky vyměřují se v přístavech obou států podle stejné normy. Hlavní železnice v obou státech mají, pokud toho vyžadují vojenské nebo obecné dopravní zájmy, stavěny, provozovány a spravovány býti podle stejných zásad. Věci konsulátní vede společný ministr vnějších záležitostí. Při zřizování a zrušování c. a k. konsulních úřadů, při zařaďování nějakého konsulního úřadu do vyšší nebo nižší kategorie nebo při zamýšleném delším uprázdnění jeho jakož i při spisování instrukcí, jež mají býti dány konsulátům ve věcech obchodních, dlužno se dohodnouti s oběma ministry obchodu. Solní a tabákový monopol dlužno spravovati v obou státech podle týchž zákonů a předpisu. Dosavadní předpisy o řízení přikazovacím zůstávají s malými změnami v platnosti i nadále. Příslušníci jednoho státu, kteří chtějí na území druhého státu provozovati obchod a prumysl anebo hledají tam práci, jsou co do nastoupení živnosti, jejího provozování a placení daní a jiných veřejných dávek postaveni na roveň lidem domácím. — Nová smlouva týká se dále ochrany vynálezů, obchodních a továrních známek, vzorků a modelů, firem, znaků a pojmenování závodu. Záležitosti poštovní, telegrafní a telefonní upravuje a spravuje si každý

z obou států samostatně. — Společnosti akciové (též komanditní akciové), společnosti s ručením obmezeným, společnosti pojišťovací, výdělková a hospodářská společenstva mohou svou pusobnost rozšířiti na území druhého státu a zakládati tam poboční závody.

Vyloživše vzájemný poměr zemí Předlitavských a Uherských, zastavíme se ještě u otázky, jakou právní povahu má Rakousko-Uherská monarchie jako celek. Není ovšem sporu o tom, že mocnářství naše je státem složitým. Běží jen o to, je-li státem spolkovým (Bundesstaat) či unií reální anebo jen personální. O unii personální, kterou by rádi viděli Maďaři, nelze ani mluviti. Odporuje jí už pragmatická sankce. Monarchie není však ani státem spolkovým. Neboť k tomu bylo by třeba, aby vedle obou států, z nichž se Rakousko-Uhersko skládá, byl nad nimi ještě zvláštní nadřízený stát ústřední s ústředním zákonodárstvím, s ústřední mocí výkonnou, se zvláštním státním lidem a se zvláštním státním územím. Všeho toho však není. O zvláštním státním území nelze mluviti; stačíť ke změnám území státu Předlitavského svolení říšské rady rakouské. Státního lidu rakousko-uherského rovněž není, poněvadž neexistuje společné státní občanství rakousko-uherské, nýbrž jen zvláštní státní občanství rakouské a zvláštní státní občanství uherské. Delegace nejsou společnými sbory zákonodárnými, nýbrž vlastně jen výbory obou říšských parlamentu, pusobícími ve společných záležitostech místo volících je parlamentu. A ani společná ministerstva nejsou orgány nějakého nadřízeného státu, nýbrž orgány obou státu zároveň.

Nesmí nás másti, že v rakouském zákoně ze 21. pros. 1867 č. 146 ř. z. mluví se o ř í š i, o ř í š s k ý c h p o l o v i c í c h, o z á k o n o d á r n é m p r á v u d e l e g a c í. Uherský zák. článek 12. z r. 1867, který rozhoduje, poněvadž jest originálem, má znění zcela jiné. Podle něho nezbývá než pokládati Rakousko-Uhersko za r e á l n í u n i i, t. j. jen za svazek dvou paralelně vedle sebe stojících samostatných států, které mají jisté záležitosti společné, nejsouce podrobeny žádné moci nějakého t ř e t í h o státu ústředního (nadřízeného).

———

VI.

Zvláštním správním a zákonodárným územím Rakousko-Uherské monarchie jsou od r. 1878 bývalé země okupované Bosna a Hercegovina, jež byly na podzim r. 1908 anektovány. Země ty jsou souborem rozličných oblastí a krajin, povstalým během věků následkem rozličných státoprávních proměn, ze kterýchžto oblastí a krajin část náležela kdysi ke státu Chorvatskému a druhá část k Srbsku. Jádrem nynější Bosny bylo malé území Bosna, prostírající se v poříčí horní Bosny. Puvodní malá země vzrostla časem o kraje nové. Do nejširších hranic rozšířili pojem Bosny Turci, kteří se země té zmocnili r. 1463. Náležela ť k bosenskému pašaliku i skoro celá pevnina Dalmacie a značná část Slavonie. Na počátku XII. stol. vystupuje malá Bosna jako země samostatná; brzo však se octla v závislosti na králích uherských, kteří se od Bély II. (od r. 1138) psali králi „Rámy", malého území podél řeky Rámy (v nynější Hercegovině). Ve XIII. a XIV. stol. malá Bosna roste. Panovníci její, bánové, stávají se konečně tak mocnými, že Štěpán Tvrdko přijímá r. 1377 titul královský. Králové

uherští psali se králi Rámskými — rozumějíce Rámou Bosnu — i tehdy, když jim Bosna nenáležela. Byl-li titul jejich málo reální již před r. 1463, stal se úplně nicotným po dobytí země od Turků. Hercegovina počala se teprve ve stol. XV. vyvíjeti ve zvláštní stát a dostala se Turkům r. 1465. V moci turecké zůstaly obě řečené země až do války rusko-turecké r. 1878. Podle 14. čl. míru San Stefanského, uzavřeného 3. března 1878, měla Bosna a Hercegovina obdržeti autonomii, navrženou konferencí Cařihradskou (zasedající od 22. pros. 1876 do 20. ledna 1877) se změnami, jež by stanoveny byly společnou dohodou Porty s vládami ruskou a rakousko-uherskou. Smlouva San Stefanská byla revidována na kongresu Berlínském (13. června — 13. čce 1878) v neprospěch Ruska. Čl. 25. smlouvy Berlínské uděleno Rakousko-Uhersku právo obsaditi a spravovati Bosnu a Hercegovinu. O povaze a trvání této správy nebylo nic stanoveno. Článek uvedený stilisován byl zúmysla příliš stručně a nejasně, aby v Bosně a Hercegovině nebyl vytvořen definitivní státoprávní a mezinárodně právní stav. Aby Turecko snáze přistoupilo na znění čl. 25. Berl. smlouvy, Rakousko-Uhersko uznalo nejprve tajně a pak veřejně v Cařihradské konvenci ze 21. dubna 1879 sultánovu právní suverenitu nad Bosnou a Hercegovinou. Zároveň se zavázalo Rakousko-Uhersko, že bude při obsazování úřadu bosensko-hercegovských podle možnosti dávati přednost domácím lidem obou okupovaných zemí, zaručovalo svobodu a veřejné vykonávání všech v Bosně a Hercegovině trvajících kultů a mimo to ještě zvláště bezpečnost osoby a vlastnictví mohamedánů a prohlašovalo,

že příjmu obou zemí bude se užívati výhradně pro jich potřeby, jich správu a meliorace uznané potřebnými, a dosavadní otomanské mince že budou v Bosně a Hercegovině bez překážky přijímány. — Již před uzavřením řečené konvence zřízena byla pro správu Bosny a Hercegoviny zvláštní zemská vláda, složená ze tří oddělení (pro vnitřní správu, spravedlnost a finance), jež počala působiti dnem 1. ledna 1879. V čelo její postaven byl velitel c. a k. okupačního vojska. Vrchní vedení správy bosensko-hercegovské odevzdáno bylo nejv. rozh. ze 16. září 1878 zvláštní komisi složené z delegátů ministerstva vnějších záležitostí, říšského min. války a společného min. financí, avšak již dne 26. února 1879 byla nejv. správa svěřena říšskému ministrovi financí.

Zákonem ze 20. prosince 1879 č. 136 ř. z., pokud se týče uherským zák. čl. 52. z r. 1879 byly Bosna a Hercegovina pojaty do společného celního a obchodního území rakousko-uherského, a také platnost ostatních ustanovení celní a obchodní smlouvy rozšířena na obě země. Z výnosu společných cel přiznána byla okupovaným zemím k hrazení nákladu celní správy ročně suma 600.000 zl. ve zlatě.

O správě obou okupovaných zemí vydán byl zákon ze 22. února 1880 č. 18 ř. z., pokud se týče uherský zák. čl. 6. z r. 1880. Podle těchto zákonů jsou ministerstva obou států, Předlitavska i Uherska, oprávněna i povinna vykonávati vliv na provisorní správu Bosny a Hercegoviny vedenou společným rakousko-uherským ministerstvem. Určování směru a zásad této provisorní správy a stavba železnic mají se díti v dorozumění s vládami monarchie. Správa obou zemí má býti tak zařízena,

aby se její náklady hradily vlastními příjmy. Kdyby to nebylo plnou měrou možno, rozhodují o úhradě nedostávající se sumy delegace. Kdyby však běželo o trvalé investice, jež nespadají pod pojem běžné správy, jako o investice na dráhy, veřejné stavby a podobné mimořádné výdaje, mohou takové náklady poskytnuty býti jen na základě srovnalých zákonů obou částí monarchie. Souhlasnými zákony obou státu určují se dále zásady, podle nichž se upravují a spravují v Bosně a Hercegovině: 1. cla, 2. ony nepřímé daně, jež se v obou státech vybírají na stejném základě, 3. mincovnictví. Také ke změně dosavadního poměru obou zemí k monarchii vyžaduje se souhlasných zákonů obou států mocnářství.

V ostatních záležitostech, v zákoně ze dne 22. února 1880 výslovně neuvedených, vykonával v Bosně a Hercegovině zákonodárnou moc panovník sám absolutně. Takovýmto absolutistickým způsobem vydány byly na př. trestní zákon ze dne 26. června 1879, zákon branný ze 4. listop. 1881, organisační statut pro vojsko z 28. dubna 1882, civilní soudní řád ze 14. dubna 1883, obchodní zákon ze 7. června 1883, zákon knihovní ze 13. září 1884 a j. zákony.

V zemské správě obou okupovaných zemí nastala jistá změna v r. 1882, když se stal říšským ministrem financí Benjamin Kállay. Náčelníkem zemské vlády zůstal sice velitel c. a k. 15. armádního sboru v Sarajevě, ale byl mu přidělen civilní adlatus, t. j. zvláštní ředitel civilní správy bosensko-hercegovské. Zemské finanční ředitelství, které r. 1880 povstalo z bývalého finančního oddělení zemské vlády, stalo se znova součástí zemské vlády, jež se zase skládala

ze tří oddělení. Později přibylo ještě oddělení čtvrté pro věci stavební. V čelo jednotlivých oddělení postaveni byli ředitelé (direktoři), od r. 1895 sekční šéfové. Zároveň byla nařízením ze 29. září 1882 upravena působnost krajských a okresních úřadů.

Co se týče nejvyšší správy Bosny a Hercegoviny, nestaly se r. 1882 žádné podstatné změny. Společný ministr financí vede tedy nadále v nejvyšší instanci zemskou správu bosensko-hercegovskou, a zemská vláda jest mu podřízena a zodpovědna. Pouze vojsko bosenské, zřízené r. 1882, vojenské záležitosti bosenského četnictva, věci poštovní a telegrafní a vojenské železné dráhy náležejí do oboru pusobnosti společného ministerstva války. Kontingent branců stanoví pro Bosnu a Hercegovinu každého roku společné ministerstvo financí. Zemská vláda repartuje pak počet branců na jednotlivé okresy. Po řadu let činí branecký kontingent bosensko-hercegovský 3500 mužů.

Vylíčeným shora způsobem Rakousko-Uhersko, pokud se týče jeho panovník vykonávali po třicet let v okupovaných zemích Bosně a Hercegovině státní moc ve všech jejích úkonech a oborech, v zákonodárství, ve správě, soudnictví a vojenství, nezávisle na sultánovi, formálně právním suverenovi nad oběma zeměmi. Skutečné poměry byly silnější než znění smluv. Suverenita náležela tureckému císaři jen na papíře, ježto se proti vůli skutečného držitele, Rakousko-Uherska, nedala vykonávati. Poněvadž takto Bosna a Hercegovina byly v postavení právně nemožném, panovník Rakousko-Uherský odhodlal se dne 5. října 1908 k tomu, že vlastnoručními listy k předsedům mini-

sterstev předlitavského a uherského, k společnému ministru vnějších záležitostí a k společnému ministru financí vztáhl práva své svrchovanosti na Bosnu a Hercegovinu, zavedl pro tyto země trunní právo platné v ostatní monarchii (pragmatickou sankci) a slíbil jim ústavní zřízení. V měsíci listopadu 1908 byl pak nejvyšší vlastnoruční list panovníkův předložen oběma vládami, předlitavskou i uherskou, říšským parlamentům ke schválení. Zajímavo je, že předlohy ony nebyly souhlasné. V předloze uherské mluví se o tom, že suverenita byla na obě země rozšířena vzhledem k oněm starobylým svazkům, jež poutaly panovníkovy předky na uherském trůně k řečeným zemím. Má tím býti naznačeno, že Bosna a Hercegovina měly by býti připojeny k zemím Uherské koruny. Nároky Uherska na řečené země nelze však uznati. Došlo-li již r. 1878 k okupaci obou těch zemí, a bylo-li lze s velikými obětmi udržovati po tři desítiletí řádnou správu okupovaného území, dálo se to jen pomocí prostředků celé monarchie. Mohlo-li by se vůbec o nějakých nárocích mluviti, mělo by je spíše Chorvatsko, poněvadž západní část Bosny náležívala kdysi k Chorvatsku, a poněvadž mimo to Bosna a Hercegovina jsou obývány od Srbo-Chorvatů.

Zevnějším podnětem k tomu, aby Bosna a Hercegovina byly r. 1908 anektovány, byla jednak okolnost, že se vzrůstem národního uvědomění v okupovaných zemích tamní Srbové a mohamedáni počali se organisovati i politicky, jednak prohlášení v Turecku ústavy (dne 24. čce 1908). Bosně a Hercegovině nemohlo býti odepíráno ústavní zřízení, a proto prohlášena byla vlastnoručními listy pa-

novníkovými z 5. října 1908 anekse dosavadních okupovaných zemí. Obšírnější byl poněkud list adresovaný společnému ministru financí. Bylť v něm stanoveny hlavní zásady příštích ústavních zřízení, a ke konci připojeno vyzvání, aby ministr předložil panovníkovi osnovy vypracované ve smyslu zmíněných zásad, a to s urychlením, aby nová zemská ústava co nejdříve mohla nabýti platnosti.

Již předem dalo se očekávati, že nová charta bude ústavou oktrojovanou, která před panovníkovou sankcí sice asi bude předložena k nahlédnutí ministerstvům obou států, Předlitavska i Uherska, sotva však říšským zastupitelstvům obou států, byť Bosna a Hercegovina nalézaly se ve státní moci (coimperiu) Předlitavska i Uherska. Poněvadž Uhersko již ve vládní osnově zákona o vztahu suverenity Rakousko-Uherska k Bosně a Hercegovině v listopadu r. 1908 vynutilo tekst prozrazující uherské aspirace na řečené země, mohlo se již předem souditi, že otázka, jak bude napříště upraven státoprávní poměr Bosny a Hercegoviny k oběma státům monarchie, v chystaném ústavním zákoně sotva bude řešena.

Skutečnost dala tušením takovým za pravdu. Ústava bosensko-hercegovská byla panovníkem oktrojována; na úpravu její měla ovšem vliv vedle společného ministerstva ještě ministerstva obou státu a také zvláštní zemská anketa, složená ze zástupcu rozličných národností, pokud se týče konfesí a zájmu obyvatelstva, jež svolána byla zemskou vládou anektovaných zemí, aby se vyslovila o hlavních otázkách příští ústavy, a to zpusobem jen poradným, nikoli rozhodujícím. Ústavní anketa

bosenská zasedala od 8. do 18. února 1909 a měla sedm schůzí. Mezi jiným vyslovila se v zásadě pro zemské zastupitelstvo na podkladě konfesním jakož i pro zastoupení zájmů. Dosti podrobně jednáno bylo též o základních občanských právech. Na základě výsledků porad ankety přikročeno bylo k definitivnímu vypracování „zemského statutu“ pro Bosnu a Hercegovinu. Prvotní osnova sepsána byla ve společném ministerstvu financí, načež byla předložena oběma vládám, předlitavské i uherské, aby v jednotlivých odborných ministerstvech byla zkoumána. Pak se sešli zástupcové obou vlád ke konferencím se zástupci společného ministerstva financí, aby se definitivně usnesli. Teprve potom předložena byla nová ústava společným ministrem financí panovníkovi k sankci. Dne 17. února 1910 byla ústava bosensko-hercegovská sankcionována a dne 20. února vyhlášena. V rozhodnutí svém, jímž udílí nové ústavě sankci, panovník praví, že „dle zákona ze 22. února 1880 č. 18. ř. z., čl. 6. uh. zák. z r. 1880 základy stanovené pro správu Bosny a Hercegoviny musejí zůstati neporušeny až do ústavní změny nových (ústavních) zákonů, a že ústavními zřízeními Bosny a Hercegoviny nijak nemá býti se dotýkáno vztahů Bosny a Hercegoviny k oběma státům monarchie, stanovených zákony obou těchto států.“

Ústava bosensko-hercegovská skládá se ze šesti zákonů, a to: 1. ze zemského statutu, 2. z volebního řádu, 3. z jednacího řádu pro zemský sněm, 4. ze zákona spolkového, 5. ze zákona shromažďovacího, 6. ze zákona o okresních radách.

Zemský statut jedná o všeobecných občanských právech a o zemském sněmě. Otázka státoprávního

přičlenění Bosny a Hercegoviny k monarchii se v něm neřeší. Anektované země nebyly připojeny ani k Předlitavsku ani k Uhersku, ani nebyl zřízen trialismus. Přece však dostalo se Bosně a Hercegovině mnohem lepšího státoprávního postavení, než je mají království a země zastoupené na říšské radě, ba do jisté míry než je má Chorvatsko-Slavonsko. Anektované země jsou podle zemského statutu bosensko-hercegovského zvláštním územím se zvláštním státním občanstvím (nazývaným ovšem jen zemskou příslušností) a se zvláštním zákonodárstvím, arci velmi nedokonalým, ale bez vlastní exekutivy. Ve správě Bosny a Hercegoviny a organisaci i kompetenci soudních a správních úřadů nenastala vydáním ústavních zákonů nijaká změna. Nejen tedy že společné c. a k. ministerstvo financí vede i nadále v nejvyšší instanci zemskou správu bosensko-hercegovskou, náčelníkem zemské vlády nepřestal býti generál.

Zemský sněm má 92 členy, a sice 20 virilistů a 72 volené poslance. Patnáct virilistů, a to po pěti připadá na tři hlavní konfese, pravoslavnou, mohamedánskou a katolickou, mezi něž jsou poměrně rozděleny i mandáty poslanecké. Zbývajícími virilisty jsou: sefardský (španělsko-židovský) vrchní rabín sarajevský, president vrchního soudu, president advokátní komory, starosta hlav. města Sarajeva a president obchodní a živnostenské komory v Sarajevě. Podle statistických dat z r. 1907 měl se poměr pravoslavných k mohamedánum a katolíkum v Bosně a Hercegovině přibližně jako 4 : 3 : 2. Tento poměr je zachován při rozdělení mandátu mezi jednotlivé konfese ve třech kuriích. Kurie první skládá se z nej-

zámožnějšího obyvatelstva, hlavně velkostatkářů, jakož i z inteligence. Pouze při volebním právu v této kurii zaveden je jistý census, buď majetkový (placení daně) nebo duševní (požadavek jistého stupně inteligence, pokud se týče požadavek úředního povolání). Ve druhé kurii volí beze všeho censu všichni k volbě oprávnění obyvatelé měst, a v kurii třetí — rovněž bez censu — všichni k volbě oprávnění obyvatelé venkovských obcí, kteří nenáležejí do první kurie. Při rozdílení mandátů hledělo se tedy nejen ke konfesím, nýbrž i ke stavovským a místním zájmům obyvatelstva. Ze 72 poslanců připadá jich 18 na I. kurii, 20 na II. kurii, 34 na III. kurii. V I. kurii katolíci mají 4 mandáty, mohamedáni 6, pravoslavní 8; v kurii II. a III. připadá na katolíky 12 mandátů, na mohamedány 18, na pravoslavné 23. Kromě toho obdrželi židé ve druhé kurii jeden mandát.

Ve druhé a třetí kurii zavedeno je všeobecné volební právo. Voliti tam jsou oprávněni: 1. všichni bosensko-hercegovští zemští příslušníci mužského pohlaví, kteří v den volby dovršili 24. rok věku, jsou svéprávní a mají v zemi stálé bydliště nejméně po jeden rok, 2. za týchž předpokladu oni rakouští a uherští státní příslušníci, kteří *a*) jsou v civilní správní službě Bosny a Hercegoviny jako zemští úředníci nebo učitelé, nebo *b*) stojí v bosensko-hercegovské zemské železniční službě, nebo *c*) mají právo voliti v některé obci těchto zemí.

Volitelny do zemského sněmu jsou všechny k volbě oprávněné osoby mužského pohlaví, jež dovršily 30. rok věku a nalézají se v plném požívání občanských práv, vyjímajíc aktivně sloužící úředníky a zřízence v civilní správě Bosny a Hercegoviny, jakož i při

bosensko-hercegovských zemských drahách, dále vyjímajíc učitele a zřízence veřejných škol.

Hlasování v prvé a druhé kurii je tajné (volba koná se písemně), v kurii třetí však veřejné (vzhledem k velkému počtu analfabetů volí se ústně). V prvé kurii, rozdělené na dvě voličské třídy, tvoří celá země pro každou ze tří hlavních konfesí zvláštní volební okres, tak že se tu volí podle skrutinia listin. Naproti tomu pro volbu poslanců druhé a třetí kurie rozdělena je země na konfesní volební okresy, z nichž každý volí jen jednoho poslance.

Do působnosti bosensko-hercegovského sněmu spadají v oboru zákonodárství záležitosti výhradně bosensko-hercegovské. Vyloučeny jsou tedy z jeho kompetence společné věci rakousko-uherské, dále ty věci, jež se upravují v obou státech monarchie způsobem srovnalým a jsou předmětem celního a obchodního svazku, pak věci vojenské, pokud spadají do kompetence zastupitelstev obou států, také záležitosti upravené v zák. ze dne 20. pros. 1870 č. 136 ř. z. o zřízení společného celního svazku s Bosnou a Hercegovinou a konečně záležitosti, jež podle zák. ze 22. února 1880 č. 18. ř. z. i v Bosně a Hercegovině mohou býti upravovány jen na základě souhlasných zákonův obou státu monarchie. Kompetence vyměřená bosensko-hercegovskému sněmu jest velmi rozsáhlá. Sněm může samostatně upravovati celé obory soukromého i veřejného práva, které v zemích předlitavských i uherských jsou vyhrazeny zastupitelstvu říšskému (říšské radě rakouské, pokud se týče říšskému sněmu uherskému). Důležito je také, že sněm bosensko-hercegovský upravuje samostatně zemské finance. Po té stránce má Bosna

s Hercegovinou lepší postavení než Chorvatsko, které má finance společné s královstvím Uherským. Sněm anektovaných zemí nejen že si stanoví rozpočet, on také může prováděti svou vlastní berní politiku — arci jen co se týče daní přímých, on také rozhoduje o zemských výpůjčkách a má právo nakládati zemským majetkem. V moci sněmu je dále zřizování dopravních prostředků, zejména cest a silnic. Pokud běží o železnice, bude moci sněm jednati jen o těch drahách, o kterých budou podány vládní předlohy.

Ve své pusobnosti bude však bosensko-hercegovský sněm velmi omezen vlivem vlád obou státu monarchie. Souhlasu obou vlád je potřebí ke všem vládním předlohám ještě před jich podáním ve sněmu. Také osnovy zákonů na sněmě již přijaté musejí býti předkládány po návrhu zemské vlády společným ministrem financí panovníkovi k sankci, teprve když se dosáhne souhlasu obou vlád monarchie.

Velkým nedostatkem bosenské ústavy jest, že sněm nemá práva měniti zemský statut, tak že případné změny budou zase jen oktrojovány. Ústava, jež byla novým členským zemím mocnářství udělena, jest nedokonalá nejen věcně, svým obsahem, nýbrž i formálně, svým původem. Tak jako byla panovníkem jednostranně oktrojována (arci v dorozumění s vládami obou státu monarchie), tak asi bude zase měněna. Jest to tedy ústava nesamostatná, na jejíž vznik i další vývoj měly, pokud se týče budou míti vliv vlády obou státu mocnářství, majíce možnost objem ústavnosti bosensko-hercegovské rozšiřovati i zúžovati. Předlitavsko i Uhersko podrží tedy nad Bosnou a Hercegovinou dosavadní coimperium (spo-

lečnou státní moc), a země anektované budou na obou státech mocnářství záviseti nejen v oboru exekutivy, nýbrž i v oboru zákonodárství, jež jest nesamostatné také proto, že nebyla současně s ním zřízena i zvláštní zemská vláda, zodpovědná sněmu

---

VII.

Velikou pohromu pro české státní právo znamenal dualism. Jím zřízen byl zároveň nový stát předlitavský, dříve neznámý, v němž země koruny České úplně utonuly. Od r. 1749 existovala sice správní a soudní unie mezi zeměmi koruny České a zeměmi Rakouskými, ale udržel se přece ještě zvláštní státní lid český. Nyní i to mělo přestati. Spojení rozšířeno i na obor zákonodárství. Obyvatelstvo českých zemí zbaveno bylo práva samostatně rozhodovati o svých vlastních státních záležitostech, a státním občanům jiných zemí přiznáno právo spolurozhodovati o věcech, jež se jich ani netýkají. Před r. 1848 centralisoval jen panovník, nyní mělo o centralisaci pracovati i občanstvo všech zemí předlitavských bez rozdílu. Důsledkem dualismu došlo k t. zv. ú s t a v ě p r o s i n c o v é z r. 1867 (z 21. pros. t. r.), jež se skládá z řady základních zákonů státních. Vydán byl totiž zákl. zákon státní o říšském zastupitelstvu č. 141. ř. z., zákon o všeobecných právech státních občanů č. 142. ř. z., zákony o zřízení říšského soudu, o moci soudcovské, o moci vládní a výkonné (č. 143—145. ř. z.) K těmto pěti

zákonům vydaným dne 21. pros. 1867 připočísti sluší ještě zákon ze 25. července 1867 o zodpovědnosti ministrů. Ústavu prosincovou dlužno pokládati za oktrojírku. Bylať přijata důsledkem jednostranného vyrovnání s Uhry nekompetentní říšskou radou, která nemohla při svém rokování a hlasování jednati svobodně, nýbrž musela uznati dohodnutí panovníkovo s Uhry.

Stát prosincovou ústavou nově organisovaný nemá žádného jednotného oficiálního názvu. Říká se mu jen opisně „království a země na radě říšské zastoupené“ a neúředně Předlitavsko. Podle pojmenování celé monarchie říší Rakousko-Uherskou dává se mu velmi často název Rakouska, avšak název tento není správný. Tak jako titul císaře rakouského vztahoval se podle původních intencí i na země Uherské, rozuměla se do uherského vyrovnání Rakouskem celá monarchie. Nyní ovšem pozbylo slovo to původního smyslu, a nemůže ho ústavně býti používáno k označení pouhé části mocnářství. Nicméně se strany uherské i německé jest tu tendence, aby slovo Rakousko stalo se technickým terminem, označujícím Předlitavsko. Království a zemí zastoupených na radě říšské jest sedmnáct. Jsou vyjmenovány v prosincovém zákoně o říš. zastupitelstvu č. 141. ř. z. za sebou takto: Čechy, Dalmacie, Halič, Rakousy Dolní a Horní, Solnohradsko, Štyrsko, Korutany, Krajina, Bukovina, Morava, Slezsko, Tyroly, Vorarlbersko, Istrie, Gorice s Gradiškou a Terst.

Všem těmto zemím jednotlivě zaručena jest již ústavou únorovou samostatná ústavní existence.

Každá obdržela svoje zvláštní zemské zřízení, jež je pro ni základním zákonem státním. Povaha státu těmito zřízeními zemím sice přiznána nebyla, avšak dostalo se jim aspoň moci zákonodárné, jednoho z atributů státu. Jinými slovy, království a země zastoupené na říšské radě mají aspoň částečně — co do moci zákonodárné — povahu státu, kdežto v oboru moci výkonné jsou pouhými provinciemi státu předlitavského, ovšem s jistou autonomií. Jsou, jak se vědecky říká, státy fragmentovými. Následkem toho pak není Předlitavsko státem jednotným, nýbrž složitým, blížícím se státům spolkovým, sestávajícím z několika prostých států. Je to svazek států fragmentových, v němž moc zákonodárná jest rozdělena mezi celek zemí a země jednotlivé, kdežto moc výkonná náleží pouze celku. Organisace tato odpovídá historickému vývoji. Zemské sněmy předlitavské měly své předchůdce ve stavovských sněmích z doby před r. 1848, a celoříšská moc výkonná vyvinula se z jednotícího absolutismu panovníkova v oboru exekutivy ve státě Českém a Rakouském. Útvarem úplně novým, stavovské době neznámým, je pouze říšská rada. Moc její vyplynula ze zákonodárné moci absolutního dříve panovníka tím, že se vzdal výhradného svého zákonodárného práva v nejdůležitějších státních záležitostech ve prospěch celku zemí neuherských. Tento monarchický původ zákonodárné moci říšské rady viděti jest nejen v samém názvu předlitavského říšského parlamentu — „říšská rada“ — nýbrž i v samé říšské ústavě, jež připouští, aby vladař vydával nařízení z nouze (o čemž níže).

V organisaci předlitavské rady říšské prosincovkou

nic se nezměnilo. Skládala se i na dále ze dvou sněmoven, panské a poslanecké. Tato čítala 203 poslance, volené z jednotlivých sněmu zemských, a sice podle čtyř zájmových skupin, velkostatkářské, obchodních a živnostenských komor, měst a venkova. (O pozdějších rozmnoženích počtu poslancu viz níže.) Členy sněmovny panské zustali zletilí princové císařského domu, arcibiskupové a biskupové s knížecím titulem, náčelníci oněch šlechtických rodu domácích, jež vynikaly rozsáhlým majetkem pozemkovým, a jimž panovník udělil dědičné členství panské sněmovny, a konečně ti vynikající mužové, jež panovník jmenoval doživotními členy panské sněmovny. (Počet těchto doživotně jmenovaných členu pohybuje se podle zák. ze 26. ledna 1907 mezi 150—170.)

Změna zavedena byla prosincovkou v působnosti rady říšské. Nabylať částečně moci dřívější širší rady říšské. O příslušnosti její jedná § 11. zákl. zák. stát. o zastupitelstvu říšském. Praví se tu nejprve, že do pusobnosti její spadají všechny záležitosti, jež se týkají práv, povinností a zájmu společných všem zemím na radě říšské zastoupeným. Po této všeobecné větě vypočítávají se ony záležitosti ve 14 bodech. Podle zprávy ústavního výboru, výkladu referentova a usnesení panské sněmovny — a také podle většiny theoretiku i praktických politiku — běží tu o taksativní, t. j. vyčerpávající vypočtení záležitostí spadajících před říšskou radu. Říšské radě náleží také zákonodárná pusobnost v některých věcech, jež jsou pragmaticky společny celé monarchii, pokud je v nich potřebí paralelních zákonu rakouských a uherských, dále ve věcech,

jež sice nejsou společné, ale podle zvláštních dohodnutí mají býti upraveny jednotným způsobem (záležitosti obchodního spolku). Do prvé skupiny spadá úprava zpusobu vyřizování společných záležitostí delegacemi a společnými ministerstvy, úprava branné povinnosti a souvislých věcí vojenských (zvláště roční povolování branců) a stanovení kvoty. Záležitostmi všem zemím Předlitavska společnými jsou: stanovení státního rozpočtu a zvláště roční povolování daní a jiných státních dávek, zkoumání státních účetních závěrek, kontrahování nových státních výpůjček, konvertování dosavadních státních dluhů atd., vubec všechny finanční záležitosti společné zemím Předlitavským (i monopoly a regály), záležitosti úvěrní, bankovní, privilegijní a živnostenské, zákonodárství týkající se správy zdravotní, záležitosti státního občanství, práva domovského, cizinecké policie a pasů jakož i sčítání lidu, veškerého zákonodárství o poměrech konfesních, o právu spolkovém a shromažďovacím o tisku, o autorském právu, zákonodárství právního: občanského, trestního, obchodního a směnečného, námořního, horního, základní pravidla o organisaci úřadů správních a soudních, základní pravidla o vyučování na obecných školách a gymnasiích, zákony o universitách, zákony, jimiž se provádějí zákl. zákony státní o všeob. právech státních občanů, o říš. soudu, o moci soudcovské, o moci vládní a výkonné, pokud se na takové prováděcí zákony v zákl. zák. stát. činí odvolání.

Všechny ostatní zákonodárné záležitosti, jež nejsou výslovně vyhraženy říšské radě, náležejí podle § 12. zákl. zák. o říš. zastup. do kompetence zemských

sněmů. Nově připadly zemským sněmům tyto věci: celé zákonodárství o obcích místních, okresních i krajských, o odborném a technickém vyučování (od pokračovacích a odborných škol a reálek až k polytechnikám a zvláštním vysokým školám, vyjímajíc university), dále omezená působnost zákonodárná ve věcech vyučování na školách obecných a na gymnasiích, a konečně rozšířena jejich kompetence ve věcech hospodářských. Naproti tomu odňata jim působnost ve věcech konfesních. Podle zřízení zemských náležejí do oboru působnosti zemských sněmů tyto záležitosti: zemědělství (Landeskultur), veřejné stavby a ústavy vydržované ze zemských prostředků, zemský rozpočet, zemské účty a vůbec zemská finanční správa a zemský úvěr, bližší nařízení — v mezích všeobecných zákonů — o věcech obecních, církevních a školských (což změněno ústavou prosincovou), o poskytování přípřeže, o zásobování a ubytování vojska a o jiných blaha nebo potřeb země se týkajících věcech, jež zvláštními opatřeními zemskému zastupitelstvu budou přikázány. Jak viděti, zakládá se pravomoc zemských sněmů jednak na vlastních zemských zřízeních, jednak na ústavě říšské. Jen v prvém ohledu je pravomoc zemských sněmů zajištěna proti jednostranným usnesením říšské rady, kdežto v druhém ohledu může říšská rada kompetenci zemských sněmů tak, jako ji r. 1867 rozšířila, zase zúžiti. Nové rozšíření pravomoci zemských sněmů nastalo při revisi ústavy r. 1907. K podnětu Poláků doplněn byl zák. ze 26. ledna 1907 č. 15. ř. z. (čl. III.) § 12. zák. ze 21. pros. 1867 č. 141. ř. z. novými dvěma odstavci. Ve věcech, jež náležejí dle

zřízení zemských a dle ústavy prosincové do působnosti zákonodárství zemského, může totiž zákonodárství zemské k úpravě předmětu vydávati potřebná ustanovení i z oboru práva trestního, trestního práva policejního a práva občanského. Kromě toho náležejí do působnosti zem. zákonodárství i taková opatření o organisaci státních správních úřadů, jež jsou podmíněna kompetencí zemského zákonodárství k organisaci autonomních správních úřadů a pohybují se v mezích základních zásad vyhrazených říšskému zákonodárství.

Ve vývoji ústavnosti znamená prosincovka značný pokrok. Říšská rada nabyla vlivem poměrův uherských pravomoci, jíž podle únorového patentu neměla, tak zejména práva povolovati brance, práva schvalovati budžet a zvláště povolovati každého roku daně. Předsednictvo poslanecké sněmovny nebylo už jmenováno panovníkem, nýbrž mělo být voleno poslaneckou sněmovnou samou. Opraven byl zároveň § 13. ústavy únorové, t. zv. paragraf oktrojírkový. Podle nynějšího § 14. zákl. zák. o zast. říš. může sice císař v době, kdy říšská rada nezasedá, vydávati nařízení s prozatímnou mocí zákona, ale nař. takovými nesmějí se měniti zákl. zákony ani se nesmí ukládati trvalé břímě státní pokladně, ani zcizovati státní nemovitost. Kromě toho musí nařízení takové předloženo býti do 4 neděl nejbližší říšské radě, sice pozbývá platnosti. Zaručena byla dále všeobecná práva občanská, vydán zvláštní zákon k pojištění nezávislosti soudcovské, vyslovena zásada, že soudnictví odděleno jest od správy, zavedena zodpovědnost ministrů, upraven poměr exe-

kutivy k legislativě, vydán zákon o zřízení říšského soudu jako nejvyššího tribunálu práva veřejného, a slíbeno zřízení správního dvoru soudního, k němuž by se obraceli státní občané o pomoc proti rozhodnutím správních úřadů v jejich soukromoprávních záležitostech.

Zákl. zák. státním ze 21. pros. 1867 č. 142. ř. z. o všeobecných právech státních občanů vysloveno, že pro všechny příslušníky království a zemí zastoupených na radě říšské existuje všeobecné rakouské státní občanství. Všichni státní občané prohlášeni za rovné před zákonem, uznáno, že zastávání veřejných úřadů stejně jest jim přístupné, a zaručena jim za jistých obmezení tato práva: volnost stěhovací, nedotknutelnost vlastnictví, volnost nabývati nemovitého majetku všeho druhu, osobní svoboda (na ochranu proti přehmatům úřadů; zákon ze 27. října 1862 č. 87. ř. z. na ochranu osobní svobody prohlášen za součást stát. zákl. zák. z 21. pros. 1867 č. 142. ř. z.), neporušitelnost práva domácího (na jehož ochranu vydán byl zákon ze 27. října 1862 č. 88. ř. z., prohlášený rovněž za součást stát. zákl. zák. z 21. pros. 1867 č. 142. ř. z.), listovní tajemství, právo petiční, právo shromažďovací a spolčovací, jež upravena zák. z 15. listopadu 1867 č. 134. ř. z. (právo spolčovací) a č. 135. ř. z. (právo shromažďovací), právo volně projevovati mínění slovem, písmem, tiskem nebo vyobrazením, svoboda svědomí a víry, svoboda vědeckého badání a vyučování, svoboda povolání, rovnoprávnost národností, která je ve státě tak mnohonárodovém a mnohojazyčném, jako Předlitavsko, zvláště důležitá.

*

V posledním svém článku (20.) připustil zákl. zákon státní o všeobecných právech státních občanů dočasnou a místní suspensi jednotlivých základních práv občanských, a to práva osobní svobody, neporušitelnosti práva domácího, listovního tajemství, práva shromažďovacího a spolčovacího a práva volně projevovati mínění a svobody tisku. Pokud se taková suspense připouští, ustanoveno je v zák. z 5. května 1869 č. 66. ř. z. V době války nebo přímo před jejím vypuknutím, pak za vnitřních nepokojů, nebo když v rozsáhlé míře se projevují velezrádné, protiústavní nebo osobní bezpečnost ohrožující rejdy, může celá rada ministerská po schválení císařově výjimečným nařízením prohlásiti na čas takovou suspensi s označením obvodu, pro nějž opatření to má platiti, a s udáním oněch článků zákl. zák. státního, které se na čas zbavují platnosti. Výjimečné nařízení musí býti vyhlášeno v říšském zákoníku a v úředním časopise země, kde platí. Ministerstvo je pak povinno zodpovídati se ihned říšské radě (dříve sněmovně poslanecké), a není-li shromážděna, tedy v prvním nejbližším jejím sedění, z učiněných výjimečných opatření a vyžádati si usnesení říšské rady, sice opatření ta pozbývají platnosti. Výjimečná opatření zrušují se opětně usnesením celého ministerstva po schválení císařově, když je říšská rada (třebas jedna ze sněmoven) neschválí, nebo když odpadnou důvody, z nichž byla učiněna.

Zákonem ze 25. července 1867 č. 100. ř. z. zavedena byla zodpovědnost ministrů. Poruší-li ministři některý zákon říšský nebo zemský, mohou býti obžalováni kvalifikovaným usnesením panské

nebo poslanecké sněmovny. O obžalobě rozhoduje zvláštní státní dvůr soudní, jehož polovinu volí sněmovna panská a polovinu poslanecká.

Jako zvláštní soud ústavní zřízen byl podle zákl. zák. stát. č. 143., a sice zákonem z 18. dubna 1869 č. 44. ř. z. soud říšský, který rozhoduje o stížnostech státních občanů na to, že úkony správních úřadů porušena byla jejich politická, ústavou zaručená práva. Říšský soud pouze rozhoduje, bylo-li stěžovatelovo právo porušeno, vláda pak musí své dřívější rozhodnutí změniti. Kromě toho rozhoduje říš. soud o veřejnoprávních nárocích naproti celku král. a zemí zastoupených na říšské radě nebo naproti některé zemi, když se nároky takové nedají vyrovnati pořadem soudním, a konečně řeší říš. soud spory o příslušnost mezi soudy a úřady správními, mezi výbory zem. a nejv. správními úřady zeměpanskými, mezi zemskými výbory různých zemí a konečně mezi řádnými soudy a správním dvorem soudním. Pro právní kontrolu nad veřejnou správou zřízen byl dále zák. ze 22. října 1875 č. 36 ř. z. pro rok 1876 (pozměněným v zák. z 21. září 1905 č. 149. ř. z.) správní dvůr soudní. Přijímá stížnosti na protizákonná rozhodnutí nebo opatření správních úřadu v soukromoprávních věcech a zrušuje takové správní akty, byla-li stížnost oduvodněna, načež správní úřady musí znova rozhodnouti, a to na základě stanoviska správního dvoru soudního.

Ústava prosincová měla lepší štěstí než všechny oktrojírky předcházející. Udržela se až podnes, ačkoliv i ona narazila na odpor některých zemských sněmu. Neuznávali ji zejména Čechové, kteří provozovali pasivní odpor nejen proti říšské radě,

nýbrž časem i proti zemskému sněmu. Čechové pořád ještě měli v paměti nejen existenci někdejšího samostatného státu svého, nýbrž i vydání kabinetního listu posledního svého korunovaného krále Ferdinanda V. z 8. dubna 1848 (pojatého do české provinční sbírky zákonů z r. 1848, č. 74), jímž slíbeno, že bude co nejdříve svolán český zemský sněm, složený ze zástupců lidu volených co možná na nejširším základě, který se bude usnášeti o všech zemských záležitostech, kromě toho že budou pro království České (pro země koruny České) zřízeny v Praze zodpovědné ústřední úřady s rozšířenou pusobností, a že předmětem jednání nejbližšího říšského sněmu, na němž České země budou zastoupeny, bude žádost (obsažená v petici Pražské), aby země koruny České spojeny byly pod řečenou jednou ústřední správou v Praze a pod společným sněmem. Zmíněný kabinetní list měl sice rozličné vady a obsahoval jen sliby, které teprve měly být provedeny, ale přece byl uznáním samostatnosti Českých zemí. České státní právo uznáno bylo opětovně i po vydání říjnového diplomu a únorového patentu. Sněm český žádal r. 1861 císaře, aby se dal korunovati za krále českého, a panovník slíbil dne 14. dubna 1861 žádosti té vyhověti. Slib ten opakoval znova ve své odpovědi na adresu sněmu českého dne 29. prosince r. 1865. Tím větší bylo tedy překvapení Čechů, když dualismus jednostranně s Maďary byl ujednán. V některých zemích předlitavských pořád ještě chována byla naděje, že při nové úpravě monarchie se nezůstane. Čechové poněkud opozdëně počali napodobovati Uhry; programu státoprávního drželi se pevněji teprv od r. 1863. Když r. 1867 běželo o to,

aby říšská rada rakouská uznala vyrovnání s Uhry, sněm český a moravský — také krajinský —, upírajíce říšské radě takové právo, nevyslaly do ní své delegáty. Český sněm popíral platnost prosincové ústavy a tvrdil, že nová úprava monarchie závisí na svolení českého sněmu. Celé české veřejné mínění bouřilo se proti tomu, aby z království Českého státi se měla pouhá provincie nového předlitavského státu, v němž by rozhodujícím činitelem byli Němci. Pasivní odpor proti říšské radě, začatý již r. 1863, byl nyní ještě stupňován. Na sněmě českém podalo 81 poslanců českých dne 22. srpna 1868 deklaraci, v níž národ český protestuje proti dualismu, a vytýkají se v 10 článcích hlavní zásady českého státoprávního programu. V deklaraci se dokazuje, že mezi dynastií a politickým českým národem trvá smluvní poměr. Země rakouského rodu panovnického netvořily prý nikdy jednotný stát, nýbrž byl to soubor zvláštních k dynastii v nestejném poměru stojících států. Spojení zemí koruny České se zeměmi ostatními je prý jen dynastické. Změny právního poměru mezi královstvím Českým a panovníkem, a tedy změny ve státním právu a ústavě české nemohou nastati jiným zpusobem než novou smlouvou mezi českým králem a českým politickým národem. Předlitavská říšská rada není příslušná pro české země, a nelze také připustiti, aby smlouvami uzavřenými s národem uherským rozhodováno bylo zároveň o právech České koruny, a aby se království Českému odnímalo stejně staré právo historické jako jest uherské. Ústavní zmatky, jež v monarchii nastaly, vyrovnati lze jen úmluvou mezi panovníkem a politicko-historickým, na spravedlivém základě

zastoupeným českým národem. Za spravedlivé zastoupení pak možno považovati jen takové, které by spočívalo na volebním řádě, v němž by byla provedena rovnoprávnost obou národností. V deklaraci vyslovuje se zároveň přání dohodnouti se s Němci o takových institucích, jež by znemožňovaly zkracování jedné nebo druhé národnosti pouhou mocí majority. — Pasivní odpor proti říšské radě rozšířili nyní čeští poslanci i na český sněm.

Praktičtějšími politiky než Čechové byli Poláci. Sněm haličský usnesl se dne 2. března 1867 značnou většinou vykonati volbu delegátů do říšské rady. Na usnesení jeho mělo vliv cís. nař. ze 25. února 1867, kterým na právnické fakultě lvovské university (dosud skoro výhradně německé) zřízeno bylo několik stolic s jazykem polským. Za schválení dualismu Poláci očekávali a dostali kompensaci v Haliči, a sice na újmu dosavadního panství němčiny a ovšem i na újmu Rusínů. Zákony ze dne 22. června 1867 a z 25. čna. 1867 položen byl základ k polskému školství v Haliči a k polské autonomii školské. (Viz níže.)

S vymoženostmi těmito nechtěli se však Poláci spokojiti. V r. 1868, když viděli, že Chorvaté v rámci dualismu ujednali s Uhry t. zv. vyrovnání uhersko-chorvatské (zákon z 8. září 1868), chtěli dosíci podobného postavení v Předlitavsku. Dne 24. září 1868 usnesl se haličský zemský sněm na t. zv. haličské resoluci. Obsah její jest tento: 1. zemský sněm rozhodovati bude výhradně o způsobu voleb do říšské rady; 2. zemská delegace haličská bude se účastnit činnosti říšské rady jen ve věcech společných Haliči s ostatními zeměmi zastoupenými na

říšské radě; 3. z působnosti říšské rady budou vyloučeny a haličskému sněmu zůstaveny tyto věci: *a*) zřizování obchodních komor a orgánů, *b*) zákonodárství o ústavech úvěrních a pojišťovacích, bankách a spořitelnách, vyjímajíc banky cedulové, *c*) zákonodárství o právu domovském, *d*) stanovení zásad vyučování ve školách obecných a gymnasiích, zákonodárství o universitách, *e*) trestní soudnictví a policie trestní, zákonodárství civilní a horní, *f*) zákonodárství o hlavních zásadách organisace úřadů soudních a správních, *g*) zákony, jimiž se provádějí a jichž příští vydání slibují státní základní zákony o všeobecných právech státních občanů, o moci soudcovské i moci vládní a výkonné, *h*) zákonodárství o věcech, týkajících se povinností a poměrů Haliče k jiným zemím mocnářství, *i*) zákonodárství obecní, bez omezení vyplývajících ze čl. 4. zákl. zák. stát. o všeob. právech státních občanů (týká se práva vyvlastňovacího); 4. k uhrazení nákladů haličské zemské správy, soudnictví, kultu a vyučování, veřejné bezpečnosti a zemědělství dána bude ze státní pokladny k disposici sněmu kvota odpovídající skutečné potřebě, a podrobné použití této kvoty bude vyloučeno z jednání říšské rady; 5. zemské čili komorní statky haličské budou přiděleny k zemskému fondu haličskému jakožto vlastnictví země; 6. solné doly haličské nebudou moci býti prodány ani zaměněny ani zavazeny beze svolení sněmu haličského; 7. království Haličsko-Vladiměřské s Krakovskem bude míti svůj vlastní nejvyšší a kasační soud; 8. království to obdrží zemskou správu odpovědnou zemskému sněmu ve věcech vnitřní správy, justice, vyučování, veřejné

bezpečnosti a zemědělství a také svého zemského ministra v korunní radě.

Požadavkům obsaženým v resoluci opírala se nejen vláda, nýbrž sám místodržitel Agenor hr. Goluchowski, který z úřadu svého odstoupil. Min. vnitra Giskra nechtěl počátkem r. 1869 haličskou resoluci předložiti říšské radě, následkem čehož došlo mezi Poláky a vládou k roztržce. Poněvadž však při abstinenci Čechů vládě na Polácích mnoho záleželo, odhodlala se vláda k novému ústupku. Nařízením veškerého ministerstva z 5. června 1869 č. 2354 povolen byl u haličských úřadů a soudů vnitřní úřední jazyk polský.

Nové volby do českého zemského sněmu místo deklarantů, mandátů zbavených, neměly pro vládu žádoucího výsledku. V září r. 1869 deklaranti zvoleni byli znova. Koncem r. 1869 došlo k rozporům v lůně samého ministerstva. Obě strany kabinetu, německocentralistická většina i federalistická menšina, podaly císaři pamětní spisy. Němečtí členové ministerstva vykládali tu svoje „ústavověrné" stanovisko, kdežto federalisté poukazovali k tomu, že s národní oposicí je třeba se dorozuměti. Císař k radě Beustově přijal v lednu 1870 demisi menšiny a obnovil ministerstvo, jež bylo nyní úplně centralistické, s Hasnerem v čele. Přední starostí nového kabinetu bylo, aby říšská rada se stala nezávislou na zemských sněmech. Podal tedy v březnu r. 1870 návrh zákona o přímých volbách do říšské rady. Poláci nechtěli se spokojiti ani vnitřní úřední řečí v Haliči. Poslanec Grocholski podal dne 18. prosince 1869 v poslanecké sněmovně haličskou resoluci, jež přidělena ústavní komisi. Dne 10. února 1870 navrhoval poslanec Pe-

trino, aby zásady resoluce rozšířeny byly na všechny země. Hasnerovo ministerstvo slibovalo Polákům splnění aspoň některých částí resoluce, budou-li na říšské radě hlasovati pro přímé volby. Když však konstituční komise říšské rady, jíž byla resoluce odkázána, protahovala jednání, Poláci složili 31. března 1870 mandáty a strhli s sebou ostatek autonomistů, takže na říšské radě zůstalo jen 129 centralistů (mezi nimi 2 Slovinci a 1 Rusín). Kabinet žádal císaře, aby zemské sněmy, jejichž poslanci opustili říšskou radu, rozpustil. Panovník žádosti té nevyhověl, a ministerstvo Hasnerovo podalo tedy demisi. Nový kabinet Alfreda hr. Potockého (od dubna 1870) měl za úkol usmířiti Čechy i Poláky. Polákům dostalo se nové vymoženosti. Cís. nař. ze 30. dubna 1870 byla zavedena na krakovské universitě polština jako jazyk přednášek. Místo splnění resoluce byl Polákům nabízen zákon rozšiřující haličskou zemskou autonomii. Také práva českých zemských sněmů měla býti rozšířena. Když však se pokusům o smír s Čechy a Poláky opírala německo-centralistická strana, jež měla v říšské radě většinu, byla říšská rada i zemské sněmy v květnu r. 1870 rozpuštěny, následkem čehož pak osnova zákona o haličské autonomii říšské radě nemohla být předložena. Při nových volbách do českého sněmu (který jediný byl rozpuštěn teprve v červenci, už po vypuknutí války francouzsko-německé), v srpnu roku 1870 dosáhli čeští poslanci s historickou šlechtou rozhodné většiny. (Na Moravě však a ve Slezsku zvítězila strana „ústavověrná".) Národní poslanci čeští vstoupili do sněmu, trvajíce arci při deklaraci, jen za tím účelem, aby vyslechli král.

poslání k českému národu. Král. reskriptem z 25. srpna 1870 bylo sněmu českému oznámeno, že se bedlivě uvažuje o revisi postavení král. Českého k veškeré říši, pokud by se srovnávala s potřebami jejími, s konstitučním právem veškerým i s rovnou slušností ke všem částem; žádalo se však při tom bezodkladné obeslání říšské rady. Sněm odpověděl adresou, v níž se nabízel vyslati své zástupce pouze do delegací celé říše a zvoliti deputaci, která by po uznání státoprávní samostatnosti království Českého jednala se zastupitelstvy jiných království a zemí. Němci odešli tehdy ze sněmu. V novém reskriptu ze 26. září 1870 sliboval panovník českému sněmu písemně potvrditi nedílnost a neodcizitelnost země i slavné korunování za krále českého a vyslovil znova ochotu revidovati poměr království Českého k monarchii; vyzýval zároveň znova sněm k obeslání říšské rady. Když však český sněm v nové adrese trval na svém stanovisku, vypsala vláda v Čechách na základě cís. pat. z 5. října 1870 č. 119. ř. z. přímé volby z nouze (podle zák. ze dne 29. čna 1868 č. 82. ř. z. provádějícího ustanovení § 7. odst. 3. únorového patentu) a odročila zatím říšskou radu. Poněvadž pak v listopadu nově shromážděná říšská rada, ve své většině německocentralistická, činila hr. Potockému oposici, podal min. předseda demisi.

Ukázalo se však, že s německými liberály nelze vládnouti. V čelo nového ministerstva povolán v únoru 1871 hr. Hohenwart, který měl program federalistický. Svolav říšskou radu, podal jí nejprve předlohu, kterou se rozšiřovala příslušnost všech zemských sněmu. Centralistická majorita 24člen-

ného výboru, jehož referentem byl Herbst, zamítla tuto předlohu. Kabinet Hohenwartův obdržel také úkol rozšířiti haličskou autonomii. Podařilo se mu splniti aspoň jedno přání Poláků. Vymohlť dne 11. dubna 1871 jmenování Kazimíra Grocholského ministrem bez portefeuille a přiznání mu vlivu na věci haličské. Získal tím podporu Poláků, jíž potřeboval proti německým centralistům na říšské radě. Dne 5. května 1871 předložil pak říšské radě vypracovanou již za Potockého osnovu o rozšíření haličské autonomie, jež byla jakousi redukcí požadavků obsažených v resoluci. Centralisté němečtí prohlásili se pro osnovu i pro nepřímé volby v Haliči, ale jen když Poláci dopomohou k zavedení přímých voleb v ostatních zemích, a když ve věcech, zůstavených haličské autonomii, nebudou se účastniti jednání říšské rady, čímž by byla zjednána převaha Němců a zlomen odpor Čechů. Na tuto podmínku nechtěla však přistoupiti vláda, která byla ochotna podobnou autonomii jako pro Halič povoliti i pro Čechy, spokojí-li se tím česká oposice. K výsledku zas tedy nedošlo. Říšská rada, většinou centralistická, usnesla se 93 hlasy proti 66 na adrese k panovníkovi (sepsané Herbstem), v níž se politice ministerstva vyslovuje nedůvěra. Panovník postavil se ve své odpovědi na stranu ministerstva. Polákům dostalo se náhradou za zmaření zákona, rozšiřujícího haličskou autonomii, jiných výhod. Hr. Agenor Goluchowski byl jmenován již po třetí místodržitelem v Haliči, vlastnoručním listem k min. Jirečkovi ze 2. května 1871 vyslovil císař přání, aby byla založena v Krakově Akademie věd a umění přeměnou tamního Towarzystwa naukowého (stalo

se to r. 1872), nejv. nař. ze 4. čce 1871 pak připuštěny na lvovskou universitu jazyky polský a maloruský (později arci universita lvovská popolštěna), a konečně nejv. nař. ze 26. srpna t. r. svoleno k zavedení jazyka polského jako přednáškového na technické akademii (přeměněné v l. 1871—1877 na školu polytechnickou o čtyřech fakultách).

Běželo také o smír s Čechy. Říšská rada byla v srpnu r. 1871 rozpuštěna; volby do zemských sněmů dopadly pro vládu příznivě, takže dosáhla na říšské radě dvoutřetinové většiny. Zatím došlo k dohodnutí s Čechy. Reskriptem k českému sněmu ze dne 12. září 1871 prohlašoval panovník: „Majíce v paměti státoprávní postavení koruny České a jsouce Sobě povědomi slávy a moci, kteréž tato koruna Nám a předkům Našim propůjčila, mimo to jsouce pamětlivi neoblomné věrnosti, s kterou obyvatelstvo země České každé doby trůn Náš podporovalo, uznáváme rádi práva tohoto království a jsme hotovi, toto přísahou Naší korunovací obnoviti .... Vyzýváme sněm, aby ... vzal v poradu, kterak by státoprávní poměry království Českého, jak toho čas žádá, se uspořádaly, a aby učinil, bychom bez porušení práv jiných Našich království a zemí ukončiti mohli spor ústavní, kterýž, kdyby déle ještě trval, blaho Našich věrných národů v nemalé nebezpečenství by uvedl."

Reskript tento byl vydán, když už před tím počátkem srpna panovník schválil ujednání hr. Hohenwarta a min. Schaeffleho s hr. Clam-Martinicem a Riegrem, jež pak formulováno bylo v t. zv. článcích fundamentálních. Zároveň s reskriptem byly sněmu podány dvě smluvené vládní předlohy, z nichž jedna

se týkala národnostního zákona pro království České a druhá opravy volebního řádu pro zemský sněm. Osnovy týkající se změny starých Schmerlingovských zemských řádů volebních podány byly tehdy také v jiných zemských sněmích. Němci protestovali proti král. reskriptu a odešli ze sněmu. Třicetičlenný výbor zvolený sněmem, aby připravil usnesení o královském reskriptu, podal sněmu návrh adresy k panovníkovi, kterýžto návrh byl sněmem dne 10. října většinou dvoutřetinovou (162 hlasy) přijat. Adresa předložena pak císaři zároveň se třemi zákony: fundamentálními články, osnovou zákona národnostního a osnovou nového volebního řádu pro sněm.

Fundamentální články nijak se nepohybovaly v mezích utopických snah. Počítaly s dualismem jako nezvratnou skutečností a jen v rámci dualismu chtěly pojistiti království Českému a České koruně jistou státoprávní samostatnost podobně, jak toho dosáhli tři roky před tím v koruně Uherské Chorvaté. V prvých osmi článcích uznávají se dodatečně se strany české všechna ujednání s Uherskem o společných záležitostech, o kvotě, o přispívání na náklady spojené se všeobecným státním dluhem i o obchodním spolku. Ve čl. 9. se ustanovuje, že všechny záležitosti týkající se království Českého, jež nejsou společné všem zemím mocnářství, náležejí zásadně v oboru zákonodárství českému zemskému sněmu a v oboru správy české zemské vládě. Z této zásady připouští se však výjimka při věcech, jež je podle čl. 10. radno a žádoucno v zájmu celé monarchie i v zájmu království a zemí předlitavských pro-

jednávati společně. Za takové věci společné prohlašují se ve čl. 11. a 16. nejen ty, jež podle uherského vyrovnání mají se říditi srovnalými čas od času ujednávanými zásadami, nýbrž i některé věci, jež podle ústavy prosincové náležejí před říšskou radu. Zákonodárství v těchto společných věcech má podle čl. 12. náležeti kongresu delegátů volených zemskými sněmy. Pouze některé společné záležitosti měly podle čl. 17. připadnouti jinému zákonodárnému sboru, t. zv. senátu, který měl míti podobu panské sněmovny, podobně jako zase kongres zemských delegátů nahraditi měl dosavadní říšskou radu předlitavskou. V senátu, který se měl skládati polovicí z dědičných a polovicí z doživotních členů jmenovaných panovníkem na základě ternových návrhů se strany zemských sněmů, měla být zastoupena jednotlivá království a země v poměru svého významu. Do působnosti senátu náležeti mělo: 1. zkoumání a schvalování státních smluv, jež uvalují břemena na celou říši nebo jednotlivé její části, nebo mají za následek změnu území, nebo ukládají břemena jednotlivým státním občanům, 2. jednání o oněch záležitostech, jež se týkají povinností a poměrů jednotlivých zemí navzájem a rozhodování sporů z toho vzniklých, jakmile některá z příslušných zemí se takového rozhodnutí dovolává, 3. rozhodování o kompetenčních sporech mezi kongresem delegátů a zemskými sněmy na základě zákonů fundamentálních o věcech zůstavených kongresu delegátů, 4. uvažování a usnášení se z vlastního počinu nebo k podnětu zemských sněmů nebo vlády o návrzích na změnu zákonů fundamentálních o věcech přikázaných kongresu delegátů, 5. podávání dobrých

zdání o podílech, jimiž mají přispívati země k finančním potřebám, 6. rozsuzování obžalob ministrů pro porušení zákonů ve věcech přikázaných kongresu delegátů, konečně 7. podávání dobrých zdání o společných záležitostech, jakmile panovník takové zdání si vyžádá. — Ve všech záležitostech týkajících se státoprávního postavení České koruny vyhrazeno mělo býti svolení českému zemskému sněmu.

Jak vidno, měl senát býti nejen sborem zákonodárným, nýbrž i jakousi státní radou a také státním soudním dvorem.

Správa ve věcech společných náležeti měla podle čl. 13. ministerstvu, složenému vedle odborových ministrů ještě z dvorských kancléřů, po případě ze zemských ministrů jim na roveň postavených, a to za přiměřeného jich hlasového zastoupení. Takovým členem ministerstva měl býti také zodpovědný král. český dvorský kancléř, který měl prováděti zákony usnesené na kongresu delegátů, pokud by k tomu bylo potřebí spolupůsobení podřízených mu orgánů. Tento český kancléř měl vésti zároveň nejvyšší správu záležitostí, náležejících do zákonodárství českých zemí, a měl býti i v tomto oboru působnosti odpovědný. Exekutiva měla tedy pro všechny české země býti společná, zákonodárství však nikoli.

Platnost fundamentálních článků českých měla podle příslušného místa adresy k panovníkovi záviseti nejen na schválení vladařově, nýbrž i na přijetí generálním sněmem zemí koruny České, sněmem korunovacím, který měl býti svolán na základě nového, korunou oktrojovaného volebního řádu.

Na sněmě českém přijaty byly fundamentální články i obě vládní osnovy (volební řád a zákon národnostní) dne 10. října 1871 českou sněmovní většinou (za protestu německé menšiny). Sněm moravský přijal ve své adrese ze 13. října 1871 fundamentální články s některými změnami, zejména, aby vedle českého dv. kancléře zřízen byl koordinovaný dv. kancléř moravský, zodpovědný sněmu moravskému. Naproti tomu sněm slezský protestoval dne 23. září 1871 proti svému podřízení pod český generální sněm.

Sotva byla panovníkovi odevzdána adresa s fundamentálními články, počali se němečtí centralisté zasazovati o to, aby vyrovnání s Čechy bylo zmařeno. Vídeňský sněm prohlašoval vyjednávání vlády s Čechy vůbec za porušení ústavy. Říšský kancléř Beust zrazoval císaře od vyhovění českým požadavkům, a také min. Andrássy vyslovil se proti nim. Pouze Hohenwart doporučoval příznivou odpověď na adresu českého sněmu. Proti Čechům vytvořila se i situace zahraničná (vliv německého vítězství nad Francií). Ve společné ministerské radě dne 20. října 1871 panovník přidal se k mínění Beustovu a Andrássyovu. Bez úspěchu zůstalo i memorandum podané císaři Riegrem a hr. Clamem. Dne 30. října 1871 vydal panovník reskript k českému sněmu, v němž poukazuje k tomu, že poměr mezi Předlitavskem a Uherskem jest upraven právoplatnými zákony, a že by také změna státoprávních poměrů Předlitavska mohla nastati jen se svolením obou sněmoven říšské rady. Sněm český vyzývá se zároveň, aby vyslal do říšské rady své zástupce „k velkému dílu smíření“. Sněm v resoluci z 8. listopadu 1871 odmítl volbu zástupců do říšské rady

a přihlížeje k reskriptu z 12. září t. r. ohražoval se proti příslušnosti říšské rady v ústavních věcech království Českého.

Po odstoupení Hohenwartově (30. října 1871) byl propuštěn i Beust (6. listop.), po němž převzal ministerstvo věcí zahraničných hr. Andrássy.

K veslu povoláno bylo dne 25. listop. 1871 zase ministerstvo centralistické, s kníž. Adolfem Auerspergem v čele a s bar. Lasserem jako ministrem vnitra. Čechové znova byli pronásledováni jako za t. zv. ministerstva občanského pod předsednictvím Karla kníž. Auersperga v r. 1868. Vláda vypsala v prosinci 1871 přímé volby do říšské rady. V Čechách se však přepočetla. Česká šlechta zvolila 15 deklarantů, kteří do Vídně se nedostavili; podobně volila města i obce venkovské. Z 54 přímo volených zástupců Čech účastnili se říšské rady jen 24 Němci. Do Vídně nepřišli ani Čechové moravští ani Slovinci. Vláda vidouc, že ústavními prostředky oposici nezmůže, pracovala k tomu, aby říšskou radu učinila na zemských sněmech nezávislou. Zavedení přímých voleb bylo hlavním jejím úkolem. Dokud by nebyla usnesena volební reforma, měl platiti prozatímný zákon o volbách z nouze. Došlo k němu dne 13. března 1872 č. 24. ř. z. Vláda mohla v každém z jakéhokoli duvodu na říšské radě nezastoupeném volebním okrese vypsati přímé volby. Během roku 1872 objevilo se ve veřejnosti hned několik návrhů volební reformy. Hlavní z nich Herbstova, uveřejněna byla v červnu t. r. Centralistická většina na říšské radě nic se neohlížela na to, že podle ústavy nelze zaváděti volební reformu do říšské rady beze svolení sněmů, jež přímými volbami pozbývaly svého duležitého

práva samy říšskou radu obesílati. Dvě vládní předlohy, o revisi základního zákona stát., o zastupitelstvu říšském a o volebním řádu pro říšskou radu, byly k návrhu Herbsta jakožto zpravodaje ústavního výboru přijaty dne 6. března 1871 bez debaty 120 hlasy proti 2. Nic nebyl platný protest polských poslanců, kteří před hlasováním odešli, nic se nedbalo petice, podané v únoru 1873 kníž. Lobkovicem jménem 250.000 Čechů. Ostatně ani po stránce formální nebyly přímé volby zavedeny způsobem ústavním. Všech poslanců čítala tehdy sněmovna 203. Přítomno bylo jich pouze 122, a scházelo tedy 81 (36 poslanců zbavených mandátů, 37 Poláků a 8 německých konservativců a Slovinců). Podle § 15. zákl. zák. stát. o říš. zastup. z r. 1867 mohou změny v onom zákoně nastati jen usnesením dvoutřetinové většiny. Bylo by tedy bývalo třeba (kdyby vůbec zemské sněmy směly být právem ignorovány), aby pro nový zákon o říšském zastupitelstvu hlasovalo nejméně 136 poslanců, čehož nebylo. Presidium vykládalo nesprávně, že 36 poslanců mandátů zbavených má se od úhrnného počtu poslanců odpočítati.

Když pak nové dvě předlohy byly přijaty 27. března 1873 také ve sněmovně panské, nedávno novým jmenováním členů rozmnožené, dostalo se jim dne 2. dubna 1873 císařské sankce.

Vzhledem k malému počtu poslanců říšské rady, kteří se o reformě z r. 1873 usnesli, a ovšem i vzhledem k tomu, že neprávem ignorovány byly při tom zemské sněmy, jest reforma ta zase jen novou oktrojírkou.

Čechové nejen že svůj státoprávní boj prohráli, ale centralismus nyní ještě více se utužil. Zákonem ze 2. dubna 1873 č. 40. ř. z. byl totiž zároveň se zavedením přímých voleb zvětšen počet poslanců s 203 na 353, a při tom rozvržení poslanců na jednolivé země a zájmové třídy provedeno bylo ve prospěch Němců. Nejvíce mandátů připadlo městům, tak že obce venkovské, už dříve zkrácené, špatně pochodily.

Působením strany mladočeské zahájili Čechové nyní politiku aktivní, dříve na sněmě (r. 1878), od r. 1879 i na říšské radě. V právním svém ohrazení, pod kterým poslanci naši vstoupili r. 1879 na říšskou radu, vycházeli sice od českého státního práva, ale běželo tu spíše jen o formu. Ve skutečnosti provozovali poslanci naši na říšské radě politiku oportuní a spokojovali se jednotlivými více nebo méně důležitými vymoženostmi. Byla to zejména r. 1880 Stremayrova jazyková nařízení (více o nich na str. 202), r. 1882 rozdělení Pražské university na českou a německou a r. 1886 jazykové nařízení Pražákovo (viz str. 202). V l. 1878—1888 byl vlastně český prapor státoprávní svinut. Malé „drobty“, jichž se poslancům českým za vstoupení na říšskou radu a opuštění programu státoprávního dostalo, pohnuly r. 1889 Mladočechy, že se chopili opět radikalismu, vytýkaného dříve Staročechům a volali národ zase do boje státoprávního. Úspěšné zvrácení Vídeňských punktací v r. 1890 (více o nich na str. 207.) pomohlo jim k popularitě, tak že r. 1891 po rozpuštění říšské rady při nových volbách úplně zvítězili. Vedení české politiky přešlo nyní na větší řadu let do jejich rukou. Ale ani nyní neosvědčila

se cesta radikalismu. Česká otázka zatlačena byla s pole ústavního, a nyní neběží už o vyrovnání zemí České koruny s celou monarchií, nýbrž jen o to, jak by se našel slušný modus vivendi mezi Čechy a Němci v českých zemích. Prudké boje vedou se hlavně o užívání zemských jazyků v úřadech a ve školách, o čemž bude pojednáno v kapitole předposlední.

Ani Polákům nepodařilo se dojíti splnění svých státoprávních požadavků. Po zmaření českých článků fundamentálních přišli na říšské radě dne 29. pros. 1871 znova se svou haličskou resolucí. Vládě a Němcům běželo hlavně o prosazení přímých voleb do říšské rady. Komise přijala konečně dne 13. června 1872 osnovu zákona rozšiřujícího autonomii Haliče, ale zákon ten měl býti přijat rovněž haličským sněmem. Poněvadž při tom běželo o změnu zemského zřízení haličského, tedy zákl. zák. stát., bylo by bývalo třeba, aby ve sněmovně byly přítomny aspoň tři čtvrtiny všech členů sněmu, a aby pro návrh ten hlasovaly aspoň dvě třetiny přítomných. Takové většiny však Poláci na sněmě haličském proti Rusínům neměli. Volební řád z r. 1861 poskytoval jim pouze většinu dvoutřetinovou (v prvém sněmě měli Rusíni ze 161 členů sněmu jen 49 i s virilisty; v r. 1867 klesl počet jejich následkem volebních zlořádů pouze na 26, ale to byla výjimka, která se už neopakovala). Resoluce nestala se tedy zákonem, ale Poláci dosáhli aspoň zvláštního ministra krajana a jiných vymožeností, o nichž už učiněna zmínka.

O něco skromnější program než Čechové a Poláci měli S l o v i n c i. R. 1848 vystoupili sice s programem Slovinského království, zahrnujícího všechny

slovinské krajiny, ale r. 1861 chtěli se spokojiti splněním jen dvou požadavků: 1. národní rovnoprávností ve školách a úřadech, 2. rozšířením zemské autonomie v rámci jednotného Rakouska. R. 1865 vzkříšena byla znova myšlenka Veliké Slovenie, t. zv. program Mariborský. Propagována byla zejména po uskutečnění dualismu na velikých táborech slovinského lidu, pořádaných r. 1868, a také v nově založeném časopise „Slovenském Narodě" (v Mariboru, 1868). Za jednotnou Slovenii zasazovali se r. 1869 slovinští poslanci v zemském sněmě štýrském a gorickém a rok na to i v krajinském. Pozoruhodna byla zvláště interpelace štýrského konservativního Němce Hermanna z r. 1869, v níž se žádá, aby zřízeno bylo jednotné slovinské území s vlastním rozsáhlým zákonodárstvím a vládou sněmu zodpovědnou. Slovinci měli míti i svůj nejvyšší soud a svou vlastní universitu. Také politické snahy Slovincův utrpěly velkou porážku zavedením přímých voleb do říšské rady v r. 1873. Program Veliké Slovenie jest od té doby pochován.

Oposici proti ústavě prosincové činili dále tyrolští Němci, mezi nimiž silně byla zastoupena strana klerikální. Důvodem oposice byla s počátku jen okolnost, že konfesní zákonodárství odňato bylo zemským sněmům a připadlo říšské radě, r. 1873 však k tomu přibyl důvod nový, zavedení přímých voleb. Zemský sněm tyrolský opětovně protestoval proti těmto změnám ústavy a odvolával se výslovně na podmínku, pod kterou tyrolští stavové přijali r. 1720 pragmatickou sankci, že totiž svobody a privilegia země budou zachovány.

Princip historický zastávali, jak jsme viděli,

v Předlitavsku pouze Čechové, Poláci, Slovinci a tyrolští Němci. Všichni tito národové vystupovali proti říšské radě (Slovinci ovšem jen částečně, totiž jen krajinští). Naproti tomu jiní národové drželi se principu etnického, přirozenoprávního. Byli to národové v jednotlivých zemích slabší: Vlaši v jižním Tyrolsku, Rusíni v Haliči, Rumuni v Bukovině (a ovšem i Slovinci ve Štýrsku, Korutanech a Přímoří). Ti zase viděli v říšské radě podporu svých politických snah a usilovali tedy o reformu nikoli ústavy říšské, nýbrž zemské.

Nejrázněji z nich počali vystupovati tyrolští Vlachové, kteří usilují o rozdělení Tyrol na dvě území, jedno německé, druhé italské. Na sněm tyrolský r. 1848 se nedostavili. Odmítli své účastenství dne 19. května t. r. protestem, jejž odůvodňovali tím, že Němci tyrolští nemají porozumění pro jejich zvláštní potřeby, a žádali za zřízení zvláštního „knížectví Tridentského", jež mělo býti podřízeno přímo úřadům vídeňským. V ústavním výboru říšského shromáždění v Kroměříži podal tyrolský Vlach baron Turco návrh na oddělení italské části Tyrolska od území ostatního. Ústavním výborem byl tento návrh v lednu r. 1849 většinou hlasů přijat. V době nového absolutismu vláda vyhověla aspoň částečně požadavkům tyrolských Italů. R. 1850 zřízen byl z ohledů k nim v Tridentě zvláštní senát vrchního zemského soudu, který byl r. 1854 ovšem zase zrušen. Po vydání únorového patentu dostavili se r. 1861 na tyrolský sněm jen čtyři Italové. Ti žádali dne 10. dubna 1861, aby italská část obdržela zvláštní zemské zřízení a zvláštní sněm. I v letech následujících dostavovalo se jen málo

italských poslanců na tyrolský sněm. Dne 9. března r. 1863 podal posl. Sartori nový návrh, aby zemský sněm tyrolský byl rozdělen na dvě národní oddělení, a pro vlašské Tyrolsko (Trentino) aby byl zřízen zvláštní zemský výbor. R. 1867 slíbeno bylo Italům tyrolským, že bude pro ně zřízen správní úřad druhé instance, a skutečně min. nař. ze 31. čce 1868 č. 115. ř. z. bylo pro ně zřízeno zvláštní místodržitelské oddělení v Tridentě. R. 1870 podal posl. Prato a soudr. vládě pamětní spis se žádostí, aby ve vlašské části Tyrol byly zřízeny dva kraje. R. 1871, když císař meškal v Tridentě, podáno mu bylo městským starostou a všemi obecními představenstvy někdejšího knížectví Tridentského memorandum, v němž se žádalo za zřízení nové korunní země vlašsko-tyrolské a povolení zvláštního sněmu. Císař dal petentům příznivou odpověď. Ministerstvem Hohenwartovým byla pak sepsána osnova, podle níž v Tridentě mělo být zřízeno krajské zastupitelstvo s krajským výborem. Téhož roku oznamovali vlašští poslanci Tyrol, kteří se nedostavili na sněm, zemskému hejtmanovi, že se neúčastní sněmování dotud, dokud pro Trentino nebude zřízen zvláštní sněm. Na říšské radě vzešlé z přímých voleb byla pro tyrolské Vlachy situace příznivější než na zemském sněmě tyrolském. Podal tedy posl. Prato a soudr. dne 16. března 1874 znova návrh, aby pro vlašskou část Tyrol zřízen byl zvláštní sněm. R. 1875 tyrolští Vlachové upustili od dosavadní abstinence a vstoupili s ohrazením do zemského sněmu. Když r. 1877 návrh Pratův na zřízení zvláštního jihotyrolského sněmu na říšské radě byl zamítnut, složili Italové tyrolští své mandáty. R. 1881 a 1884 obnoveny byly

v zemském sněmě tyrolském návrhy v příčině autonomie Trentina, a to podle osnovy Hohenwartovy. Byla však jen zemědělská rada (zem. zák. z 8. listop. r. 1881 č. 35. ř. z.) rozdělena ve dvě národní sekce, německou v Inšpruku a italskou v Tridentě. Návrh na zřízení zvláštního jihotyrolského sněmu podán byl na novo r. 1889 posl. Dordim. Situace byla tehdy pro Vlachy příznivá, poněvadž uzavřeli kompromis s tyrolskými liberály a měli s nimi ve sněmě většinu. Dne 16. listop. 1889 uznány byly sněmem autonomní požadavky Vlachů, a byl zvolen výbor, který by vypracoval příslušný návrh. Vláda zaujala však proti tomu zamítavé stanovisko. Když se v lednu r. 1891 většina sněmu tyrolského vyslovila pro návrh Dordiho, aby se o autonomii jižních Tyrol jednalo dříve než o jiných předmětech, dal místodržitel sněm uzavříti, načež italští poslanci po deset let sněmování se neúčastnili. Brzo však učiněn Italům tyrolským nový ústupek. Zák. zem. ze 30. dubna r. 1892 č. 7. z. z. byly školské dozorčí úřady v Tyrolsku rozděleny, tak že vlašské školství není závislé na Němcích. R. 1896 vyjednávalo se mezi vládou a italskými poslanci Tyrolska o autonomní požadavky Italů, avšak jednání se rozbilo. Za Taaffeho a Badeniho přiblížila se už vláda stanovisku tyrolských Vlachů a byla by jim snad autonomii povolila, ale zvítězila obava, že by se tak pracovalo k odštěpení této části země od Tyrol. Liberálové tyrolští byli stále pro autonomii Trentina, nikoli však tyrolští konservativci. Když pak sněm znova byl ochoten žádostem Italů vyhověti, nepřistoupil v říjnu r. 1900 min. Koerber na autonomii jižního Tyrolska. Vlašští poslanci vrátili se sice do sněmu, ale jen aby obstrukcí

mařili jeho činnost. Dne 19. prosince 1900 podali v zemském sněmě tyrolském tři osnovy zákonů, jimiž měla být rozdělena zemská školní rada ve dvě národní sekce, a také příjmy zemského školního fondu i jiných fondů měly se rozděliti mezi obě národní území. Svolán dále sjezd důvěrníků, kteří se usnesli na jistých základních zásadách. Na jich základě pak zvolen výbor, který předložil dne 6. července 1901 osnovu nového zemského zřízení. Zemský sněm i zemský výbor dělí se podle této osnovy na německé a vlašské oddělení. Působnost každého oddělení jest omezena na území mu přikázané. Sněm nepřijal předloženou mu osnovu.

Stejné stanovisko jako Italové v Tyrolsku naproti Němcům zaujímají Rusíni v Haliči naproti Polákům. Také v jejich programu je rozdělení Haliče na část západní, polskou, a na část východní, rusínskou. Na dvě správní území byla Halič rozdělena už r. 1803. Polská aristokracie byla však proti tomuto rozdělení, a císař František sám je opět zrušil. Po připojení k Haliči Krakovského knížectví vláda, jsouc si vědoma, že Halič je příliš velkým správním územím, rozhodla se r. 1847 rozděliti zemi na dvě části. Neodhodlala se k tomu snad následkem žádosti ruského lidu, nýbrž z úřední potřeby. Nebželo jí o to, aby země rozdělena byla na část rusínskou a polskou, jak se toho domáhali Rusíni; k části západní, polské, vláda připojila tehdy dva ryze rusínské kraje, sanocký a jaselský. Poláci však ohražovali se proti takovému trhání země, a gubernátor hr. Goluchowski stál na jejich straně. Přes to, že rozdělení Haliče pokládáno bylo za nutné se stanoviska státní správy, a že Hlavní rada rusínská, a také

petice podaná v dubnu r. 1848 rusínskými předáky gubernátorovi hr. Stadionovi domáhaly se rozdělení Haliče, vláda rozhodla se otázkou tou nehýbati. V protokole ze dne 4. září 1850, podepsaném devíti ministry, se praví, že se tak stalo „z vyšších politických ohledů", aby „většina obyvatelstva udržena byla v příchylnosti k státu". R. 1854 došlo však přece k rozdělení země na dva správní obvody. Rozdělení to zrušeno za Goluchowského. Cís. rozhodnutím z 22. dubna 1860 spojeny oba správní okruhy, krakovský a lvovský zároveň s Bukovinou v jednu zemi. R. 1863 hnul zase otázkou rozdělení Haliče na část polskou a rusínskou min. Schmerling. Když se o věci jednalo r. 1866 na haličském sněmě, byl sněm proti rozdělení. R. 1868 konečně tedy zrušeno administrativní rozdělení Haliče. Rusíni však se ho až podnes stále domáhají.

Principu etnického drželi se také bukovinští Rumuni. Za cís. Josefa II. byla Bukovina, jak známo, r. 1787 připojena k Haliči. To se nesrovnávalo se zájmy tamních Rumunů. Žádali tedy r. 1848 ministerstvo, aby Bukovina byla od Haliče oddělena. Když se sešel říšský sněm, odevzdala mu vláda tu věc k rozhodnutí. Poslanci bukovinští nedívali se na tuto záležitost stejně. Jen Rumuni byli pro oddělení Bukoviny, kdežto Rusíni tamní žádali, aby země ta zůstala spojena s Haličí. Dne 25. února 1849 Rumuni podali císaři petici, aby Bukovina připojena byla k Sedmihradsku. Panovník žádosti té sice nevyhověl, ale dal zemi titul vévodství a samosprávu. Nař. ze 4. března 1849 uznána byla Bukovina za zvláštní korunní zemi se zvláštní zemskou vládou. Provedení nařízení toho protáhlo se ovšem na ně-

kolik let. Byli sice ustanovováni zvláštní zemští náčelníci, ale měli jen název prozatímných správců, jako by oddělení Bukoviny bylo rovněž jen prozatímné; správcové ti v mnohých věcech byli stále ještě závislí na lvovském guberniu. R. 1850 Bukovina dostala vlastní sněm, ale už v pros. 1851 zrušena ústava. Teprve r. 1854 zřízena zvláštní zemská správa bukovinská v Černovicích se zemským presidentem v čele. Ještě jednou byla Bukovina na krátko spojena s Haličí r. 1860. Když proti tomu vznikla veliká oposice v zemi mezi Němci a Rumuny, byla Bukovině zase vrácena zemská samostatnost.

Rozdělení země jest také v programu štýrských Slovinců a českých Němců. Zajímavo však je, že Němci, kteří se domáhají rozdělení Čech na území české a na t. zv. uzavřené území německé, ve Štýrsku o rozdělení země ani slyšeti nechtějí.

V zemích národně smíšených, kde národnosti neusilují hned o rozdělení země, pracuje se aspoň o to, aby zemská zřízení a zemské volební řády byly revidovány. Bohužel podařila se revise dosud jen v některých zemích. Vyžadujíť změny zemských zřízení, aby aspoň tři čtvrtiny členů sněmu byly přítomny, a z nich aby se aspoň dvě třetiny pro novotu vyslovily. To však někde není možno, a tím se vysvětluje, že v některé zemi platí až podnes dávno již zastaralé zemské zřízení.

K závěrku dlužno se dotknouti ještě změn, jež nastaly po r. 1873 ve složení říšské rady a ve volebním právu. Novelou k volebnímu řádu ze 4. října 1882 č. 142. ř. z. rozšířeno bylo

— vedle malé změny týkající se skupiny velkostatkářské — říšské právo volební ve skupině měst a venkovských obcí na 5zlatové poplatníky. Zákonem ze 14. čna 1896 č. 168. ř. z. byl pak snížen census v kurii měst a venkova na 4 zl. a zároveň zvýšen počet členů sněmovny poslanecké s 353 na 425, totiž o 72 členy, kteří byli přiděleni nově utvořené páté, t. zv. všeobecné třídě voličské (volební právo měl každý muž, který dovršil 24. rok a nejméně po 6 měsíců bydlil v obci). Ve všeobecné třídě voličské měli právo voliti také voličové čtyř tříd ostatních. Ve skupině obcí venkovských dlouho se udržovalo nepřímé volení skrze volitele, ale od r. 1896 zaváděny byly i tu v jednotlivých zemích volby přímé (v Čechách r. 1901, na Moravě r. 1906). Největší změna nastala zákonem ze 26. ledna 1907 č. 15. ř. z. o všeobecném volebním právu. Aktivní právo volební do říšské rady náleží nyní všem státním občanům mužského pohlaví, kteří dovršili 24. rok věku a nejméně po jeden rok mají řádné bydliště v obci, kde mají vykonávati právo volby. Počet členů sněmovny poslanecké zvýšen byl zároveň na 516; z toho přiděleny Němcům 233 mandáty, Čechům 108, Polákům 81, Jihoslovanům 37, Rusínům 33, Italům 19, Rumunům 5. Slované byli touto reformou značně zkráceni. Ačkoli jest jich v Předlitavsku více než 60%, a měli by tedy míti aspoň 310 mandátů, bylo jim přiděleno pouze 259. Naproti tomu velice se nadržuje Němcům, kteří obdrželi 233 mandáty, ačkoli by měli míti — tvoříť pouze 35·8% obyvatelstva — nejvýš 185 mandátů. Podle zemí připadá z řečeného počtu 516 poslanců na Čechy 130, na Moravu 49, na Slezsko 15, na

Halič 106, Bukovinu 14, Dol. Rakousy 64, Horní Rakousy 22, Solnohradsko 7, Štýrsko 30, Korutany 10, Krajinu 12, Tyrolsko 25, Vorarlbersko 4, Gorici 6, Istrii 6, Terst 5, Dalmacii 11. Volební reformou z r. 1907 byl sice odstraněn starý kuriový parlament říšský, ale upomínkou na něj zůstalo přece dělení volebních okresů na městské a venkovské. (V Čechách je městských volebních okresů 54, venkovských 76; na Moravě oněch 20, těchto 29; ve Slezsku městských 6, venkovských 9.)

Volby dle listin jsou odstraněny. Každý volební okres volí jen jednoho poslance. V Haliči připadají však na některé okresy, a sice na ty, kde sídlí Rusíni i Poláci, poslanci dva. Tam se volí jedním volebním aktem oba poslanci. Účelem této úchylky jest, aby v okresích národně smíšených zastoupeny byly i menšiny. Takových okresů (venkovských) jest v Haliči 36; okresů městských volících jen po 1 poslanci jest 34. Jinak v zemích s obyvatelstvem národně smíšeným bylo provedeno co možná největší národnostní rozhraničení volebních okresů, tak že jinonárodní obce přiděleny jsou sousednímu volebnímu okresu.

Reformy tuto uvedené docíleno bylo jen po dlouhých obtížných vyjednáváních mezi stranami, a každou chvíli hrozilo nebezpečí, že reforma bude zmařena. Proto vloženo bylo do § 42. říšského volebního řádu po přání Němců, kteří i v novém zákoně podrželi výhodu značnějšího počtu mandátů než by jim podle počtu příslušel, ustanovení, že nejdůležitější články nových zákonů a zvláště počet mandátů zemím přidělených mohou být změněny jen za přítomnosti nejméně 343 poslanců.

Tuhá tato podmínka je velkou závorou pro příští snahy o změnu podoby poslanecké sněmovny. Vidíme tu, že ústava říšská sama staví svému vývoji do cesty překážky téměř nepřekonatelné. Jako je v některých zemích skoro nemožno změniti spravedlivým způsobem zemská zřízení, tak má zkostnatěti i podoba říšského parlamentu.

Mnozí stoupenci myšlenky zlidovění ústředního parlamentu doufali, že všeobecným volebním právem prospěje se snahám autonomistů, ale brzo byli v očekávání svém zklamáni. Staré, nespravedlivé volební řády poněkud sice napraveny, ale centralismus ještě více se utužil. Ale přepočetli se i centralisté, kteří očekávali, že v novém parlamentu zatlačena bude národnostní otázka otázkami hospodářskými. A tak jsme dospěli k nynějším rozervaným poměrům parlamentním, za nichž váha lidového zastupitelstva ještě více poklesla. Čím dále tím jasněji se ukazuje, že ústavní poměry Předlitavska nejsou uspořádány tak, jak by toho vyžadovalo vyrovnání mezi požadavky celku a mezi potřebami jednotlivých zemí a národů.

VIII.

Přicházíme k ústavním dějinám uherským od r. 1848. Jak již dříve bylo vyloženo, nemohl se absolutismus v zemích uherských ujmouti. Po smrti Josefa II. byla ústava uherská r. 1790 zase potvrzena. Z 25 článků volební kapitulace, předložené Leopoldovi II., musil sice sněm od 11 článkův upustiti, ale jinak ústavní vláda panovníkem zase byla zaručena. Od té doby usiluje t. zv. „vlastenecká,“ totiž demokratická strana uherská o reformy zastaralé uherské ústavy v novém duchu. Reformám nepřál však způsob osobní vlády, vykonávané Františkem I. Za nového krále ustoupil dřívější osvícený absolutismus absolutismu policejnímu, dusícímu všeliký projev svobody. Jen do roku 1812, dokud Napoleonské války diktovaly jistý ohled k uherské ústavě, František I. svolával uherské sněmy. Když však zavedení finančního patentu ze 20. února 1811 vzbudilo na sněmě veliký odpor, nebyly v Uhrách po 13 let sněmy svolávány, a vládnuto tam jen královskými nařízeními. Teprv od r. 1825 bylo zase dbáno ústavy. Na každém sněmě znova bylo jednáno o otázce ústavních reforem, a stále zřizovány komise, jež měly vypracovati

příslušnou osnovu. K výsledku však stále se nedospívalo. Nebylyť reformy v zájmu ani absolutně naladěného energického panovníka ani mocné magnátské třídy. Poměry reformám trochu příznivější nastaly úmrtím Františka I. dne 2. března 1835. Nástupcem jeho stal se Ferdinand V., muž tělesně i duševně churavý. Poněvadž sám nemohl vykonávati vládu, vzniklo za něho jakési regentstvo, státní rada, složená z kníž. Metternicha, hr. Kolovrata, hr. Martinice, arcikn. Ludvíka a arcikn. Františka Karla. Sotva sněm z r. 1836 byl uzavřen, počala vláda vystupovati proti uherským liberálům a pronásledovala je; tím však oposici jen posílila. Ukázalo se to na nejbližším sněmě, zahájeném r. 1839 osobně králem Ferdinandem. Amnestie udělená r. 1840 žalářovaným vlastencům, Kossuthovi, Wesselényimu a j., rozčilené mysli ještě více podnítila. Na sněmě z let 1843—1844 uznána byla potřeba důkladných oprav ústavy, a pod tím heslem zahájen 12. listop. r. 1847 v Prešpurku nový sněm. Vláda byla tu oposicí viněna z přímého rušení ústavy tím, že po uzavření sněmu z r. 1844 jmenovala v komitátech místo vrchních županů král. administrátory, aby jejich pomocí snadněji sehnala brance a daně. Dne 3. března 1848 žádal Kossuth nejen reformu uherské ústavy, nýbrž i ústavní přetvoření všech rakouských zemí a také se domáhal národní vlády, říšskému sněmu odpovědné. Adresa týkající se reformy ústavy byla přijata dne 14. března 1848, tedy den po vypuknutí revoluce ve Vídni, také sněmovnou magnátů. Vláda byla sice od samého počátku března r. 1848 odhodlána rozpustit sněm uherský, ale revoluce, jež vypukla v celé monarchii,

tomu zabránila. Tak došlo konečně k 31 uherským zákonům, sankcionovaným králem dne 11. dubna 1848, známým pod jménem uherské ústavy z r. 1848. Uhři postavili se v těchto zákonech na stanovisko personální unie. Učinili sice zmínku o záležitostech s ostatními zeměmi společných, ale které jsou to záležitosti, a jak budou vyřizovány, nebylo ustaveno. Stará stavovská ústava uherská byla nyní změněna v moderní ústavu parlamentní, ač ne úplně (zůstaly z ní ještě některé zbytky, jako korunování krále a j.). Moc zákonodárná náležela podle této ústavy říšskému sněmu, svolávanému každého roku do Pešti a složenému nejen z Uhrů, nýbrž i ze zástupců Chorvatska. Poslanecká sněmovna měla míti 446 poslanců. Poslancem mohl býti, jen kdo byl mocen maďarštiny, výhradného jazyka zákonodárství. Moc exekutivní vykonávati měl král a v jeho nepřítomnosti sněmem ke královu návrhu zvolený, osobně nedotknutelný palatin, a sice prostřednictvím nikoliv uh. dvorské kanceláře, nýbrž nezávislého zodpovědného uherského ministerstva, sídlícího v Pešti, skládajícího se z předsedy a osmi ministrů. Jeden z ministrů měl býti stále po boku královĕ a dohlížeti nad záležitostmi společnými s ostatními zeměmi (neuherskými).

Ústavní zákony uherské z r. 1848 znamenaly útok na práva nemaďarských národností, a zejména na autonomii Chorvatů. Zaváděl ť se jimi v zemích Uherské koruny tuhý maďarský centralismus, ignorující všechny nemaďarské národy. Došlo k brannému odporu všech národů. Proti Maďarům povstal jmenovitě chorvatský bán Jelačič, který v září r. 1848 vpadl do Uher. V zápětí na to vypukla ma-

*

ďarská revoluce, v níž po prohlášení oktrojované Stadionovy ústavy ze 4. března 1849 debrecinský sněm k návrhu Kossuthovu dne 14. dubna 1849 prohlásil krále Františka Josefa a vůbec celou dynastii za zbavenou trůnu a provolal Kossutha za diktátora. Pomocí ruského vojska byla maďarská revoluce dne 13. srpna 1849, kapitulací Görgeiovou u Világoše, skončena. Ve Vídni vystoupili proti Uhrům s obvyklou theorií o propadnutí práv, aplikovanou na země koruny České již po bitvě bělohorské. Země se vzbouřila proti svému panovníkovi, a proto pozbyla svých práv. V Uhrách zaveden byl nový absolutismus. Země rozdělena na 5 správních obvodů, (v Košicku a Prešpursku s převahou jazyka slovenského, v Šopronsku a Peštsku s převahou němčiny), mimo to utvořena v Uhrách nová korunní země, Srbská vojvodina a Temešský banát, Rjeka spojena s Chorvatskem, a také Sedmihrady již podle Stadionovy ústavy ze 4. března 1849 byly odděleny od Uher a tvořily vlastní koruní zemi.

Maďarský vnitřní úřední jazyk byl v Uhrách již r. 1849 odstraněn a nahrazen německým. Nejvyšší uherský soud, t. zv. sedmipanská stolice (tabula septemviralis), přeložen byl do Vídně jakožto senát tamního nejv. soudního dvoru, jehož jednacím jazykem byla němčina (cís. pat. ze 7. srpna 1850 č. 325 ř. z., § 27). Bachova jednotná soudní a správní organisace zaváděna také v zemích uherských, a zaveden tam i rakouský obecný zákonník občanský. Zkrátka v celé monarchii znova se vládlo jednotně, po absolustisticku, a s centralismem bylo znova germanisováno. Nový absolutní režim se však neudržel.

Jak již vyloženo, r. 1860 nastoupena cesta ústavnosti. Nejv. vlastnoručním listem ze 20. října 1860 na min. předsedu hr. Rechberga zrušena byla ministerstva vnitra, justice a kultu jakožto úřady centrální (také pro země uherské), obnoveny dvorské kanceláře uherská a sedmihradská, a dv. kancléř uherský povolán za člena ministerské rady ve Vídni. (Místo zrušených ministerstev zřízeno státní ministerstvo, nyní ovšem jen pro země předlitavské.) Zároveň oznámeno, že pro záležitosti justiční a pro soudnictví uherské bude zřízena král. kurie pod předsednictvím král. soudce (zem.) (iudex Curiae) v Pešti (a pro země neuherské kasační soud ve Vídni). Listy panovníkovými z téhož dne na uherského kancléře Vaye pak obnovena v zásadě uherská ústava (pokud neodporovala říjnovému diplomu), povolána do Ostřihoma pod předsednictvím uherského primasa komise duvěrníků, jež by připravila provisorní volební řád pro říšský sněm uherský, obnovena stará justiční a politická správa uherská pod nejv. zemským soudcem a nejv. tavernikem, a zřízeno nově i místodržitelstvo. Nejv. zem. soudci uloženo, aby společně se členy kurie a s jinými kompetentními osobami se radil o organisaci justice uherské, zavedena znova organisace komitátní, maďarština zase připuštěna za jednací jazyk politických a soudních úřadu (úřady samosprávné měly však míti právo samy rozhodovati o svém jednacím jazyku). Bán chorvatský baron Šokčević vyzván téhož dne 20. října 1860, aby podal panovníkovi návrh, jak by měl býti složen příští sněm chorvatský, který by se zabýval otázkou poměru Chorvatsko-Slavonska ke království Uherskému. Otázka tato zu-

stavena dohodnutí obou sněmů, chorvatského i uherského. V listě na min. předsedu hr. Rechberga vyzván pak sedmihradský kancléř, aby se radil s vynikajícími muži rozličných národností, konfesí a stavů o složení sedmihradského zemského zastupitelstva (sněmu), přiměřeném požadavkům nejen dříve již oprávněných vyznání, národností a stavů, nýbrž i těch, jež politických práv dříve nepožívaly, a aby příslušné návrhy podal co nejdříve panovníkovi. Konečně zřízen rovněž listem ze 20. října 1860 za zvláštního komisaře hr. Mensdorff-Pouilly, aby zkoumal otázku inkorporování Srbské vojvodiny a Temešského banátu. Za přivtělení tohoto území k Uhrám žádala dne 24. listopadu 1860 konference uherských notáblů v Temešváru. Panovník vyhověl žádosti té nejv. rozhodnutím ze 27. pros. 1860 a zrušil uvedenou korunní zemi. Komise důvěrníků pod předsednictvím primasa uherského svolaná na 1. pros. 1860 žádala, aby byl obnoven zák. čl. 5. z roku 1847—48 o volbách říšských poslanců. Panovník vyhověl té žádosti s jistými změnami vlastnoručním listem ze dne 21. ledna 1861 a svolal sněm na 2. dubna r. 1861. Dne 20. ledna 1861 byla příslušnost vídeňského nejv. soudního dvora pro Uhry zrušena, obnoven opět nejv. soud uherský (Curia regia) a pod předsednictvím jeho presidenta (iudex Curiae regiae) svolána konference (t. zv. iudex-kuriální), jež se 23. ledna 1861 sešla a obnovila starou uherskou soudní organisaci.

V Chorvatsku zřízen byl vlastnoručním listem panovníkovým z 5. pros. 1860 dvorský kancléř chorvatský, chorvatština zavedena opět jako jazyk úřední, a vyslovena ochota koruny vyhověti přání

Chorvatů, aby Dalmacie byla připojena k Chorvatsku. Definitivní rozhodnutí mělo však záviseti na tom, jak se usnese sněm dalmatský.

Na den 2. dubna 1861 svolán byl uherský sněm. Stál na stanovisku personální unie se zeměmi předlitavskými a žádal za úplnou restituci zákonů z r. 1847—1848, drže se zásady právní nepřetržitosti, pročež odepřel vyslati své zástupce na říšskou radu do Vídně, kdežto koruna, obnovivši částečně starou ústavu uherskou z doby před r. 1848, byla toho mínění, že Uhři odbojem práva svá propadli. Oposice protirakouská byla na sněmě uherském tak prudká, že bylo potřebí výmluvnosti jen Deákovy, aby vladaři podána byla adresa. Nechtěliť radikálnější poslanci obraceti se ke králi nekorunovanému. Adresa byla král. reskriptem ze 30 .června 1861 odmítnuta pro urážlivou formu. V adrese druhé (Deákově) z 6. července, držící se rovněž zásady právní kontinuity, žádáno bylo, aby se panovník dal korunovati, aby byla obnovena územní celistvost zemí Uherské koruny, a aby bylo zřízeno zodpovědné ministerstvo. Král. reskript ze 21. července, odpovídající na druhou adresu, trval na stanovisku propadnutí uherských práv a žádaje, aby říšská rada byla obeslána, domáhal se revise zákonu z r. 1847 a 1848; teprve po oné revisi chtěl se král dát korunovati. Sněm uherský podal panovníkovi třetí už adresu z 12. srpna (druhá adresa Deákova), v níž od stanoviska svého neupouštěl. Král rozpustil tedy reskriptem z 21. srpna 1861 uherský sněm.

Nejv. rozhodnutím ze 23. února 1861 svolán byl na den 15. dubna sněm chorvatský, aby rovněž přijal říjnový diplom a únorový patent a aby vzal

na přetřes otázku o poměru království Chorvatského ke království Uherskému. Chorvatský sněm vyslovil se proti oběma oktrojovaným ústavním listinám, poněvadž rušily chorvatskou ústavu, a v adrese ze 24. září 1861 prohlásil, že království Chorvatsko, Slavonie a Dalmacie jsou království úplně samostatná a na jiných zemích nezávislá, pročež zákonodárná moc sněmu chorvatského nemůže býti omezena jen na některé záležitosti. Následkem toho nechtěl chorvatský sněm žádné záležitosti postoupiti říšské radě, za to však v zák. čl. 42. z r. 1861 vyslovil ochotu z důvodů prospěchu a společné potřeby vstoupiti v užší svazek s král. Uherským, jakmile toto pravoplatně uzná nezávislost a samostatnost království „trojjediného“ (Chorv., Slav., Dalm.) a projeví souhlas s tím, že zákonodárství a nejvyšší správa ve věcech politických, kultu a soudnictví nemohou býti předmětem užšího svazku mezi královstvím trojjediným a král. Uherským. Také sněm chorvatský byl pro svůj odpor proti říjnovému diplomu a únorovému patentu rozpuštěn. Přece však reskriptem ze dne 8. listopadu 1861 byl zmíněný zák. čl. 42. králem sankciouován, a tím uznáno, že Chorvatsko jest na Uhrách nezávislé; zároveň zřízen pro Chorvatsko vlastní nejvyšší soudní dvůr (soud sedmipanský, stol sedmorice), a nejv. vlastnoručním listem ze 20. listop. 1861 místo král. chorvatsko-slavonského dvorského dikasteria zřízena král. chorv.-slav. dv. kancelář. Sankcionování zák. čl. 42. z r. 1861 mělo velikou důležitost. Položenť byl zákonem tím základ k potomnímu uhersko-chorvatskému vyrovnání. V § 1. zákona toho uvádí se teritoriální rozsah trojjediného království, počítá se

k němu i Rjeka, Vojenská Hranice a Mezimuří a mluví se i o ostatních virtuálních právech (nárocích) onoho království, jimiž se rozumí patrně právo na Turecké Chorvatsko (část Bosny) a na část Istrie. Prohlašuje se dále, že následkem událostí z r. 1848 všeliký, ať zákonodárný či správní či soudní svazek mezi trojjediným královstvím a král. Uherským právně úplně přestal, že obě ta království mají jen společného krále, který má býti korunován jednou a touž korunou, jedním a týmž aktem za krále uherského i chorvatského, avšak že mají býti vydány zvláštní korunovací listiny. Společné záležitosti uhersko-chorvatské měly podrobněji stanoveny býti vzájemným dohodnutím, a sice tím způsobem, že oba sněmy měly, jakmile král. Uherské přistoupí na zásady zák. čl. 42. z r. 1861, zvoliti zvláštní výbory, čítající stejný počet členů, jež by vypracovaly vyrovnací smlouvu a předložily ji oběma sněmům ke schválení.

Také ústava sedmihradská z r. 1691 měla následkem vydání říjnového diplomu býti revidována. Podle staré ústavy zastoupeny byly na sněmích jen tři národnosti, maďarská šlechta, Sékelové a Sasíci (Němci); Rumuni práv politických nepožívali. Reskriptem z 15. června 1861 byl oktrojován nový volební řád pro sněm, jímž stará ústava byla pozměněna. Nový zemský sněm, který se sešel dne 16. čce r. 1863 na základě řečeného nového volebního řádu, zvolil dne 9. října 1863 svých 26 zástupců do říšské rady, z těch však se dostavilo do Vídně jen 10 (Sasíci). Maďarští poslanci sedmihradští neúčastnili se ani zemského sněmu ani říšské rady, poněvadž prý se volební řád z r. 1861 příčil zákonům z r. 1847

až 1848. Výsledkem jednání sedmihradského sněmu bylo, že zrušeno bylo splynutí Sedmihrad s Uhrami, že Rumuni prohlášeni byli rovnoprávnými s ostatními třemi národy, a že přijat byl jazykový zákon.

To všechno se dálo už za nového absolutního provisoria Schmerlingovského, jež trvalo v Uhrách a Chorvatsku od podzima r. 1861 do 20. září 1865. V Uhrách nekonal se sice sněm, ale oposice protirakouská našla vhodnou půdu v komitátním zřízení, zároveň s vydáním říjnového diplomu obnoveném. Renitence komitátů byla tak veliká, že únorovka byla cís. pat. ze 20. září 1865 č. 89. ř. z. zbavena platnosti dotud, dokud se nedosáhne dohodnutí se sněmem uherským a chorvatským, a dokud nebude vyslechnuto zdání i zástupců zemí neuherských. Nový kurs vládní politiky ukazoval již reskript z 1. září 1865, kterým zemský sněm sedmihradský byl rozpuštěn, načež obnoven starý volební řád zemský (zák. čl. 11. z r. 1791). Nový sněm na jeho základě svolaný sešel se v Kluži, aby revidoval poměr Sedmihrad k Uhrám, jinými slovy, aby se usnesl na splynutí země s Uhrami. Z poslanců bylo 89 Maďarů, 31 Sasů a 13 Rumunů; regalisté, t. j. vládou jmenovaní členové sněmu, jichž bylo tehdy 189, náleželi vesměs k maďarské šlechtě. Rozumí se, že sněm takto složený odhlasoval splynutí Sedmihrad s Uhrami, a sněm uherský to schválil. Rumunům, dvoutřetinové většině obyvatelstva v zemi stala se tím veliká křivda. Podali sice panovníkovi petici, aby „unie" (splynutí s Uhrami) nebyla schválena, ale bez výsledku.

Nový uherský říšský sněm, na němž byli již zastoupeni i poslanci bývalého Sedmihradska, sešel

se na sklonku r. 1865. Upustil nyní od dřívějšího stanoviska unie personální a připouštěl některé věci s Předlitavskem společné. Přes to však nevyřídil až do svého odročení ze 26. června 1866 (bylať zatím vypukla válka s Pruskem) spornou státoprávní otázku. Po válce panovník rozhodl se pro dualismus a přijal novou ústavu uherskou, vypracovanou 67 členným sněmovním výborem, zvoleným dne 28. února 1866. Deák přál si, aby říšská rada jednala dříve o panovníkově dohodnutí s Uhry, ale zvítězilo stanovisko Andrássyovo, aby říšské radě předložena byla věc už hotová.

Nyní sankcionováno bylo (reskriptem ze 17. února r. 1867) splynutí Sedmihrad s Uhrami, a zrušena sedmihradská dv. kancelář podobně jako dv. kancelář uherská, na jejíž místo nastoupilo uh. ministerstvo zodpovědné sněmu. Nečekalo se ani na dohodnutí mezi Uhry a Chorvaty, a dne 8. června r. 1867 byl král uhersko-chorvatský slavně korunován. Nové ústavní zákony uherské byly sankcionovány dílem dne 12. června, dílem dne 28. července 1867. Když pak uzavřeno v r. 1868 ještě vyrovnání uhersko-chorvatské, a vydán národnostní, anebo lépe řečeno, jazykový zákon uherský z téhož roku (1868), došli Maďaři splnění svých tužeb. Staletá ústavnost uherská, za niž všichni národové Uherska tolik bojovali a trpěli, byla zachráněna, a výhody její rozšířeny nyní na veškeré třídy obyvatelstva. Stará ústavnost byla totiž zdemokratisována. Politickým národem nejsou už jen šlechtici, jako dříve, nýbrž všichni státní občané uherští. Žel však, že národní šovinismus maďarský nedopouští, aby výhody ústav-

nosti skutečně prospívaly všem státním občanům uherským. Ženouť se Maďaři za utopií jednotného národního státu a vylučují z ústavních výhod příslušníky národů nemaďarských.

Od oktrojovaných ústav rakouských liší se obnovená ústava uherská třemi vlastnostmi. Jakožto ústava historická, vzniklá za velmi vyvinuté moci stavovské, nezakládá se tak jako oktrojované ústavy rakouské na t. zv. principu monarchickém. Státní moc nevychází totiž podle ní od panovníka, nýbrž soustředěna jest v samém národě, který se považuje za suvereního a vykonává svou moc prostřednictvím parlamentu. Uhersko jest tedy monarchií parlamentní, podobně jako Anglie, a nikoli monarchií konstituční, založenou na t. zv. monarchickém principu. Proto má v Uhrách, anebo lépe řečeno, mohl by míti dosti veliký význam parlament, kdežto v Předlitavsku ustupuje naproti panovníkovi zcela do pozadí. Ovšem, jak ještě bude vyloženo, běží tu jen o theoretický poměr mezi králem a národem (parlamentem). Neboť ve skutečnosti má se věc často docela jinak.

Druhou známkou ústavy uherské naproti oktrojovaným ústavám rakouským jest její centralistické stanovisko. Země koruny Uherské neskládaly se nikdy z tolika historicky rozdílných zemí jako Rakousko, ale přece nebyly státem tak jednotným jako nynější Uhry. Sedmihrady tvořívaly totiž zvláštní korunní zemi a zůstaly jí i po opětném připojení ke koruně Uherské. To se změnilo od r. 1867, od kteréžto doby země ta jako zvláštní správní celek už ani neexistuje, vtělena jsouc do Uher. Chorvatsko se Slavonií uznány jsou sice za

zvláštní politické území, ale naproti Uhrům nestačí samy hájiti svou autonomii. Naproti tomu Rakousko skládá se z mnoha autonomních zemí, jež mají dokonce své vlastní sněmy.

A konečně mají Uhry ráz státu národního, maďarského, v němž státním jazykem jest jediná maďarština, kdežto v zemích rakouských nevytvořil se společný státní jazyk.

Všechny tři uvedené známky uherské ústavy působí, že Uhersko vystupuje v monarchii naproti Předlitavsku jako stát ucelenější a jednotnější a také silnější. Již nyní cítíme v nerovném spřežení rakousko-uherském rozhodnou převahu na straně uherské. A převaha ta bude se ještě stupňovati, neboť Maďaři národní svůj stát stále ještě budují a posilňují. Vymyšlena byla za tím účelem i theorie o svaté koruně Uherské jakožto zvláštním, specificky uherském pojmu státu. Svatá koruna pojímá prý se jednak jako znamení a symbol Uherského státu a jednak se zosobňuje jako majitel veřejné moci. Zosobnělá svatá koruna tvoří prý základ ústavy. V zrcadle pojmu svaté koruny, praví prof. Kmety, objevuje se právě tak moc královská jako národ, mohutný, živý organismus, vyvinutý ze sebe samého, ve svaté koruně splývá v organickou jednotu lid i král, královským stává se národ v každém (svobodném) členu, a národním stává se království v každém vztahu. Veřejnoprávní soustava svaté koruny vychází prý od zásady, že svatá koruna jest osobností, nejvyšší národní osobou, subjektem národní moci, t. j. národ zosobňuje sám sebe v koruně sv. Štěpána. Svatá koruna stává se tedy státním pojmem, který se takto od-

děluje od svaté koruny jako vnějšího symbolu a ve své existenci stává se na ní nezávislým. Svatá koruna je zosobňovatelem uherského národa, celým národem v samé jeho národní existenci, souhrnem veškerých základních prvků Uherského státu. Svaté koruně náleží, v ní se spojuje všechno, co je státním činitelem, tedy:

1. státní území. Země náležející k Uherskému státu jsou „zeměmi svaté koruny", náležejí pod moc svaté koruny;

2. právní obyvatelstvo Uherského státu, t. j. státní občané uherští tvoří lid svaté koruny. Státní moci uherské, moci koruny podroben jest každý státní občan uherský;

3. svatá koruna je pravým suverénem; ani král ani sněm sami o sobě nemají úplnost suverénity (nýbrž jen některé její rysy), skutečná státní výsost čili nejvyšší moc, nejvyšší panství náleží veškerým členům svaté koruny, t. j. celému tělu svaté koruny. Král a sněm společně tvoří celé tělo svaté koruny. Král, který má podíl na suverénitě, nemůže míti více moci, než kolik na něho přešlo ze svaté koruny;

4. svatá koruna je nositelem cti a hodnoty národa; věrnost vůči králi a vlasti znamená věrnost vůči svaté koruně. Urážka svaté koruny jest urážkou krále a národa; temnota, jež padá na svatou korunu, vrhá stín na celý národ.

Učení o svaté koruně jest namířeno především proti moci královské, která by vládnouti chtěla v Uhrách absolutně, jest namířeno dále proti uherským národnostem a konečně proti státoprávním snahám Chorvatů, pro něž v pojmu svaté koruny

Uherské jako pro zvláštní politický národ není místa.

V nejnovější době horlivějším Maďarům nepostačuje už ani učení o svaté koruně. Je prý to historický balast, jehož se dlužno zbaviti. Neboť ve smyslu tohoto učení královská moc jest prý ještě příliš značná. Učení toto je překážkou ve vývoji suverénity lidu. Král má jen tolik moci, kolik mu jí postoupil národ, zastoupený na sněmě. Jak lze souditi ze zpráv o jednání na sněmech uherských, nebude zajisté trvati dlouho, a učení o svaté koruně Uherské jako málo vyhovující státním aspiracím maďarským bude nadobro opuštěno.

Královská moc jest tedy v Uhrách silně omezena. Ústavnost zaručena jest v Uhrách především k o r u n o v á n í m a vším, co s ním je spojeno. Císař Rakouský nedává se korunovati, a není k tomu také ústavně zavázán. V Předlitavsku má panovník při nastoupení vlády v přítomnosti obou sněmoven říšské rady pouze přísežně slíbiti, že nezvratně zachová základní zákony království a zemí na radě říšské zastoupených a bude vládnouti ve srovnalosti s nimi a všeobecnými zákony. Naproti tomu je podle uherské ústavy nezbytno, aby se král dal korunovati, aby vydal listinu, kterou se zajišťuje ústava, t. zv. inaugurační diplom, a aby obsah inaugurační listiny mimo to ještě ztvrdil korunovací přísahou. Podle zák. čl. 3. z r. 1791 má se král dát korunovati v šesti měsících od nastoupení na trůn. Pro opatrování koruny zřízen byl zák. čl. 23. z roku 1500 úřad dvou strážců koruny, který trvá i podle dnešní ústavy. Vedle toho zřízena byla nejv. usta-

novením ze 27. května 1871 zvláštní vojenská stráž, která hlídá korunovací klenoty ve dne v noci.

K vydržování král. dvora určeny byly dříve koruní statky a daně, nyní slouží k tomu účelu civilní lista, povolovaná sněmem. Zák. čl. 33. z r. 1904 byla stanovena na dobu od 1. ledna 1903 do 31. pros. 1912 ve výši 11,300.000 K ročně, právě tak jako civilní lista rakouská.

Za král. sídlo uherské prohlášena byla nejv. rozhodnutím z 8. června 1892 Budapešť. Poněvadž jest král uherský zároveň císařem rakouským, a musí tedy značnou část času tráviti i v tomto státě, zřízen byl zvláštní uherský ministr a latere, který se zdržuje ve Vídni na blízku osoby panovníkovy. Maďaři, stojíce na stanovisku úplné rovnosti obou států, dovozují, že by i rakouská vláda měla míti v Budapešti jednoho svého člena jako c. k. rak. ministra a latere. Dojde-li k tomu, že by se společný panovník zdržoval delší dobu v Uhrách, nezbude arci nic jiného než zříditi takového ministra.

Zvláštní uherský král. dvůr jest vroucím přáním Maďarů. Poněvadž však jest těžko jej uskutečniti, zřídil panovník nař. ze 31. března 1903 „za příčinou stálého zastupování dvora" aspoň úřad dvorského maršálka uherského, sídlícího stále v Budapešti. Jest to vlastně expositura vídeňského dvora. Soudnictví tohoto uh. dvorského maršálského úřadu upraveno bylo zák. čl. 16. z roku 1909.

Veškerá práva králova možno rozděliti na tři skupiny: 1. na práva v oboru zákonodárství, 2. na

práva v oboru výkoné moci, 3. na výhradná práva majestátní.

M o c z á k o n o d á r n o u vykonává král společně se sněmem. Má vliv nejen na vlastní tvoření zákonů, nýbrž i na organisaci a činnost sněmu. Svolává a zahajuje sněm, odročuje a uzavírá jeho zasedání, rozpouští sněm, podává návrhy zákonů, sankcionuje a vyhlašuje zákony. Právo královo odročiti a uzavříti zasedání sněmu a rozpustiti sněm je však o m e z e n o za příčinou ústavního projednání státního rozpočtu a schválení účtů. Již podle zák. čl. 4. z r. 1848 měl král právo sněm rozpustiti, avšak musil naříditi volbu nových poslanců. Nový sněm měl se znova sejíti během tří měsíců po rozpuštění dřívějšího. Také nemělo roční zasedání býti uzavřeno ani sněm být rozpuštěn, dokud účty posledního a rozpočet nejbližšího roku nebyly ministerstvem předloženy, a dokud se o nich nestala příslušná usnesení. Podobně nařizuje zák. čl. 10. z roku 1867, aby v podobných případech svolán byl sněm ještě během téhož roku, a to v takovém čase, aby se do konce roku mohly ve sněmu projednati účty za uplynulý a rozpočet na budoucí rok.

V ý k o n á čili v l á d n í m o c náleží králi v ý h r a d n ě, ovšem za kontroly národa representovaného sněmem. Vykonávána jest zodpovědným ministerstvem ve smyslu a v mezích zákonů. — Jako jinde má i v Uhrách král jistá m a j e s t á t n í p r á v a, zejména právo vrchního patronátu nad římsko- a řecko-katolickou církví. Právo posléze uvedené vyplývá z vlastnosti krále uherského jakožto apoštolského a trvá od samého založení Uherského království sv. Štěpánem.

U h e r s k ý ř í š s k ý s n ě m skládá se již od r. 1608 ze dvou komor čili sněmoven, nazývaných v Uhrách tabulemi, z tabule magnátů a z tabule stavů. Podle nynější terminologie sluje tato sněmovnou poslanců, ona sněmovnou magnátů. Členy sněmovny magnátů byli až do r. 1885 t. zv. říšští baroni, t. j. nejvyšší zemští a dvorští úředníci, dále katoličtí a řečtí nesjednocení (pravoslavní) preláti, magnáti, vrchní županové a delegáti chorvatského sněmu (zprvu dva, od r. 1881 pak tři). Zák. čl. 7. z r. 1885 byla horní sněmovna uherská nově organisována v duchu modernějším. Jednak vyžaduje se při členech zasedajících tam na základě dědičnosti jistý majetkový census (6000 kor. státní pozemkové a domovní třídní daně), a kromě toho mohou být povoláni do sněmovny magnátů také jednotlivci, kteří si dobyli o vlast značnějších zásluh. Jsou tedy čtyři druhy členů panské sněmovny: 1. členové dědiční, 2. osoby zastávající jistou hodnost nebo úřad, 3. členové doživotní jmenovaní panovníkem, 4. delegáti volení chorvatským sněmem. — Doživotních členů jmenovaných panovníkem — k návrhu ministerské rady — nesmí býti více než 50.

Poslanecká sněmovna říšského sněmu uherského čítá 453 poslance, z nichž připadá na Uhersko (se Sedmihradskem nyní už neexistujícím) i s Rjekou 413 a na Chorvatsko-Slavonsko (od r. 1881, kdy byla zrušena Voj. Hranice) 40. Nehledíc k poslancům chorvatským, vysílaným chorvatským sněmem, volí se poslanci uherské poslanecké sněmovny po jednom ve 413 volebních okresích.

Velkou vadou jest, že r o z m ě r y v o l e b n í c h o k r e s ů až podnes zákonem nebyly stanoveny.

Prvý zákon (zák. čl. 5. z r. 1848), který zavedl moderní sněm, určil sice, kolik na který komitát a jiné území připadá poslanců, avšak samo rozdělení na volební okresy zůstavil municipiím. Municipia používají svého práva se stanoviska stranického v neprospěch nemaďarských národů. R. 1874 (zák. čl. 33.) slíbeno bylo sice, že o rozdělení země na volební okresy rozhodnuto bude zákonem, ale dosud zákon takový vydán nebyl, a kdyby i byl vydán, není pochyby, že by nemaďarským národům neprospěl. Veliké jsou rozdíly mezi jednotlivými volebními okresy jak co do rozsahu území, tak co do počtu obyvatelstva. Kdežto průměrně přijde jeden poslanec na 35.000—40.000 duší, připadá někde již na 18.000, ba dokonce i na 10.000 i méně, ale jinde zase až na 60.000 duší.

Další nespravedlností jest určování náležitostí volebního práva. Volební právo a řízení pro uherský sněm upraveno bylo zák. čl. 33. z r. 1874. Pro každou obec je stanoven jiný majetkový census, a sestavovatelům voličských seznamů jest otevřeno pole největšího stranictví. Jiná pravidla jsou stanovena pro území býv. Sedmihradska, a sice za tím účelem, aby Rumuni nebyli na sněmě náležitě zastoupeni.

K přípravě a vedení voleb zřizuje se v každém municipiu a v každém městě, jež volí zvláštního poslance, t. zv. ústřední výbor. Členy jeho volí valné shromáždění municipia nebo městské zastupitelstvo. K sestavování a každoročnímu opravování voličských seznamů volí ústřední výbor každý rok pro každý volební okres jednu nebo ně-

kolik konskripčních komisí. Soupisy těchto komisí reviduje a doplňuje výbor ústřední. Sestavuje nejprve seznam provisorní a po vyřízení reklamací jakož i odvolání ke král. kurii stálý voličský seznam. Při sestavování seznamů voličských dějí se veliké nesprávnosti, ale při volebním aktu samém jeví se libovule ještě větší. Volební praktiky uherské jsou světoznámé. Předsedové valebních komisí, v jejichž rukou spočívá řízení voleb a udržování pořádku, mohou po případě použiti i branné moci (§ 154. zák. čl. 15. z r. 1899), a proto výsledek voleb záleží úplně jen na nich a jejich lidech. Bez přepínání možno říci, že účastniti se v Uhrách voleb znamená mnohdy nasazovati život. Následkem krvavých voleb z roku 1896, při nichž utraceno mnoho lidských životu, vydán byl 15. zák. čl. z r. 1899 k zajištění čistých voleb. Avšak i přes to při nejbližších všeobecných volbách r. 1901 bylo 7 lidí zabito a 17 raněno.

Za poslance muže býti v Uhrách zvolen jen, kdo jest úplně mocen maďarštiny jakožto výhradného jazyka zákonodárství. Pravidlo toto nevztahuje se arci na zástupce Chorvatska.

Aby zajištěna byla poslanecká neodvislost naproti vládě, vydány byly zákony o nesrovnatelnosti čili inkompatibilitě, zák. čl. 1. z r. 1875 a 24. z r. 1901. Poslancem nemuže býti ten, kdo má úřad nebo postavení závislé na vládě, jakož i kdo jest obchodním podnikatelem, koncesionářem, dodavatelem a p., jestliže výdělek jeho závisí přímo nebo nepřímo na vládě. Zákon nedovoluje také, aby poslanec intervenoval u vlády, resp. úřadů

ve věcech zejména lukrativní povahy, ale i v jiných, jež se týkají na př. udělování titulů, vyznamenání a řádů, koncesování komunikačních podniků, získání výčepních licencí atd.

Rozsuzování případu nesrovnatelnosti ponecháno jest kompetenci sněmovny, a zřízeny jsou k tomu účelu dvě komise, stálá inkompatibilitní a rozsuzující inkompatibilitní komise.

Pravomoc sněmu uherského jest veliká. V novější době upírají se panovníkovi i t. zv. práva reservátní, jako na př. vojenské výsostné právo. Předmětem zákonodárství může prý býti kterákoli záležitost interesující národ, tedy i takové věci, které se dříve pokládaly za vyhrazené panovníkovi. Sněm neúčastní se jen moci zákonodárné, nýbrž i výkonné. Máť prostředky, kterými muže vládu nejen kontrolovati, nýbrž ji i dokonce svrhnouti, nesouhlasí-li s ní v duležitých věcech. Oběma sněmovnám náleží právo kontrolovati činy a projevy vlády a jejích orgánu a zvláště duležité právo povolovati brance jakož i právo povolovati státní rozpočet a schvalovati účty za uplynulý rok. Nepovolí-li sněm potřebný kontingent branců, nepřipouští se podle uherských státníku a právníků ani dobrovolné hlášení se ke konání vojenské povinnosti, a ten kdo bez svolení vlády sbírá vojsko, má prý podle § 161. trest. zák. stihán býti jako buřič.

Je-li sněmem odepřen rozpočet, a nebylo-li indemnitním zákonem povoleno ani rozpočtové provisorium, nastává stav mimozákonný, bez rozpočtu (ex-lex). Také z budžetního práva jako důležité ústavní záruky vyvozují uherští politikové

důsledek, že v případě odepření rozpočtu nelze připustiti ani dobrovolné placení daní; neboť by se prý tím státní občané stavěli na odpor sněmu, a dobrovolným placením a vybíráním daní seslabovalo, ba ničilo by se prý budžetní právo sněmu. Právo a povinnost platiti daně není věc soukromoprávní, nýbrž veřejnoprávní, při níž ústavní právo váže jednotlivce, který se musí podrobiti veřejnoprávním požadavkům.

Z toho, co řečeno, mohlo by se zdáti, že v žádném státě není parlament tak mocný jako v Uhrách. Ve skutečnosti mají se však věci zcela jinak. Vláda nebývá v Uhrách závislá na parlamentu, nýbrž parlament na vládě. Tím, že má vláda v rukou sněmovní volby, při nichž užívá prostředků dovolených i nedovolených, tvoří si sama sněmovní většinu. A jinak nemůže tomu ani býti. Neboť parlament uherský nespočívá na zdravých základech. Nespravedlivý census volební, v každém místě jiný, a mimo to nespravedlivé praktiky volební nedopouštějí, aby říšský sněm uherský poskytoval obraz skutečných národnostních, sociálních a kulturních poměrův obyvatelstva uherského. Tak se stalo, že uherský sněm není representantem veškerého lidu uherského, všech jeho tříd a národností, že nemá ani onoho demokratického rázu, který byl r. 1848 zamýšlen, a následkem toho nemá ani náležité síly, aby mohl samostatně vystupovati proti energické vládě, která by mu chtěla čeliti.

Skutečnou moc sněmu povznesla by jen spravedlivá volební oprava pro sněm, jež by přiznala rovné volební právo všem národnostem i sociálním

třídám, volební oprava, jež by učinila konec maďarskému terorismu.

Dokud náprava taková nenastane, nebude uherský parlament naproti koruně tak silný, jak by se zdálo z textu ústavních zákonů.

IX.

Jediný národ, který vedle Maďarů se v zemích uherských ústavně může uplatňovati, jsou Chorvaté. Státoprávní jejich postavení zakládá se na uhersko-chorvatském vyrovnání z r. 1868. Jako sněm uherský, byl 8. listopadu roku 1861 rozpuštěn i sněm chorvatský. Vyrovnávací akce obnovena teprve r. 1865. Současně s vyrovnáním uherským mělo se uskutečniti vyrovnání chorvatské. Na 12. listop. r. 1865 svolán byl sněm chorvatský nejen k tomu, aby přijal říjnový diplom a únorový patent, nýbrž i aby se zabýval otázkou rozřešení státoprávního poměru Chorvatska k Uhrám, dále aby vyslal za příčinou korunování na uherský sněm zástupce a konečně aby se usnesl o své organisaci a o volebním řádu. Chorvatský sněm v adrese odevzdané králi dne 22. února 1866 nestavěl se už tak příkře proti říjnovému diplomu a únorovému patentu, ale kladl za podmínku vyrovnání s Předlitavskem, aby dříve rozřešen byl ústavní spor uhersko-chorvatský, a sice vzájemným dohodnutím obou sněmů, uherského i chorvatského. Vyslovil zároveň ochotu vyslati ze svého středu do Pešti deputaci (výbor), která by se s podobnou depu-

tací uherského sněmu dorozuměla 1. o způsobu zastoupení trojjediného království v onom orgánu, který by měl společně řešiti státoprávní poměr zemí koruny Uherské naproti celému mocnářství, a která by se dohodla 2. o vzájemných státoprávních poměrech obou království. Výsledek dohodnutí obou deputací měl býti oznámen oběma sněmům k dalšímu usnesení. Deputace chorvatská byla zvolena v sedění sněmovním dne 10. března 1866 a dána jí instrukce, aby se držela zmíněného shora zákl. čl. 42. z r. 1861. Také sněm uherský zvolil deputaci. Dal jí instrukci, aby neuznávala Chorvatsko za zvláštní stát, nýbrž ve smyslu zákonů z roku 1847/48 jen za uherskou provincii, pročež otázka vyrovnání měla být řešena na sněmě společném, uhersko-chorvatském. Pro tak různé nazírání nemohlo dojíti k dohodě. Za války prusko-rakouské oba sněmy byly odročeny a svolány teprve po uzavření míru. Sněm chorvatský, vyslechnuv zprávu své deputace, že sněm uherský nehodlá vyjednávati se sněmem chorvatským o věcech společných celé monarchii, vyslovil se v adrese ke králi z 19. prosince 1866, že přestal důvod shodného postupu s Uhry, jak se o něm mluvilo v adrese z 22. února 1866, že tedy se sněm rozhodl vyjednávati o poměru obou království k celé říši přímo s králem. Zatím však blížilo se vyjednávání s Uhry ke konci. Vzhledem k tomu odročil panovník reskriptem ze 4. ledna 1867 chorvatský sněm na neurčitou dobu a vyhradil si oznámiti v příčině adresy chorvatskému sněmu rozhodnutí, až bude skončeno jednání s Uhry, a až se vysloví ve věci i ostatní království a země. Teprve když v únoru 1867 se král s Uhry úplně

dohodl, přijav jejich stanovisko právní nepřetržitosti uherské ústavy, svolal reskriptem z 11. dubna 1867 na den 1. května sněm chorvatský a vyzýval jej, aby Chorvatsko a Slavonie při nastávajícím korunování byly zastoupeny na uherském sněmě, aby přistoupily také se své strany k usnesení ujednanému s oním sněmem o státoprávním postavení zemí Uherské koruny v příčině společných záležitostí, a aby tím razily cestu k vyrovnání sporů oboustranným dorozuměním. V adrese z 18. května odpovídající na král. reskript sněm chorvatský, žádal, aby mu dříve bylo předloženo ujednání panovníkovo s uherským sněmem o věcech celé monarchii společných jako královská proposice. Ke korunování chtěl sice vyslati své zástupce, ale nikoli jako část sněmu uherského, poněvadž poměr Chorvatska k Uhrám není ještě určen. Zároveň prohlásil sněm chorvatský, že mu nelze vyjednávati se sněmem uherským, dokud sněm ten neuzná chorvatskou zemskou autonomii a územní rozsah Chorvatska podle zák. čl. 42. z r. 1861, a žádal dále, aby byla zřízena odpovědná zemská vláda chorvatská, aby byla připojena Vojenská Hranice a Dalmacie, a v městě Rjece a rjecké županiji aby byl obnoven zákonný stav, jak trval do 1. dubna 1867. (Rjeka byla totiž do té doby součástí Chorvatska.) Na adresu odpověděl král reskriptem ze 25. května 1867, že království Chorvatsko-Slavonské klade požadavky, jež jsou dílem vůbec, dílem pro krátkost času nesplnitelné, a poněvadž vůlí královou jest neodkládati dále korunování, že sněm chorvatsko-slavonský rozpouští.

Chorvatům nezbývalo nyní než smířiti se s dua-

lismem jako věcí už hotovou a jen v jeho rámci snažiti se o dosažení co největší autonomie. Mělo-li však vůbec dojíti k tomu, aby Chorvaté přijali rakousko-uherské vyrovnání, musila míti ve sněmě chorv. většinu t. zv. strana unionistická, jež byla pro jednotu s Uherskem. Byl tedy oktrojován volební řád. Sněm na jeho základě svolaný a dne 9. ledna 1868 zahájený měl unionistickou většinu hlavně pomocí virilistů. Zvolil 12člennou královinskou deputaci, jež měla vstoupiti ve vyjednávání se stejnou deputací sněmu uherského. Třináctičlenná národně-liberální oposice opustila sněm, podavši protest proti oktrojovanému volebnímu řádu. Po jejím odchodu došlo brzo k dohodnutí, t. zv. uhersko-chorvatskému vyrovnání, jež bylo na sněmě chorvatském přijato dne 24. září 1868, a na sněmě uherském dne 28. září t. r. Chorvatský text vyrovnání obdržel král. sankci reskriptem z 8. listop. 1868, text maďarský sankcionován dne 17. listopadu. V Uhrách platí uhersko-chorvatské vyrovnání jako zák. čl. 30. z r. 1868, v Chorvatsku jako zák. čl. 1. z téhož roku. Skládá se ze dvou částí, z t. zv. části státoprávní, jež byla uzavřena bez omezení na jistou dobu, a má tedy povahu trvalou, a z části finanční, uzavírané vždy na 10 let,a tedy stále revidované. Poslední finanční vyrovnání jest z 29. července 1906. I ve vyrovnání státoprávním nastaly některé nepatrné změny, jež způsobeny byly hlavně tím, že zrušeny byly bývalé Voj. Hranice chorvatské, čímž chorvatské území vzrostlo a následkem toho zastoupeno jest na společném sněmě uhersko-chorvatském větším počtem poslanců než dříve.

Ve vyrovnání státoprávním projeveny jsou tyto zásady: 1. Uhersko i Chorvatsko upravují si svůj vzájemný poměr jako samostatné smlouvající se strany. Chorvatsko tedy vystupuje ve vyrovnání jako činitel Uhersku úplně rovnocenný, jako stát naproti státu. Poměr mezi oběma smlouvajícími se stranami označuje se v § 1. vyrovnání výslovně jako státní sdružení, nikoli tedy jako státní jednota. Společenský poměr mezi oběma státy pojištěn jest i pro budoucnost. Změna vyrovnání nastati může podle § 70. vyr. jen součinností všech tří činitelů, kteří je uzavřeli. Vždycky by bylo třeba, aby oba sněmy, uherský i chorvatský vyjednávaly, a dohodnutí aby potvrdil král.

2. Chorvatsko-Slavonsko výslovně se uznává za zvláštní, od Uher oddělené území (§ 66.), a Chorvati za zvláštní polit. národ (§ 59.). Proto neplatí jazykový zákon uherský pro Chorvaty, kteří mohou i ve spol. sněmě i v delegacích užívati vlastního jazyka. I společná ministerstva jsou (podle § 58.) povinna chorv. podání, došlá z Chorvatska, nejen přijímati, nýbrž je i chorvatsky vyřizovati. Originál společné korunovací listiny panovníkovy spisuje se vedle maď. textu i jazykem chorv. (§ 2. vyr.).

I v tom se jeví zvláštní postavení Chorvatska, že (podle § 34. vyr.) království trojjediné volí své poslance na společný sněm ze středu svého vlastního sněmu. Poslanci chorvatští vystupují tedy na společném sněmu jako zastupitelstvo zvláštního politického národa a území. § 41. vyrovnání pak ustanovuje, že ze zástupců král. Chorvatského volí se do uherské delegace poslaneckou sněmovnou uher-

skou čtyři zástupci a sněmovnou magnátu člen jeden.

Společné zákony uhersko-chorvatské vydávají se ve dvou originálech, maďarském a chorvatském (§ 60. vyr.), při označování záležitostí všem zemím koruny Uherské společných užívá se společných znaku král. Uherského i Chorvatského (§ 62.), při projednávání společných záležitostí má na budově, v níž se koná společný sněm zemí koruny Uherské, vztyčena býti vedle vlajky uherské i společná vlajka království Chorvatsko-slavonsko-dalmatského (§ 63)., na ražených penězích Uherské koruny má se vedle titulu krále uherského uváděti i titul krále Chorvatsko Slavonska a Dalmacie (§ 64.).

3. Jen některé, v zákoně přesně vypočtené záležitosti jsou společné Chorvatsku i Uhrám, naproti čemuž všechny ostatní věci spadají do zákonodárství i výkonné moci Chorvatska. Chorvatsko stojí tedy k Uhrám v poměru reální unie.

Za společnou věc pro všechny země koruny Uherské prohlášeno je především v § 6. povolování nákladů na společný dvur, dále v § 7. povolování branců, zákonodárství týkající se branné soustavy a vojenské povinnosti a předpisy o ubytování a zásobování vojska, v § 8. věci finanční, v § 9. věci týkající se peněz, zkoumání a schvalování obchodních státních smluv, jež stejně se vztahují na země koruny sv. Štěpána nebo se týkají územní změny, ustanovení o bankách, úvěrních a pojišťovacích ústavech privilejích, míře a váze, ochrana známek a vzorků, puncování, autorské právo, právo námořní, obchodní, směnečné a horní a vubec záležitosti obchodu, mýt,

telegrafů, pošt, železných drah, přístavů, plavby a oněch státních silnic a řek, jež stejným způsobem týkají se Uher i Chorvatska. — Společné jest podle § 10. i zákonodárství o živnostech, o nevýdělkových spolcích, o pasech, o policii nad cizinci, o státním občanství a naturalisaci, ale exekutiva v těchto věcech vyhrazuje se Chorvatsku.

Pro záležitosti právě vypočtené mají Uhři a Chorvaté v oboru zákonodárství jeden společný sněm a v oboru správy (vyjímajíc záležitosti uvedené v § 10.) i společnou vládu (§§ 31. a 43.). Z ministrův uherských jsou zároveň společnými ministry uhersko-chorvatskými: 1. ministerský předseda, 2. ministr zeměbrany, 3. min. financí, 4. obchodu, 5. orby, 6. min. a latere, 7. min. chorvatský bez portefeuille.

Ve všech věcech, které vyrovnáním nejsou vyhrazeny společnému sněmu a společné vládě, náleží Chorvatsku právo úplné samosprávy jak v oboru zákonodárství tak exekutivy (§ 47.). Do autonomie chorvatské spadá tedy zákonodárství a správa hlavně ve věcech vnitra, kultu a vyučování a justice (§ 48.). Kromě záležitostí vyhrazených autonomii náleží chorvatskému sněmu právo stanoviti zemský rozpočet a zkoumati účetní závěrky, právo poháněti k zodpovědnosti zemskou vládu chorvatskou a voliti ze svého středu 40 poslanců do poslanecké a 3 do magnátské sněmovny společného uhersko-chorvatského sněmu. V těchto věcech nespolečných jest Chorvatsko samostatné zrovna tak jako Uhry, a má vlastní svůj sněm a vlastní svou zemskou vládu, jež stojí úplně na roveň podobným orgánům uherským: uherskému sněmu

a uherským nespolečným ministerstvům. — V čele zemské vlády chorvatské stojí bán, odpovědný chorvatskému sněmu (§ 50.).

Zemský sněm chorvatský skládá se z 90 volených poslanců a z virilistů, jichž počet nesmí přesahovati polovici volených poslanců. Tento magnátský živel v chorvatském sněmu skládá se z prelátů, velkých županů a župana turopolského a ze zástupců vysoké aristokracie. Pro sněmovní volby platil do nedávna volební řád z 29. září 1888, který stanovil poměrně vysoký census a do značné míry nepřímé volení. Tak se stalo, že Chorvatsko-Slavonsko svým počtem voličů, který nedosahoval ani 2% veškerého obyvatelstva, stálo až v poslední řadě mezi civilisovanými zeměmi. Teprve volebním řádem ze 6. června 1910 snížen jest volební census a zrušuje se volení nepřímé.

Bána jmenuje podle § 51. vyr. panovník k návrhu a s kontrasignací společného min. předsedy.

Maďaři vyvozují z toho pro předsedu uherského ministerstva právo netrpěti bána, jehož politika by se mu nelíbila. Duch autonomní zemské vlády, její vůdčí zásady jsou prý závislé na společném uherském sněmu. Bán nemůže prý sledovati jiné politiky než uherská zodpovědná vláda. Toto mínění jest ovšem nesprávné. Pokud politika bánova nesměřuje proti společným zájmům uhersko-chorvatským, byť se i příčila zájmům Uher, nelze ministerskému předsedovi uherskému osobované právo přiznati. Neboť jinak nemělo by Chorvatsko žádné autonomie, kdyby bán i ve vlastních věcech chorvatských měl býti omezován.

„Další“ organisace zemské vlády — mimo postavení jejího náčelníka, bána, jež jest upraveno vyrovnáním — náleží podle § 54. vyr. do kompetence autonomního zákonodárství chorvatského. Vydán byl tedy zák. čl. 2. z r. 1869, dle něhož se zemská vláda chorvatská skládá ze tří sekcí, a to: 1. pro záležitosti vnitra, 2. pro kultus a vyučování, 3. pro justici. Tyto sekce jsou na sobě úplně nezávislé. V čele každé z nich stojí sekční přednosta. Do působnosti sekce vnitra náležejí také věci finanční a vůbec všechny autonomní věci, které nespadají do kompetence druhých dvou sekcí, jako věci veřejné bezpečnosti, tiskové, pasovní, dozor nad nižšími úřady, věci zdravotní, humanitní, stavební a j. V oboru zemských financí sestavuje tato sekce zemské vlády autonomní rozpočet a předkládá jej ke schválení zemskému sněmu, přijatý sněmem rozpočet pak provádí. Proto jsou podřízeny této sekci vedle zemského archivu a jiných institucí (jako jest na př. úřad statistický) také král. chorvatsko-slavonská pokladna a zemská účtárna. Sekce vnitra má před druhými dvěma tu přednost, že náčelník její zastupuje bána v případech, kde bán je nepřítomen nebo jinak zaneprázdněn, anebo když bánský úřad není obsazen.

Zemská vláda chorv., resp. její náčelník, bán, jakož i sekční přednostové zodpovědni jsou zemskému sněmu chorvatskému, a sice podle zákona z 10. ledna 1874. K usnesení, aby bán nebo sekční přednosta dán byl v obžalobu, je třeba dvoutřetinové většiny přítomných členů sněmu, jejichž počet v takovém sedění má být nejméně dvakrát tak veliký, jakého je třeba k jiným platným usnesením

sněmu. K provedení soudního řízení je příslušný t. zv. chorvatsko-slavonsko-dalmatský **soud královinský**.

V min. radě uherské má Chorv. svého zvláštního zástupce, **chorvatského min. bez portefeuille**. Podle § 44. vyr. je tento ministr pojítkem mezi králem a zem. vládou chorvatskou. Působnost jeho upravena byla r. 1873. Ministr tento předkládá beze změny a bez průtahu panovníkovi všechna podání bánova, a jen kdyby s hlediska státního společenství nebo společných zájmů nastala nějaká pochybnost, která vyslechnutím bána nedala by se odstranit, předkládá králi současně, ale ve zvláštním podání svoje poznámky, pokud se týče poznámky společné vlády. — Podpisuje vedle bána chorv. zákony a nařízení král. pro Chorvatsko jakož i jmenování úředníků králem.

Postavení chorvatského ministra je velmi obtížné. Spojujeť v jedné osobě dvojí těžko srovnatelný úkol. Jednou jest obhájcem zvláštních chorvatských práv a zájmů naproti uhersko-chorvatskému společenství, podruhé však ochráncem společných uhersko-chorvatských práv a zájmů naproti případným přehmatům se strany Chorvatska. Jakožto osoba prostředkující spojení mezi králem a chorvatskou zemskou vládou zdola i shora nemá chorvatský ministr jen povinnost bdíti nad tím, aby chorvatská zemská vláda nerušila společnou uhersko-chorvatskou ústavu a společné zájmy, nýbrž má pečovati i o to, aby společný král uhersko-chorvatský nenařizoval nic pro Chorvatsko, co by se nesrovnávalo se státoprávním poměrem obou zemí vespolek. Můžeť i společný král v nařízeních pro Chorvatsko

vystupovati někdy nedopatřením spíše jako král uherský než jako král chorvatský, tak že jest třeba, aby tu byl ministr, který by odpovídal za takové akty. Ale právě proto měl by býti chorvatský ministr zodpověden nejen společnému sněmu uhersko-chorvatskému, nýbrž i sněmu chorvatskému, čehož bohužel není. Následkem toho jeví se chorvatský ministr spíše ministrem společným než chorvatským.

Vyrovnání uhersko-chorvatské má rozličné vady. Nehledíc k tomu, že nad bána vyvýšen byl chorvatský ministr, zasedající ve společném ministerstvu, velkou vadou pro Chorvaty jest, že nevymínili si pro své území zvláštní státní občanství. Tím se stalo, že § 10. vyr., kterým se stanoví, že zákonodárství o státním občanství je společné, vykládá se od Maďarů tak, že pro země koruny Uherské existuje jen jedno, totiž uherské státní občanství, čímž se má dokázati, že Chorvatsko je pouhou provincií uherskou. Nemalou vadou je dále to, že v oboru věcí společných neexistují zvláštní společné orgány uhersko-chorvatské, oddělené od orgánův uherských na straně jedné a od chorvatských na straně druhé. Co se týče zákonodárného sboru pro věci společné, žádala národní sbobodomyslná strana chorvatská, aby pro společné věci uhersko-chorvatské zřízeny byly zvláštní delegace právě tak, jako pro společné věci rakousko-uherské, avšak na to nechtěl přistoupiti ani Deák, který z Maďarů nejvíce šel vstříc přáním chorvatským. Týž sněm uherský, který jest jednou zákonodárným sborem ve věcech týkajících se jen Uher, vystupuje podruhé jako společný sněm uhersko-chorvatský, a tím se stává, jakmile se ho účastní i zastupitelstvo

chorvatské (40 poslanců chorvatských ve sněmovně poslanecké a 3 zástupci Chorvatů ve sněmovně magnátů). Když už Chorvaté na takovýto společný zákonodárný sbor přistoupili, měli si aspoň vyhraditi, že hlasy Chorvatů počítati se budou souborně naproti soubornému hlasu uherskému, tak aby nebylo možné majorisování. Společné věci rozhodují se totiž přes nestejné zastoupení obou politických národů (413 hlasů proti 40 ve sněmovně poslanecké), tak jako všude jinde většinou hlasů, tak že Chorvaté jsou vždycky v menšině, a chorvatské zájmy musejí vždy ustoupiti zájmům uherským.

Jako není zvláštního společného sněmu, rozdílného od sněmu uherského, tak není ani zvláštních společných ministerstev. Vyjímajíc ministerstva vnitra, spravedlnosti, kultu a vyučování všechna ostatní uherská ministerstva mají dvojí povahu. Jednou jsou to jen ministerstva uherská, kdežto podruhé zase ministerstva společná, uhersko-chorvatská. Platí to jmenovitě o ministerstvu financí, zeměbrany a obchodu. Tím, že uherská ministerstva spravují vedle vlastních věcí uherských také společné věci uhersko-chorvatské, ale názvem svým tuto dvojí tvářnost neukazují, přispívá se k tomu, že dvojí jejich ráz se zatemňuje, a to v neprospěch Chorvatska. Jeť uherská agenda dotčených ministerstev mnohem větší než agendy společné, a proto vystupují ona ministerstva jakožto správní orgány uherské. Chorvatsko následkem toho se tratí a klesá zdánlivě na pouhou provincii uherskou, spravovanou centrálně z Budapešti.

Místo žádaných speciálních společných ministerstev dostalo se Chorvatům malého ústupku

v tom, že v ministerstvech, jež vykonávají vedle autonomní agendy uherské ještě agendu společnou, zřízeny byly zvláštní chorvatské sekce, jejichž úřednictvo podle možnosti má sestávati z Chorvatů. Ale i v této věci Chorvaté vedou neustále stesky, že vyrovnání se strany uherské se nedodržuje. Maďaři jsou rozhodně proti chorvatským sekcím, po léta zdráhali se je zříditi, a pokud je vůbec chtějí připustiti, mají to býti pouhé překládárny, nikoli samostatná oddělení s vlastní agendou.

Ani v nižší instanci nemá společná vláda na chorvatském území dostatečných společných orgánů, jež by byly odděleny od autonomních orgánů chorvatských. Proto stanoví § 45. vyr., že zemská vláda chorvatská má podporovati ústřední — správněji řečeno společnou — vládu v jejím nařizování, ba že má její nařízení přímo vykonávati, pokud by společná vláda neměla v Chorvatsku vlastních svých orgánů.—Také povaha autonomních orgánů chorvatských se tedy zatemňuje, a snadno může vzniknouti domněnka, jako by zemská vláda chorvatská a vůbec všechny úřady chorvatské byly v každém ohledu podřízeny uherskému ministerstvu.

Nejslabší stránkou státoprávního postavení Chorvatska naproti Uhrám jest poměr finanční. Deputace chorvatského sněmu vyjednávající s podobnou deputací uherskou přistoupila na společnost financí uhersko-chorvatských v domnění, že by se finanční samostatnost Chorvatska, kterou chtěl povoliti Deák, neosvědčila. Vycházela ovšem z mylného předpokladu, jak se brzo po uzavření vyrovnání ukázalo. Deputace uherská vypočetla totiž, že by

Chorvatsko mělo přispívati na společné záležitosti rakousko-uherské a uhersko-chorvatské kvotou tak vysokou, že by na zemské potřeby chorvatské zbyla suma jen zcela nepatrná. Základem přispívání na společné náklady měla podle § 11. vyr. býti berní způsobilost obou zemí. Uherská deputace vypočetla (prý na základě týchž úředních dat, jichž bylo užito při vypočtení kvoty mezi Předlitavskem na jedné straně a Uherskem na druhé), že Uhry mají přispívati na společné náklady okrouhle 93·56 % a Chorvatsko 6·44 %. Poněvadž pak čisté příjmy Chorvatska činily tehdy jen 4,891.100 zl., a na společné náklady Chorvatsko mělo přispívati (podle dotčeného klíče 6·44 %) 3,914.700 zl., bylo by zbývalo na zemské jeho potřeby pouze 976.400 zl., kterážto suma byla zcela nedostatečná. Samy absolutní vlády vynakládaly na Chorvatsko sumy mnohem větší (2 mil., 2 ½ mil. zl., někdy i více). Podle uherského výpočtu Chorvatsko vypadalo jako země pasivní, která není schopna nésti náklady své státní samostatnosti. Buď bude přispívati „podle své berní způsobilosti" plnou měrou na náklady společné správy rakousko-uherské a uhersko-chorvatské, ve kterémžto případě nebude moci hraditi náklady své autonomie, anebo ponese potřebné náklady autonomie, avšak tu zase nevyhoví svým povinnostem naproti Předlitavsku a Uhrám. Z této domnělé tísně vysvobodili Maďaři Chorvaty tím, že jim nabídli „s ohledem na obnovení onoho bratrského poměru, který mezi Uherskem a Chorvatsko-Slavonskem od staletí trval", aby z veškerých příjmů chorvatských odražena byla především jistá suma, která by čas od času byla smluvena, ke hrazení

nákladu autonomních potřeb chorvatsko-slavonských, a zbytku mělo teprve býti užito ke hrazení nákladů společných. Jako roční paušál postačující na potřeby zemské správy chorvatské smluvena byla na deset let suma 2,200.000 zl., což vloženo do § 15. vyr. Tato suma odpovídala 45% tehdejších příjmů Chorvatsko-Slavonska, a proto dán do vyrovnání § 16., dle něhož k hrazení nákladů samosprávy chorvatské se užije 45% veškerých příjmů — t. zv. tangenta —, a v § 17. stanoveno, že 55% bude Chorvatsko-Slavonsko přispívati na náklady společné. Pro případ, že by některého roku 45% veškerých příjmů nestačilo na zemské potřeby chorvatské, Uhry se zavázaly v § 25. vyr. „založiti" nedostávající se sumu; kdyby však dotčených 45% činilo více než 2,200.000 zl., mělo se dle § 26. přebytku užiti k hrazení společných nákladů. Nabídka Maďarů zdála se Chorvatům tak skvělou, že ji přijali, a vzdali se tedy finanční samostatnosti. Do vyrovnání vložena byla kvota (6·44% ze společných nákladů; viz § 12. vyr.) i tangenta (45% z chorvatských příjmů, § 16. vyr.) a vedle toho ještě paušál (2,200.000 zl.), který jediný měl význam praktický, kdežto jak kvota, tak tangenta byly jen na papíře. Jedno z těchto dvou theoretických měřítek bylo rozhodně nesprávné. Byla-li správně vypočtena kvota, neměla smyslu tangenta, a byla-li přiměřená tangenta, zbytečně se vkládala do vyrovnání ještě kvota.

Již při revisi prvého vyrovnání z r. 1873 odstraněn byl paušál, a tangenta 45% stala se měřítkem praktickým. Chorvatsko v zápětí po uzavření vyrovnání poznalo, že paušál není pro ně

výhodný. Činilť méně než 45 %, tak že Chorvatsko přispívalo na náklady společné správy více než 55 %. Tu však se zároveň seznalo, že vyrovnání má velikou mezeru ve dvojím ohledu, že se v něm totiž na jedné straně neuvádí, co všechno se počítá za chorvatské příjmy, a z čeho se tedy má počítati tangenta, na druhé straně pak že se neoznačuje přesně, co sluší pokládati za společné náklady, a nač tedy má Chorvatsko přispívati kvotou. Dokud byl základem finančního poměru Chorvatska k Uhrám pevný paušál, a dokud tedy jak kvota, tak tangenta měly význam jen theoretický, nezáleželo Chorvatům na tom, počítají-li se jim správně příjmy i společné výdaje. Jakmile však se stala tangenta měřítkem praktickým, věc arci se změnila. Uvádění v zákoně kvoty i tangenty předpokládá řádné vedení tří oddělených rozpočtů (chorvatského, uherského a uhersko-chorvatského), aby Chorvatsko nebylo zkracováno při tangentě tím, že by mu nebyly účtovány přesně všechny jeho veřejné příjmy, a naopak že by mu při kvotě některé výdaje byly účtovány jako společné, ač ve skutečnosti jsou to jen výdaje na potřeby uherské. Tyto tři oddělené rozpočty však se nevedou, a to jest příčinou stálých sporů mezi stranami. Chorvaté usilují o zavedení správného účtování chorvatských příjmu i společných výdajů. Teprve při posledním finančním vyrovnání, uzavřeném r. 1906 (zákon z 29. července 1906, uherský zák. čl. 10. z téhož roku) na dobu od 1. ledna 1904 do konce r. 1913, pronikli se svými požadavky. Není bez významu, že prvé účty — za dobu od r. 1869 do r. 1874 — byly předloženy chorvatskému sněmu teprve r. 1879, tedy po více než 10letém trvání vyrovnání.

V posledním finančním vyrovnání domohli se Chorvaté konečně jisté nápravy. Jsouť v něm (§ 7.) zejména obsaženy přesné předpisy o způsobu, jak se má sestavovati napříště účtování. Chorvatům účtovati se mají některé příjmy dosud neúčtované, a za společné výdaje počítati se mají jen ty, jež jsou skutečně společné povahy. Výslovně jest uvedeno, které výdaje nemají se pokládati za společné.

I v posledním finančním vyrovnání z r. 1906 byla podržena vedle kvoty — nyní 8·127% — také tangenta, 44%, která jediná má význam praktický. Uhři rádi by viděli ve vyrovnání jen kvotu, jíž dosud prakticky se neužívá, kdežto Chorvatům záleží zase jen na tangentě. Dvojí měřítko rozhodně vedle sebe právem obstáti nemůže a zavdává podnět k domnění, jako by Chorvatsko finančním svým povinnostem naproti Uhrám a také Předlitavsku nemohlo dostáti.

Ve vyrovnání uhersko-chorvatském mluví se opětovně o Dalmacii jakožto součástce trojjediného království chorvatsko-slavonsko-dalmatského. V § 65. vyr. se praví: „Království Uherské . . . nepřestane na základě práva sv. Uherské koruny žádati za reinkorporaci Dalmacie, jakož i žádati, aby Dalmacie byla připojena ke královstvím Chorvatsku a Slavonii; každým způsobem bude však třeba vyslechnouti Dalmacii o podmínkách této reinkorporace.“ Uskutečnění tohoto článku vyrovnání je v programu všech chorvatských politických stran. Strana práva jde ještě dále a žádá, aby k Chorvatsko-Slavonsku připadla nejen Dalmacie, chorvatská část Istrie, Mezimuří, Kvarnerské ostrovy a ona část Bosny, jež někdy náležela k Chorvatsku, nýbrž celá Bosna s Hercegovinou, ba i Kra-

jina, Korutany a Štýrsko. O zřízení „království trojjediného" usilovali stavové chorvatští již r. 1802. Žádali tehdy panovníka, aby Dalmacii nově získanou mírem Campoformijským r. 1797 připojil k Chorvatsku. Král odložil své rozhodnutí na dobu pozdější. Znova vystoupily s podobnými žádostmi po r. 1815 (po Vídeňském kongresu) sněmy chorvatský (1822) i uherský (1830). R. 1848 hleděli Chorvaté pohnouti Dalmatince k přijetí myšlenky inkorporace jejich země, ale pro odpor italských měst nepodařilo se to ani prostřednictví arcivév. Jana. Dne 11. pros. r. 1848 vyslovovala se většina říšských poslanců dalmatských v interpelaci podané k vládě proti přivtělení Dalmacie k Chorvatsku. V § 73. ústavy Stadionovy, v němž Chorvatsko-Slavonsko bylo prohlášeno nezávislým na Uhrách, vyhrazovalo se poslancům dalmatským vyjednávati s chorvatským sněmem o podmínkách připojení Dalmacie k Chorvatsku. Vlastnoručním listem panovníkovým z 5. prosince 1860 znova vysloveno, že připojení Dalmacie k Chorvatsku závisí na usnesení sněmu dalmatského. V únorovém patentu (čl. III. posl. odst.) se praví, že zemské zřízení vydané pro Dalmacii nemůže nabýti účinnosti, poněvadž se panovník ještě nerozhodl o státoprávním postavení Dalmacie k Chorvatsko-Slavonsku. Země ta měla jen prozatímně náležeti k Předlitavsku. Pro odpor sněmu dalmatského zůstala však při Předlitavsku až dosud. Byla totiž v adrese dalmatského sněmu ze dne 19. dubna 1861 podané panovníkovi inkorporace zamítnuta. — Také při jednání o vyrovnání rakousko-uherské r. 1867 vystoupili Uhři i Chorvaté se svými nároky na Dalmacii. Přes to však nepodařilo se jim dosíci splnění své žádosti.

Prosincová ústava rakouská z r. 1867, vzešlá z dohodnutí mezi Uhry a králem uherským, uvádí mezi zeměmi zastoupenými na říšské radě i Dalmacii (§§ 1. a 6. zákl. zák. stát. o říšském zastupitelstvu). Vzhledem k tomu je dosti podivno, že v § 4. uhersko-chorvatského vyrovnání praví se (vedle Chorvatska a Slavonie) i o Dalmacii, že uznává uherský zák. čl. 12. z r. 1867 (vyrovnání rakousko-uherské). Naproti tomu arci nelze nic namítati proti čl. 19. a 65. uhersko-chorvatského vyrovnání, kde se činí zmínka o Dalmacii jako příští součástce království trojjediného. Na říšské radě rakouské dochází snaha o vyloučení Dalmacie ze svazku zemí předlitavských podpory u Všeněmců, kteří chtějí tak seslabiti oposici poslanců českých a slovinských (z téhož důvodu je v jejich programu i odloučení Haliče). Dokud vedli v Dalmacii hlavní slovo Italové, nenapadlo Němcům, že by tato země mohla být připojena k Chorvatsku, a dalmatský sněm se tomu přímo vzpíral. Od nedávné doby se arci situace změnila. Dne 20. června 1907 podali dalmatští poslanci v poslanecké sněmovně říšské rady státoprávní ohrazení, v němž prohlašovali, že Dalmacie, ačkoli ve skutečnosti náleží ke královstvím a zemím zastoupeným na říšské radě, po právu je součástí království Chorvatského. Toto své přesvědčení také právnicky odůvodňovali, arci ne vhodně. Poslední projev v otázce spojení Dalmacie s Chorvatskem učiněn byl na zemském sněmě dalmatském dne 16. října r. 1909. Sněm usnesl se tu na adrese k panovníkovi, v níž se (poprvé z dalmatského sněmu) žádá, aby Dalmacie byla oddělena od Předlitavska a připojena byla k Chorvatsku a Bosně.

S uhersko-chorvatským vyrovnáním souvisí dále *otázka rjecká*. Město Rjeka, jež náleželo kdysi chorvatským Frankopánům a časem se dostalo do rukou Habsburských, odděleno bylo reskriptem Marie Terezie z 5. září 1776 od Vnitrorakouska, a sice od Terstské správy, a vráceno Chorvatsku. Reskriptem ze 23. dubna 1779 byla pak vydána pravidla o správě Rjeky, jež nazvána „odděleným, ke koruně Uherské připojeným údem". Maďaři následkem toho prohlašují toto město za zvláštní území Uherské koruny, vyňaté z Chorvatska, avšak neprávem. Separatum corpus tvořila však Rjeka naproti Bakru, nikoli naproti Chorvatsku. Když pak byla r. 1807 (zák. čl. 4.) mimo to ještě i uherským sněmem inkorporována, bylo to vyloženo na nejbližším sněmu chorvatském (zák. čl. 8. z r. 1808) tak, že Rjeka pokládá se za část Chorvatska, a proto uděleno jejím zástupcům místo a hlas v chorvatské sněmovně.

Po míru Vídeňském (r. 1809) dostala se Napoleonovi a náležela k provinciím Illyrským. Po jich získání tvořila až do r. 1822 součást království Illyrského, načež znova připojena ke koruně Uherské a zastoupena nejen na sněmě uherském, nýbrž i na chorvatském. Roku 1848 obsazena byla od Chorvatů, kteří vedli její správu až do r. 1867. Nové spory, jež o ni povstaly mezi Uhrami a Chorvatskem, vyřízeny byly *prozatímně* čl. 66. uh.-chorv. vyrovnání, podle něhož je Rjeka zvláštní částí Uherské koruny. Maďaři neostýchají se však tvrditi, že o příslušnosti Rjeky k Uhrám již definitivně bylo rozhodnuto. Jsou ve faktické výhodě tím, že na základě reskriptu panovníkova z 28. července 1870 bylo ono město

uherskými úřady vzato v držbu, zřízen byl zvláštní guvernér, a úřady chorvatské odtud odstraněny.

* * *

Běží o právní kvalifikování poměru Chorvatsko-Slavonska k Uhrám. Podle spisovatelův uherských (maďarských), zejména Nagye, Goszthonyho a Kmetyho, jest Chorvatsko pouhou provincií uherskou s obsáhlou autonomií. Nagy mluví dokonce o „chorvatsko-slavonských částech“ Uher (részek, starý, dnes ještě více než dříve nesprávný výraz). Přes jasný termin zákona „státní společenství“ (státní sdružení, állami közösség, državna zajednica, staatliche Gemeinschaft, § 1. vyrovnání) Kmety vykládá, že běží o úplnou státní jednotu jak v poměrech mezinárodních, tak dovnitř. Státní společenství, communitas, jest prý unitas. Uhry a sdružené země (társerszágai, Chorvatsko a Slavonsko) tvoří prý jeden a týž stát, Uherské království). Státní totožnost neschází prý ani tam, kde zákonodárná nebo výkonná autonomie náleží zemím; i autonomní orgány jsou prý (nepřímé) orgány Uherského státu, a v autonomním zákonodárství projevuje prý se speciální zákonodárný vliv jedné části lidu (obyvatelstva) Uherského státu, i při tomto zákonodárství vystupuje prý uherský král, a v autonomní exekutivě i zemské (chorvatské) orgány vykonávají prý exekutivu tohoto krále. Se strany uherské poukazuje se dále na to, že Chorvatsko nemá zvláštního svého státního občanství, že chorvatský bán jest dosazován k návrhu uherského min. předsedy, že ministr pro Chorvatsko je členem uher-

ského ministerstva a že je zodpověden říšskému sněmu uherskému.

Námitky tyto dobře vyvrací Pliverić. V zákoně (ve vyrovnání) nemluví se o státní jednotě, nýbrž o státním společenství. Co nejvíce při tomto společném základním zákoně bije do očí, jest forma mezinárodní smlouvy. V posledním paragrafu pak výslovně se praví, že změna vzájemného poměru Chorvatska k Uhrám nastati může nikoli jen usnesením říšského sněmu uherského, nýbrž zase jen vzájemným dohodnutím obou sněmů (a ovšem pak i potvrzením krále). Panovník není jen králem uherským, nýbrž zároveň králem chorvatským, a podobně má se věc s říšským sněmem uherským, který je zároveň sněmem společným, uherskochorvatským. Ministr pro Chorvatsko je členem ministerstva společného, nikoliv uherského, a je zodpověden nikoli sněmu uherskému, nýbrž společnému sněmu uhersko-chorvatskému. Společné je také státní občanství, byť nazýváno bylo jen uherským. Ostatně vedle společného uhersko-chorvatského státního občanství existuje ještě zvláštní indigenát chorvatský, o němž se výslovně zmiňuje § 4. chorv. zák. čl. 16. z r. 1870. (Podle Kmetyho nemůže se mluviti o chorvatské zemské příslušnosti, nýbrž jen o chorvatském domovském právu, t. j. příslušnosti obecní.) Na váhu padá dále okolnost, že Chorvaté uznáni jsou (§ 59. vyr.) za zvláštní, od Uhrů různý politický národ s vlastním, rovněž odděleným územím. Za společné prohlášeny jsou v zákoně pouze některé záležitosti, kdežto všechny ostatní vyhrazeny jsou co do zákonodárství i co do exekutivy

Chorvatsku. Vyrovnání má arci některé vady, které povahu Chorvatska jako státní individuality zatemňují, jak shora byla o tom řeč. Přes to však z celého textu vyrovnání i z jeho ducha vidíme, že Chorvatsko jest organisováno jako zvláštní politický národ s vlastním územím a s vlastní státní mocí, vykonávanou dílem společně s Uhry, dílem samostatně, a že tedy vystupuje v uhersko-chorvatském vyrovnání nejen formálně, nýbrž i věcně jako zvláštní státní individualita. Poměr, v němž se k Uhrám nalézá, můžeme označiti jako nerovnou reální unii s převahou na straně Uher.

X.

K neočekávaným výsledkům dospěl ústavní vývoj mnohonárodové a mnohojazyčné monarchie. Poměry určovaly ji k federalismu, zatím však ignorováním přirozených skutečností se strany rozhodujících státníků, útočností dvou národů (Němců a Maďarů) a slabostí národů ostatních došlo se k dualismu, při němž jen dvě národní individuality mají všechny podmínky, aby se plně mohly rozvíjeti, kdežto národové ostatní stlačeni jsou do posice etnických více méně živořících celků. V Předlitavsku národové neněmečtí a v Uhersku národové nemaďarští těžce musejí zápasiti nejen o primitivní svá jazyková práva, nýbrž namnoze i o plnění ústavy tam, kde jest jim příznivá, a kde činitelé jim nepřátelští kladou jejich národnímu vývoji v cestu množství překážek.

Dualismus slaviti bude brzo padesáté výročí svého nastolení, ale ústavní poměry nejsou až dosud ustáleny ani v Předlitavsku ani v Uhersku, a také celkový říšský svazek nejen se neutužil, nýbrž ukazuje čím dále tím větší trhliny. Jest to všechno následek toho, že nebyla nalezena zlatá střední cesta mezi nevyhnutelným centralismem a právem sebe-

určování jednotlivých národů, že nebyly vyrovnány rozdíly, jež vyplývaly na jedné straně z požadavků nedílného a nerozlučitelného říšského svazku a na druhé straně z potřeb jednotlivých zemí a národů. Při novém moderním budování monarchie odstraněna byla sice nespravedlnost, podle níž v dřívějších dobách politickým národem byla jen šlechta, kdežto nová ústava stala se ústavou lidovou, ale k ideálu mnoho jsme se nepřiblížili. Budovatelé nové ústavy, nemajíce pevného plánu, kolísali od jednoho principu ke druhému, ponechávajíce náhodě, co z nově zaváděných poměrů se udrží, a co zanikne. Proto ta řada oktrojírek — dvě z prvých počátkův ústavnosti (z r. 1848 a 1849) a tři z nového období ústavního života, proto stálé měnění vládní politiky, jež kolísala od centralismu k federalismu a dualismu, nevědouc, která ústavní forma byla by pro vládu pohodlnější. Na národy se při moderním reorganisování monarchie nejméně hledělo. Stará říšská idea, že národové v monarchii seskupení mají v sobě navzájem docházeti podpory, aby spojenými silami uhájili své existence, úplně přišla v zapomenutí. Předlitavské oktrojírky pokoušely se o věc nemožnou, vytvořiti jednotný rakouský národ, v němž by rozhodující slovo připadlo jen Němcům, čítajícím málo více než jednu třetinu veškerého obyvatelstva předlitavského. A touž myšlenku provádějí v Zalitavsku Maďaři.

Podle nových ústavních poměrů v mocnářství činí se mezi zdejšími národy veliký rozdíl. Postavení národů státních poskytnuto bylo jen Němcům a Maďarům, do jisté míry i Chorvatům. Ostatní národové stlačeni, jak již řečeno, do posice celků jen

etnických, ale ani tu není postavení všech národů stejné. Do jedné kategorie spadají nemaďarští národové v Uhrách, jimž přiznána jsou zcela nepatrná práva jazyková. Naproti tomu mezi neněmeckými národy v Předlitavsku jsou veliké rozdíly. Nejlepší postavení po Němcích mají Poláci, a do nedávna je měli i Vlaši v Dalmacii; nyní místo jejich zaujali tamní Srbo-Chorvaté; teprve pak přijdou Vlaši v Tyrolsku a Přímoří, pak Čechové a po nich národové ostatní, Slovinci, Rumuni a Rusíni.

Oba státy monarchie zmítány jsou národnostními a jazykovými boji, Předlitavsko více než Zalitavsko, poněvadž Maďaři vystupují proti národům nemaďarským mnohem brutálněji a potlačují sebe menší jejich kulturní hnutí. V Uhrách prohlášena byla také maďarština i formálně za jazyk státní, kdežto v Předlitavsku němčině se to nepodařilo.

Vzhledem k různým národnostním a jazykovým poměrům v monarchii je třeba pojednati i o národnostní a jazykové otázce v obou státech.

V Předlitavsku od dob osvíceného absolutismu silně se germanisovalo, tak že jazyky slovanské z veřejného života, z úřadů a školství skoro úplně byly vytlačeny. V úřadech připouštěly se slovanské jazyky jen z nouze, ve styku se stranami, němčiny neznalými. Také školství, nejen vysoké, nýbrž i střední, ba i školy elementární v městech byly německé. Jazyky národní zůstaly pouze ve školách vesnických, a to ještě v rozsahu velmi omezeném. Některé národnosti, jako na př. Rusíni neměli ani škol vesnických.

Lepšímu národnímu postavení těšili se na jihu Předlitavska Italové (v Lombardii, Benátsku, be-

nátské Istrii, Dalmacii a jižním Tyrolsku), jejichž jazyk byl v užívání u úřadů a ve školách buď výhradně anebo jen s malým omezením ve prospěch němčiny. V německé literatuře rakouské bylo poznamenáno, že výjimky, jež se v úřadech (před r. 1848) připouštěly co do užívání jazyků neněmeckých, neměly celkem povahy subjektivních práv stran, nýbrž byly vyvolány jen praktickou potřebou úřadů samých. Pro Čechy a pro Moravu poznámka ta ovšem neplatí, poněvadž užívání obou zemských jazyků bylo upraveno obnovenými zemskými zřízeními, jež zustala až do r. 1848 v některých kusech právem pořáde platným.

S absolutismem padá zároveň dosavadní postavení němčiny. Nová doba konstituční žádá r. 1848 a 1849, aby národnostní a jazykové právo všech národů bylo ústavně zaručeno. Tak zaručuje se českému národu kabinetním listem cís. Ferdinanda z 8. dubna 1848 úplná rovnoprávnost českého jazyka s německým ve všech odvětvích státní správy a veřejného vyučování. Pro všechny národnosti stanoví se v § 4. ústavy Pillersdorfovy zásada, že „všem národním kmenům je zaručena neporušitelnost jejich národnosti a jazyka“. Velká pozornost věnována jest národní otázce v Kroměřížské osnově ústavy. Podle § 3. mělo rozhraničení jednotlivých krajů (ve větších zemích) provedeno býti (říšským zákonem) se zřením k národnostem. Podle § 112. č. 3. volební okresy pro zemské volby měly být utvořeny rovněž se zřetelem k momentu národnostnímu. Na sněmě mělo se jednati podle téhož § 112. č. 4. s uznáním stejných práv zemských jazyků. V § 113. se připouštělo, aby země se smíšenou národností po-

jaly do zemské ústavy zvláštní instituci, kterou záležitosti ryze národní povahy po způsobu rozhodčího soudu by byly rozhodovány. Krajským sněmům pak § 126. a) přiznáno právo, pokládají-li to v zájmu kraje za nutné, aby upravovaly a spravovaly (v mezích říšských a zemských zákonů) záležitosti národního vyučování a vychovávání, s právem určovati vyučovací jazyk a jazykové předměty, avšak se stejně spravedlivým zřetelem k jazykům kraje.

Také Kroměřížská osnova základních práv občanských má ustanovení o právu národnostním. V § 21. se praví: Všichni národní kmenové říše jsou rovnoprávní. Každý národní kmen má neporušitelné právo na zachování a pěstování své národnosti vůbec a svého jazyka zvláště. Rovnoprávnost všech v zemi obvyklých jazyku ve škole, úřadě a veřejném životě státem se zaručuje.

K této osnově Kroměřížské vrátila se ústava prosincová, čl. 19. zákl. zák. stát. o všeobecných právech státních občanů. Reakce v národnostním a jazykovém právu nastala již ústavou Stadionovou. § 5. přijal totiž jen prvé dvě věty § 21. osnovy Kroměřížské, a vynechal tedy větu třetí. Pouze co se týče školství, ustanovovalo se v cís. pat. ze 4. března r. 1849 č. 151 ř. z. o politických právech ústavně zaručených, že v oněch částech země, v nichž bydlí obyvatelstvo smíšené, veřejné ústavy vyučovací budou zařízeny tak, že i oněm národním kmenům, jež tvoří menšinu, dostane se potřebných prostředku k pěstování jejich jazyka a ke vzdělání v něm.

Pozoruhodný jest dále cís. patent ze 4. března r. 1849 č. 153 ř. z., jímž zavedeno bylo vydávání

*

jednotného říšského zákonníka pro celou monarchii, a sice v autentických textech všech zemských jazyků.

Nová doba germanismu ohlašuje se tím, že třetí věta § 21. Kroměřížské osnovy základních práv občanských v ústavě Stadionově jest vynechána. A skutečně po vydání patentů Sylvestrovských panuje v úřadech skoro výhradně němčina. Ostatní jazyky připouštějí se jen v tom objemu, jak tomu bylo před r. 1848.

Ústava říjnová a únorová o národnostním a jazykovém právu nemluví. Teprve prosincovka otázku tu znova upravuje, a sice podle osnovy Kroměřížské.

Článek 19. zákl. zák. stát. o všeobecných právech státních občanů ze dne 21. prosince 1867 č. 142 ř. z. má toto znění: „Všichni kmenové národní ve státě jsou stejně oprávněni, a jedenkaždý kmen národní má nedotknutelné právo na zachování a pěstování své národnosti a svého jazyka. Rovné oprávnění všech v zemi obvyklých jazyků ve škole, úřadě a životě veřejném se uznává. V zemích, ve kterých přebývá několik kmenů národních, buďtež veřejné ústavy vyučovací zařízeny tak, aby každý z těchto kmenů národních bez nucení k učení se druhému zemskému jazyku obdržel potřebné prostředky ke vzdělání ve svém jazyku“.

Zásada národní rovnoprávnosti dostala se do prosincové ústavy bez spolupůsobení Čechů. Vložili ji tam právě největší odpůrci českého státního práva, němečtí zástupci předlitavského centralismu. Zásada ta měla býti vnadidlem, aby prosincová ústava neněmeckými národy Rakouska bez odporu byla při-

jata. Že však to němečtí centralisté s národní rovnoprávností nemyslili upřímně, toho nejlepším dokladem jest, že uvedená zásada až podnes nebyla uskutečněna. Ti, kteří o její provedení bojují, setkávají se s největším odporem Němců.

Ačkoli obsah cit. 19. čl. jest dosti jasný, vykládají jej Němci způsobem naprosto nepřípustným. Ve článku tom stanovena prý je pouze theoretická zásada, která by potřebovala provedení ve zvláštním zákoně. Naproti tomu říšský soud správně vykládá, že předpisy čl. 19. jsou závaznou positivní normou. Proti prvé větě čl. 19. se namítá, že zákonodárství nemá ustanovení o pojmu národnosti ani o její organisaci ani o známkách rozhodujících o národní příslušnosti jednotlivců. Praxe pokládá arci za známku národnosti jazyk. Poněvadž však zákonodárství nemá ustanovení o organisaci národností, nepřiznává se nikomu právo, aby vystupoval jménem národnosti. Jen jednotlivec, jehož práva byla porušena, může si stěžovati.

Pokud běží o rovnoprávnost jazykovou v životě veřejném, v úřadech a školství, vedou se až dosud prudké boje hlavně o užívání zemských jazyků v úřadech a školách. Od samého vstoupení poslanců českých na říšskou radu r. 1879 usiluje český národ, aby se domohl toho, co jest mu zaručeno ve druhé větě čl. 19. Snahy jeho zůstaly však až dosud marné.

V oboru veřejného úřadování běží jednak o vnější, jednak o vnitřní úřední jazyk. V prvé příčině žádá český národ, aby každý Čech ve všech zemích koruny České obrátiti se mohl ke každému veřejnému úřadu se žádostí přednesenou českým jazykem a aby také obdržel české vyřízení. V ohledu

druhém domáhá se český národ, aby veřejné úřady na českém území i mimo styk se stranami, totiž úřednictvo téhož úřadu mezi sebou i úřad ve styku s jinými úřady užívaly českého jazyka, jako zase na druhé straně nezbraňuje se se strany Čechů, aby úřady na území německém užívaly němčiny jako vnitřního jazyka. Při vnějším českém jazyku běží o požadavek sociální, o osobní právo jednotlivcovo, při jazyku vnitřním o požadavek politický, o právo celého národa. Bohužel nedosáhl český národ až dosud v plné míře ani splnění požadavku vnějšího úředního jazyka českého. Vláda vydala sice dne 19. dubna 1880 t. zv. Stremayrova jazyková nařízení, ale jen pro Čechy (č. 14. z. z.) a pro Moravu (č. 17. z. z.). Byla to souhlasná nařízení ministerstev vnitra (pro úřady politické) a spravedlnosti (pro soudy a státní zastupitelstva). Českým stranám přiznáno právo, aby česká jich písemná podání i ústní přednesy vyřizovány byly po česku. Pro Slezsko uznán byl vnější úřední jazyk český (a polský) jen v určitých úředních (soudních a finančních) obvodech, a to výnosem min. sprav. vrchnímu soudu zemskému v Brně ze dne 12. října r. 1882 č. 15847 a výnosem min. fin. ze 16. února r. 1899.

Dodatkem ke Stremayrovým nařízením vydáno bylo pro Čechy a Moravu jazykové nařízení Pražákovo ze 23. září 1886 č. 17520, kterým přikázáno, aby od 1. ledna 1887 již v návrzích referentů náčrty vyřízení a jich odůvodnění spisovány byly jazykem, v němž se má stranám dostati vyřízení, tedy v českých věcech po česku.

Stremayrova nařízení netýkala se vnitřního

úředního jazyka, kterým zůstala ještě z doby absolutismu němčina, zavedená výnosy min. sprav. ze 23. května 1852 č. 11815 (pro vrchní zemský soud a gener. prokuraturu v Praze ve příčině trest. řízení) a ze 30. června 1852 č. 8103 (v příčině civ. řízení). Jest ku podivu, že obě tato jazyková nařízení, pocházející ještě z doby absolutismu, až podnes se uvádějí se strany německé jako legální základ vnitřního německého úřadování v českém území. Nehledíc ani k tomu, že doba konstituční zrušila, co zavedl absolutismus (čl. 19. zákl. zák. stát.), zmíněná jazyková nařízení odporovala dřívějšímu jazykovému právu v král. Českém, a nebyla ani řádně vyhlášena, pročež vším právem byla označena za pouhé projevy byrokratické libovůle.

Vnitřní úřední čeština zavádí se poprvé, byť v míře dosti omezené, v Badeniových jazykových nařízeních, a to pro Čechy z 5. dubna 1897 č. 12. a 13. z. z., pro Moravu ze 22. dubna 1897 č. 29. a 30. z. z. V oboru úřadování vnějšího drží se nařízení tato zásady nař. Stremayrova, avšak rozšiřují ji i na úřady podřízené ministerstvům financí, obchodu a orby. Co pak se týče vnitřního úředního jazyka, povoluje se tu Čechům celkem totéž, co bylo přiznáno již r. 1869 Polákům. Jazyka prvního ústního přednesu nebo písemného podání má se užívati při všech úředních úkonech, sloužících k vyřízení věci, zahrnujíc v to i návrh referentův a poradu v senátu. Jde-li o úřední jednání, zahájené nikoli k zakročení strany, má dle povahy věci užito býti buď obou nebo jednoho ze zemských jazyků. Týchž zásad budiž užito při písemném styku s jinými zeměpanskými, nevojenskými úřady v zemi. Pro styk

s úřady mimo zemi a s úřady ústředními zachovány předpisy dosavadní, t. j. němčina. Služební jazyk úřadů vojenských a četnictva zůstal Badeniovými jazykovými nařízeními nedotčen. Také pro vnitřní službu úřadů pokladních, poštovních a telegrafních a erárních průmyslových závodů stanovena němčina. — Druhým nař. Badeniovým č. 13. z. z. pro Čechy stanoveno, že úředníci, kteří budou jmenováni od 1. července 1901 při úřadech soudních, státních zastupitelstvech jakož i při úřadech podřízených ministerstvům vnitra, financí, obchodu a orby, mají prokázati znalost obou jazyků zemských slovem i písmem, a že již ihned dlužno podle možnosti a přípustnosti služby starati se, aby v oněch odvětvích státní služby, pro něž platí nařízení z 5. dubna 1897, jednotlivé úřady byly obsazeny úředníky znalými českého i německého jazyka podle míry skutečné potřeby.

Nařízení Badeniova neplatila ani celý rok. Byla zrušena nařízeními Gautschovými ze 24. února 1898 č. 16. z. z. pro Čechy a č. 19. z. z. pro Moravu. Jazyková otázka v úřadech upravuje se tu jen prozatímně s výhradou zákonné regulace, a to jinak pro Moravu než pro Čechy. V Čechách upuštěno od soustavy dvojjazyčnosti, a celá země rozdělena na tři pásma, dvě jednojazyčná (české a německé) a jedno smíšené (českoněmecké). Úředním jazykem úřadů, na něž se vztahovalo toto nařízení, byl ten jazyk zemský, ke kterému jako k řeči obcovací přiznalo se přítomné obyvatelstvo jich úředního obvodu podle výsledků sčítání lidu. V okresích smíšených užívati se mělo obou zemských jazyků. Nařízení obsahovalo také pravidla, podle

nichž se ten který okres pokládati měl za jazykově smíšený. — Pro Moravu zachován byl princip dvojjazyčnosti v zájmu Němců, čítajících pouze čtvrtinu obyvatelstva, a kromě toho vnitřní úřední jazyk český omezen na minimum. — Samo sebou se rozumí, že i v nař. Gautschových nedotčeny zůstaly zásady Stremayrova nařízení.

Ačkoli nařízení Gautschova velmi hověla stanovisku Němců, nechtějících se učiti česky, byla také ona od nich potírána a zrušena t. zv. nařízeními Claryovými, t. j. nařízeními ministerstev vnitra, spravedlnosti, financí, obchodu a orby ze 14. října 1899 č. 29. z. z. pro Čechy a č. 77. pro Moravu. „Až do zákonné úpravy, jež se připravuje,“ měla co do užívání zemských jazyků v úřadech platiti provisorně ona ustanovení a ony zásady, jež byly rozhodny až do času, kdy počalo působiti min. nař. Badeniovo. Pro soudy vyložena byla Claryova nařízení výnosem Kindingerovým ze 16. října 1899 č. 298 Pr. vrchním zemským soudům v Praze a Brně. Vnitřní úřední čeština zakázána. Poněvadž však Stremayrovo nařízení o vnějším úředním jazyku nadále zůstalo v platnosti, nařízeno soudům, aby užívaly podle jazyka stran úředních formulářů českých nebo německých. Zároveň přikázáno presidiím vrchních zemských soudů v Praze a Brně, aby bděla přísně nad zachováváním obnovených dřívějších předpisů jazykových a aby rázně vystoupila proti všelikému pokusu, který by usiloval zaváděti zásady, jež neplatily před Badeniovými nařízeními.

Nařízeními Claryovými octli jsme se tedy tam, kde jsme v jazykové otázce byli r. 1880. Ale ani při tom nemělo zůstati. V posledních letech přestávají

soudy ve zněmčeném území severních Čech uznávati platnost Stremayrových nařízení a vyřizují česká podání po německu. Této zvůli nebylo min. sprav. Kleinem čeleno, a dnes jest vskutku čeština u řečených soudů vylučována. Němci zaujali vůbec od sklonku r. 1886 (návrh podaný v čes. sněmě 14. pros. r. 1886) stanovisko, že Čechy mají býti národnostně rozděleny na území české, v němž by vedle omezené vnitřní češtiny měla rozsáhlá práva němčina, a na území německé, z něhož by čeština úplně byla vytlačena. Pokud by byla připuštěna, úřadovalo by se pomocí tlumočníků. Národnostní rozdělení týkati se má podle Němců i nejv. státních úřadů v zemi, tak že by v Čechách byl dvojí úřednický status. Požadavky tyto — mimo jiné — obsaženy jsou ve svatodušním programu spojených německých stran ze 20. května 1899. Naproti tomu strany české domáhají se úplné jazykové rovnoprávnosti, tedy ničeho jiného než provedení prosincové ústavy. Vlády rakouské blíží se svými názory více stranám německým. Na tom stanovisku byly Körbrovy návrhy zákonů jazykových pro Čechy a Moravu z r. 1900 a pak z r. 1902, jež se drží nikoli zásady rovnoprávnosti dvojjazyčné (principu personálního), nýbrž jednojazyčné čili teritoriální, zv. též principem reciprocity. Na tomto stanovisku stojí i Bienerthova osnova zákona říšského, týkajícího se úpravy jazyka úřadů státních v král. Českém ze 3. února 1909, předložená současně s osnovou zákona o krajských vládách a nutných změnách v organisaci polit. správy v král. Českém. Podle osnov těchto mají Čechy rozděleny býti tak, jak si po léta již přejí Němci, ve tři území, jedno české, druhé německé,

třetí smíšené. O jazykové povaze úředních okresů rozhodovati má sčítání lidu podle obcovacího jazyka. Při tom však, aby německých okresů bylo co nejvíc, tvořeny jsou německé okresy malé, kdežto české zahrnovati mají co největší počet obyvatelstva. — Osnovám Bienerthovým vytýká se s české strany vším právem dále, že nejen zúžují práva českého jazyka a odporují existenčním požadavkům českého národa, nýbrž že jest nepřípustno, aby jazyková otázka česká řešena byla jednostranně jen pro království České, s pominutím Moravy a Slezska, a konečně že říšská rada rakouská není příslušná, aby jednala o úpravě práva jazykového a vlád krajských pro království České. Předměty tyto náležejí jen před český sněm.

Marně domáhá se národ český plné rovnoprávnosti také v oboru školství, což je všeobecně známou věcí.

Těžké a až dosud bezvýsledné boje o národní rovnoprávnost způsobily, že na české straně činěny byly pokusy, aby s Němci zjednán byl jakýsi modus vivendi. Pro Čechy více než sebezapření znamenaly t. zv. Vídeňské punktace, výsledek konferencí konaných za účastenství vlády mezi zástupci strany staročeské a konservativní šlechty české na jedné straně a německými politiky z Čech na straně druhé ve dnech 4.—19. ledna 1890. Mezi jiným týkaly se punktace: složení a zařízení zemské školní rady, menšinových škol, základních pravidel o novém upravení zemědělské rady pro království České, vymezení soudních okresů, zařízení při vrchním zemském soudě v Praze, obsazování míst při soudech první stolice, revise nařízení o užívání jazyku

a konečně opravy volebního řádu pro sněm a zřízení národních kurií. Ačkoli v punktacích byla řada věcí, o nichž se dalo na české straně jednati, znamenal přece tento Vídeňský pakt přijetí německého stanoviska, dle něhož království České má býti rozděleno na část českou (s nadprávím němčiny) a na t. zv. uzavřené německé území, a na sněmě mají býti zřízeny národní kurie s právem veta v některých záležitostech. Nebylo proto divu, že se mladočeská strana Vídeňským jednáním opřela a uskutečnění jich většinou zmařila. Pouze tři věci byly z punktací provedeny ,a to nařízením Schönbornovým ze 3. února 1890 změna v organisaci vrchního zemského soudu (ze 41 systemisovaných radovských míst trvá se jen při 26 na požadavku znalosti obou zemských jazyků, kdežto při 15 radovských místech nepřihlíží se k průkazu znalosti českého jazyka) a zem. zákony ze 24. června 1890 č. 46. a z 20. března 1891 č. 20. národnostní rozdělení zemské školní rady a rady zemědělské.

K jakémusi narovnání českoněmeckému došlo na M o r a v ě čtyřmi zákony ze dne 27. listopadu r. 1905, jež se týkají změny zem. zřízení, změny volebního řádu do zem. sněmu, užívání obou zem. jazyků v zemské a obecní autonomii a národnostního rozdělení školních úřadů. Novým volebním řádem byly zavedeny na Moravě tři v o l e b n í kurie, dvě národnostní, česká a německá, a jedna velkostatkářská. Všech poslanců je vedle 2 virilistů 149. Z toho připadá na kurii velkostatkářskou 30, na města a obchodní komory 46, na venkovské obce 53, na kurii všeobecnou 20. Poslanci za města, venkovské obce a za kurii všeobecnou jsou rozděleni

podle národností. Z poslanců městských (40) připadá 20 Čechům a 20 Němcům, z poslanců za obce venkovské 39 Čechům a 14 Němcům, v kurii všeob. 14 Čechům a 6 Němcům. Veškeré voličstvo — vyjímajíc velkostatkáře — rozděleno jest ve 2 národnostní katastry. Čechům pojištěny jsou novým volebním řádem moravským na sněmě 73 hlasy, a poněvadž polovice hlasů činí 76, tvoří hlasy velkostatkářů jazýček, kterým může býti zjednána česká většina.

Mnohem lepší postavení v monarchii než Češi mají Poláci. Za podporu dualismu dostalo se jim mnohých cenných výhod, jichž Čechové až dosud marně se domáhají. Zákonem zemským ze dne 22. června 1867 č. 13. z. z. zaveden byl v Haliči na školách obecných a středních jazyk polský (a na obecných i rusínský), a podle zák. ze dne 25. června r. 1867 dostala se správa všech škol haličských do rukou zemské školní rady, složené ze zástupců vlády, církve, samosprávy a školy. Velikou vymožeností polskou bylo nař. veškerého min. z 5. čna 1869, č. 2354, kterým se u haličských úřadů a soudů zavádí vnitřní úřední jazyk polský. Výslovně se v nařízení tom praví, že se týká všech c. k. úřadů podléhajících ministerstvům vnitra, financí, obchodu a orby, zemské obrany, dále zemské školní rady a soudu. Nařízením tím nejen byl pojištěn rozvoj polského jazyka v Haliči, ale ze země této stalo se teritorium požívající své vlastní administrativy i svého soudnictví.

Privilegované postavení Poláku v Halici nezakládá se však jen na zákonných předpisech, nýbrž i na faktické podpoře se strany rakouských vlád. Nejvyšší úřady v zemi, státní i samosprávné, jsou

obsazeny Poláky. Z Poláků brán jest místodržitel i zemský maršálek. Poláci zaujímají také (ve vyšším procentu než jiní neněmečtí národové) vysoká úřední místa v ministerstvech.

Naproti tomu velmi nepříznivé jest národnostní a jazykové postavení Rusínů v Haliči. Podle zmíněného zák. ze 22. června 1867 č. 13. z. z. jest na středních školách v Haliči, vydržovaných z veřejných prostředků, vyučovacím jazykem polština. Má-li býti zřízena střední škola rusínská, jest třeba, aby svolil k tomu zemský sněm po vyslyšení okresní školní rady. To znamená, že záleží jen na dobré vůli Poláků, budou-li v Haliči zřizovány rusínské střední školy. Dosud mají Rusíni v Haliči jen 5 gymnasií (ve Lvově, Přemyšlu, Kolomyji, Tarnopoli a Stanislavově).

Co se týče úředního jazyka, dovoleno jest haličským Rusínům, aby v podáních svých k úřadům správním i soudům užívali svého jazyka, v němž dostávají také vyřízení, avšak polské úřednictvo užívá při tom latinky místo kyrilice.

Marně domáhají se haličtí Rusíni své university, ač podle původních intencí Lvovská universita měla býti rusínskou.

V Haliči závisejí Rusíni úplně na dobré vůli Poláků. Není proto divu, že se domáhají rozdělení Haliče na dvě území, polské a rusínské.

Co se týče Bukoviny, usnesl se tamní zemský sněm v únoru 1910 na reformě jednacího řádu, podle níž napříště jednacími jazyky sněmu i jeho výborů budou nejen němčina, jíž ze zvyku bylo všeobecně užíváno, nýbrž i rusínština a rumunština.

Jazyková práva Slovinců jsou podle zemí rozdílná. Nejlepší jest jejich postavení v Krajině. Tam jsou uznávány němčina i slovinština ústavně za zemské jazyky, protokoly o sezeních sněmovních spisují se však jen slovinsky. Slovinština jest jednacím jazykem zem. výboru i zemských úřadů. Podle usnesení zem. sněmu dopisuje se slovinsky se všemi státními ústředními úřady i se všemi státními a autonomními úřady Štýrska, Korutan a Přímoří, v jejichž působišti bydlí Slovinci. Se státními a samosprávnými úřady Krajiny dopisuje se slovinsky, s něm. obcemi Krajiny však německy. Zemské zákony uveřejňují se ve vydání dvojjazyčném, slovinském i německém. Slovinština jest připuštěna u soudů a státních úřadů jen jako vnější úřední jazyk. — Učitelské ústavy jsou v Krajině jen německo-slovinské. Dvě gymnasia a jedna reálka jsou jen německé, ostatní střední školy jsou utrakvistické.

Menších práv než v Krajině požívá slovinština ve Štýrsku. Tam je němčina výhradným jazykem sněmovního jednání. Soudy mají v obvodu Celjském nejen přijímati slovinská podání, nýbrž podle možnosti slovinsky je také vyřizovati. Politické a fin. úřady mají takovou povinnost bez podmínky. O užívání jazykuv u úřadu samosprávných nebyl vydán žádný zákon. Zemský výbor a zemské úřady užívají jen němčiny. — O obecné školství slovinské v jižním Štýrsku jest dosti slušně postaráno, za to však měšť. škola není ani jedna slovinská. Na celjském gymnasiu zřízeny jsou slovinské paralelky.

V Korutanech má slovinština ještě menší práva. U soudů připouští praxe slovinské řeči zástupcu stran jen tehdy, jsou-li všechny ve sporu

zúčastněné a přítomné strany — tedy i zástupce druhé strany — slovinského jazyka na tolik mocny, že mohou řeči ty sledovati. Protokoly takových sporů vedou se však po německu. — Co se týče školství, nemají Slovinci korutanští ani svých obecných škol. Skoro všechny školy jsou německé, málo jen utrakvistických, t. j. německých, kde se vyučuje pouze náboženství po slovinsku.

Na Goricko-Gradišsku jsou zemskými jazyky slovinština a italština, a sice jak co se týče zemského zákonodárství, tak co se týče úřadů a soudů, byť němčina byla také připouštěna a panovala dokonce v úřadování vnitřním. Soudy Gorického soudního obvodu přijímají také žaloby chorvatské, ač rozsudek vynášejí v jazyku slovinském. V Istrii na německé žaloby vydávají soudy rozsudky italské, nikdy německé. — Vnitřními soudními jazyky staly se v Přímoří pouze němčina a italština: také u úřadů politických a finančních užívá se ve vnitřním úřadování zásadně němčiny, u úřadů námořních též italštiny. — Jazykových předpisů pro úřady samosprávné není. — Střední školy v Přímoří jsou pouze německé a italské, a také jedno chorvatské gymnasium, slovinských není. Jeden učitelský ústav (v Gorici) je pouze slovinský, na druhém užívá se italštiny a němčiny jako jazyků vyučovacích.

V Terstu není ani jediné obecní školy elementární pro Slovince. Pouze Družba sv. Cirila in Metoda vydržuje tam dvě školy, a sice 5třídní chlapeckou a dívč a 2třídní chlapeckou a 3třídní dívčí školu. V úplně slovinském okolí Terstském vydržuje město 10 slovinských a 4 italské školy.

Také Slovinci žádají až dosud marně, aby jim byla zřízena universita.

V Dalmacii až do nedávna požívali privilegovaného postavení Italové, ač jsou jich v zemi jen asi 3 proc. Jednacím jazykem dalmatského sněmu a zemského výboru stala se chorvatština formálně teprve sněmovním usnesením ze 21 čce 1883.

Velké boje musili Chorvaté podstoupiti o svůj jazyk v užívání úředním. U soudů nebyla chorvatština připouštěna ani pro úřadování vnější, a užíváno výhradně jazyka italského. Náprava zjednána, pokud běží o jazyk vnější, částečně nař. min. vnitra a sprav. ze 20. dubna 1872 č. 17. z. z. o užívání zemských jazyků dalmatských ve vnější službě polit. úřadů, soudů a státních zastupitelstev, definitivně však teprve zák. ze 25. května r. 1883 č. 76. ř. z. Konečně byl nařízením ministrů vnitra kultu a vyučování, spravedlnosti, financí, obchodu, veř. prací a orby ze 26. dubna 1909 č. 13. z. z. chorvatsko-srbský jazyk připuštěn i do vnitřního úřadování c. k. civilních státních úřadů v Dalmacii.

XI.

Mnohem horší postavení než v Rakousku mají národnosti v Uhrách. Podivuhodným sběhem okolností se stalo, že maďarština, jazyk s nejkratší literární minulostí, vnucena byla všem národnostem v Uhrách a vyšinula se tam na jazyk státní, což se v Předlitavsku formálně nepodařilo ani němčině. Jak již bylo řečeno, v Uhrách byla úředním jazykem latina. Teprve když Josef II. nařídil r. 1784 úřadování německé, vzbudilo se národní vědomí maďarské šlechty. Od r. 1791 dochází k opětovným sněmovním usnesením ve prospěch maďarštiny. R. 1830 prohlášena maďarština už skoro za výhradný jazyk úřadů a soudů. Na sněmě z let 1832—1836 usneseno, že zákony mají sice být spisovány maďarsky a latinsky, ale jen maďarský text uznán za originál. Vrcholem jazykových a národnostních snah maďarských byla ustanovení zák. čl. 2. z r. 1844. Usnesení tohoto sněmu sepsána jsou již výhradně maďarsky. Maďarština stává se výhradným úředním a státním jazykem a má se státi řádným učebným předmětem i na akademii a gymnasiích v Chorvatsko-Slavonsku. Chorvatským poslancům dovoluje se ještě jen po šest nejbližších let hlasovati na sněmě i latinsky.

Tyto neobyčejné úspěchy maďarštiny vysvětlují se tím, že na sněmích běží o šlechtu, a ta je skoro úplně maďarská. Rumuni neměli v Uhrách vůbec žádné šlechty, a šlechta ostatních národů uherských byla až na malé výjimky národně velmi vlažná. Nemaďarské národnosti zastoupeny byly nejsilněji v lidu vesnickém, politicky zcela bezprávném, a částečně i v městech (hlavně Němci), majících na sněmě jen slovo nepatrné.

Proti útočnosti Maďarů národnosti nemaďarské hájily svých jazykových práv skoro jen na poli literárním a snažily se o probuzení lidu a povznesení národního vědomí.

Na sněmě uherském zahájeném v listop. 1847 maďarština vnucována byla i Chorvatům. Podle zák. ze 22. prosince 1847 pouze požežská, virovitická a srěmská županije mohly ještě po šest let užívati latiny. Chorvaté se tomu arci vzpírali. Na sněmě chorvatském 5. června 1848 usneseno ve čl. II. č. 4., že v Chorvatsko-Slavonsku je chorvatština výhradným jazykem ve veškerém veřejném životě.

O práva svá hlásili se r. 1848 i Srbové, Slováci, Němci (Sasové sedmihradští), Rusíni a Rumuni. Někteří z těchto národů nechtěli se spokojiti jen právy jazykovými, nýbrž žádali dokonce, aby zřízena byla v Uhersku národní autonomní území. Ústava Stadionova ze 4. března 1849, jež měla platiti i pro země uherské, brala v § 71. do ochrany nemaďarské národy v Uhersku, ustanovujíc, že „rovnoprávnost všech národností a jazyků v zemi obvyklých ve všech poměrech veřejného a občanského života vhodnými institucemi se zaručuje", a že „zvláštní zákon (statut) upraví tyto poměry".

*

V § 72. pak se praví: „Vojvodině Srbské zabezpečují se taková zřízení, jež se za účelem zachování jejího církevního společenství a národnosti opírají o starší svobody a císařská prohlášení nejnovější doby.“ Nezapomíná se ani na národnosti v Sedmihradsku. V § 74. se ustanovuje: „Vnitřní úprava a ústava velkoknížectví Sedmihradského bude určená novým zemským řádem (statutem) podle zásady úplné nezávislosti na království Uherském a rovnoprávnosti všech v zemi usazených národností, a srovnalosti s touto ústavou. Práva saské národnosní budou zachována v mezích této říšské ústavy.“

Za nastalé brzo na to revoluce maďarské změna najednou svou dosavadní politiku proti národnostem i Maďaři. Vidouce se opuštěnými, odhlasovali na sněmě v červenci r. 1849 zákon, který zapezpečovat národnostem nejširší svobodu, ale bylo už pozdě. Revoluce maďarská byla potlačena, nastal absolutismus a s ním i germanismus. Nyní teprve Maďaři vystřízlivěli ze své národní přepjatosti. Bar. Eötvös, hlavní jejich mluvčí v otázce národnostní, nebyl proti jistým ústupkům ve prospěch národností nemaďarských, vzpíral se však rozhodně národnostní autonomii dle teritoria, poněvadž prý by se tím u příslušné národnosti vzbuzovala touha po splynutí se soukmenovci za hranicemi.

Ústavou říjnovou z r. 1860 obnovena byla v Uhrách práva maďarštiny jako jednacího jazyka politických a soudních úřadů, avšak zároveň s tím ve smyslu theorie Eötvösovy přiznáno samosprávným úřadům právo, aby samy rozhodovaly o svém jednacím jazyku. V bývalé Srbské vojvodině a v Sedmihradsku slibováno poskytnouti práva i Ru-

munům, politických práv dosud nepožívajícím. A skutečně byli Rumuni r. 1863 již blízko svého cíle. Tehdejší sněm sedmihradský svolaný na základě provisorního volebního řádu, sepsaného vládou, prohlásil je rovnoprávnými s ostatními národy. Přijat byl také dne 21. listop. 1863 jazykový zákon Rumunům příznivý, sankcionovaný dne 5. ledna r. 1865. Následkem změny politických poměrů prohlášeny však byly později zákony přijaté sněmem v l. 1863—1864 za neplatné.

Také sněm uherský svolaný do Pešti na den 2. dubna 1861 pohlížel na národnostní a jazykovou otázku docela jinak než sněm z r. 1847 a 1848. Národní rovnoprávnost prohlašuje zejména Deákova adresa k panovníkovi. Král v odpovědi na sněmovní adresu vyzýval obě sněmovny, aby přikročily k rokování o návrhu zákona, který by obsahoval určitě formulovaná práva nemaďarských národností. Dne 22. srpna 1861 byl však sněm rozpuštěn. — Schmerling počal zdánlivě přáti nemaďarským národům. Když padl, a po vydání cís. manifestu ze 20. září r. 1865 s Maďary navázáno bylo jednání, národnosti znova byly odstrčeny. Došlo pak k dualismu, který založen byl na panství dvou národů mocnářství, Němců v Předlitavsku a Maďarů v Uhrách. — Tam vydán byl krátce po zavedení dualismu národnostní anebo lépe řečeno jazykový zákon z r. 1868 (zák. čl. 44.), dílo Deákovo a Eötvösovo. Základní myšlenka jeho spočívá v tom, že národnostem mohou se dáti jen taková práva, jež neničí státní jednotu, arci ve smyslu maďarském. Poněvadž prý bez centralisace — maďarské, rozumí se — nelze provésti velké státní úkoly, stačí, ponechá-li se nemaďarským

národnostem rovnoprávnost v municipiích a obcích. Výhradným jazykem státním stanovena maďarština, jež jest zároveň jazykem všech státních středních a vysokých škol, všech soudů, státních úřadů a ovšem i říšského sněmu. Jazyky nemaďarské připuštěny podle jazykového zákona uherského jen do školství obecného a do komitátní a obecní samosprávy.

Ani t. zv. národnostní zákon uherský není vlastně zákonem, jímž by se upravovala práva jednotlivých národností uherských, nýbrž jen zákonem jazykovým, připouštějícím omezené užívání jednotlivých zemských jazyků vedle panující maďarštiny. Tak zv. „národnostní svoboda“ pojímá se tu jen jako právo jednotlivých státních občanů, nikoli jako právo korporativní. Národnosti nemohou vystupovati v Uhrách jako celky. Také bylo mnohokráte uherskými státníky a politiky ve sněmě i jinde veřejně tvrzeno, že není v Uhrách jiných národu než maďarský.

Práva vyměřená jazykovým zákonem uherským příslušníkům národů nemaďarských jsou velmi skrovná, ale přes to nebylo by postavení jednotlivých národností uherských tak zlé, kdyby zákon tento skutečně byl plněn. Ale bohužel ustanovení jeho jsou mrtvou literou. Některá byla pozdějšími zákony výslovně zrušena, a jiná se nezachovávají. Ani v prvých letech po vydání zákona toho Maďaři neprojevovali mnoho dobré vůle naproti národnostem, ale přece aspoň na oko zachovávali jistou míru. Ale od podzima r. 1875, kdy nastoupil min. předseda Koloman Tisza, začalo se bezohledné maďarisování a pronásledování národností. Od té doby jako

by jazykového zákona vůbec ani nebylo. I ta skrovná míra jazykových práv poskytnutá Nemaďarům pokládá se za něco, co se nesrovnává s maďarskou státní myšlenkou. Stát Uherský jest prý ve své existenci ohrožen, dokud Maďaři netvoří v něm převážnou většinu, a dokud ostatní národnosti s nimi nesplynou, ať už dobrovolně či nuceně. Proto vymýšlejí se nejrůznější prostředky, jimiž by se maďarský živel rozšířil a upevnil, a národy nemaďarské zničily. O stavbě národního státu maďarského pracují všecky vlády a úřednictvo uherské, církev, poslanci, novinářstvo, spolky, školy, opatrovny, inteligence rozličného druhu a zejména židé. Nejvíce maďarisuje arci státní správa, která má v rukou tolik účiných prostředků jako žádná sebe větší korporace. Soustavně pracuje o maďarisaci i zákonodárství. Celá řada zákonů vydává se jen za tím účelem aby potlačeny byly národnosti. Tak zmařen byl zák. čl. 42. z r. 1870 o stoliční (komitátní) správě úmysl jazykového zákona, aby národnostem ponechány byly aspoň komitáty.

Národnosti nemají na sněmě ani řádného zastoupení. Příčinou toho jsou světoznámé volební praktiky uherské. Nemohouce se svými kandidáty pro vládní nátlak zvítěziti, rozhodli se r. 1887 Slováci a také Rumuni pro pasivitu a setrvali v ní až do r. 1896. Teprv r. 1895 došlo v Budapešti k národnostnímu kongresu Rumunů, Slováku a Srbů. V programu kongresu národnosti, ponechávajíce maďarskému jazyku přednost při vyšších úřadech a soudech, žádají mimo jiné, aby aspoň dole připuštěno bylo užívání jazyka příslušné národnosti ve škole, při soudech a úřadech.

Kongres měl aspoň ten výsledek, že národnosti upustily od pasivity a od r. 1896 účastní se sněmovních voleb, dosud arci s nepatrným výsledkem.

Velmi špatně jest postaráno o školství národností nemaďarských. Jen kratinkou dobu měli Slováci 4 gymnasia: v Báňské Bystřici, ve Velké Revúci, v Klášteře pod Zniovem a v Turč. Sv. Martině. Všecky tyto ústavy byly v sedmdesátých letech min. století zrušeny. Pouze sedmihradští Sasové, Srbové a Rumuni mají několik středních škol. V oboru školství mají lepší postavení ty národnosti, které mají v rukou církevní autonomii a mohou si vydržovati školy konfesní. Němci ve vlastních Uhrách, ačkoli jich jest přes 2 mil., nemají ani jedné střední školy.

Také v Uhersku není postavení všech národností stejné. Jediným národem, který poměrně dosti dobře čelí všem maďarisačním pokusům, jsou Rumuni. Ani Rumuni — podobně jako Maďaři — nemají veliké literární minulosti, a národní historie jejich jest ještě kratší, za to však velice jim prospívá, že tvoří značnou většinu obyvatelstva bývalých Sedmihrad a že mají oporu v sousedním království Rumunském. V Sedmihradsku nenabyli za dřívějšího stavovského státu politických a národních práv hlavně proto, že neměli vlastní národní šlechty a že byli většinou živlem pohyblivým, bez pevných sídel. Králové povyšovali sice jednotlivé jejich kneze (vesnické rychtáře) a vojvody za šlechtice, ale tito se odnárodnili. Prostý lid rumunský („valašský“) pak zabýval se hlavně pastýřstvím a měnil svůj pobyt, následkem čehož stál na velmi nízkém stupni kultury. Prostí tito Valaši, zdržujíce se se

svými stády bez dovolení na cizí půdě a působice tak škody, přicházeli do konfliktu s ostatním obyvatelstvem a stávali se živlem nenáviděným jak od vyšších stavů tak i od sedláků. To bylo příčinou, že v Sedmihradech nenabyli práv rovných s ostatními národnostmi. Ani jejich pravoslavné vyznání nebylo postaveno na roveň ostatním čtyřem recipovaným náboženstvím. Po stránce církevní Rumuni sedmihradští záviseli na církvi v sousedním knížectví Valašském. Prvými středisky řeckovýchodní církve sedmihradské staly se jednotlivé tamní kláštery. Lépe se počala organisovati pravoslavná církev sedmihradská vlivem reformace ve století XVI. Tehdejší kalvinská propaganda obrátila zároveň pozornost na rumunský jazyk, do té doby úplně nevzdělaný. (Až do konce XVI. stol. Rumuni užívali nejen v církvi, nýbrž i v životě veřejném jazyka slovanského.) Šíření kalvinismu mezi sedmihradskými Rumuny položilo tedy základy rumunské literatury a vedlo k národnímu probuzení Rumunů, jež nastalo v Sedmihradech teprve v době habsburské. — Když na sklonku stol. XVII. Sedmihrady se dostaly do moci Leopolda I., usilovali jesuité o totéž, oč dříve kalvinisté. Rumuni měli býti obráceni na katolictví. Prvým krokem k tomu měla býti unie. Myšlenku jesuitů propagoval také vídeňský dvůr, nerad vida u Rumunů stejnou víru s Rusy. Působením rumunské strany národně-politické, jež chtěla postavení svého národa zlepšiti, a to shledávala možným jen v přimknutí k některé zákonně uznané církvi, zvláště katolické, přijata byla r. 1699 unie. Když konservativní část Rumunů od ní odpadla, prováděna byla prostředky násilnými, i pomocí

vojska. Vláda dobře si byla vědoma, že Rumuni odpadají od unie jen proto, že se sjednocené církvi příliš málo poskytuje. Proto dvůr hleděl postavení unitů zlepšiti. Snahy jeho byly však mařeny vzdornými privilegovanými třídami. — Nové, řeckokatolické biskupství bylo r. 1721 papežem kanonisováno, a sídlo jeho přeneseno nejprve z Bělehradu do Fogaraše a pak do Blažova, kde zřízena byla biskupem Petrem Aronem první rumunská škola, seminář bohoslovecký (1754) a knihtiskárna. Seminář blažovský stal se školou pro pěstování rumunské historie a literatury. Odtud vycházeli první vlastenci rumunští v Sedmihradech, tam také sestavován byl prvý politický program uherských Rumunů. Od té doby sleduje se myšlenka, že Rumunům pomůže k vlivu politickému jen vzdělání, od té doby roste i počet rumunských škol. V Blažově zakládá se ještě gymnasium a učitelský seminář. R. 1748 zřízeno nové řeckokatolické biskupství ve Vel. Váradě, vlastně jen vikářství, podřízené až do r. 1777 jurisdikci biskupa katolického, od té doby však samostatné. Brzo byl zřízen ve Vel. Váradě rumunský kněžský seminář a v Belényesi nové rumunské gymnasium. Úplná národní uzavřenost a s ní i jednota unitské rumunské církve provedena byla r. 1853. Když pravoslavný biskup rumunský Šaguna počal se r. 1850 domáhati odloučení pravoslavných Rumunuv od metropolie Karlovecké, papežská stolice vyšla vstříc i Rumunům sjednoceným. R. 1853 povolena jim metropolie se sídlem v Blažově a dvě nová biskupství: v Lugoši a Szamos-Ujváru a nové rozhraničení biskupství.

Značná část uherských Rumůnů zůstala přes

útisk vlády při pravoslaví. Nic neprospělo, že nebylo pravoslavným Rumunům dovolováno míti vlastní biskupy. Po 83 léta pomáhali si uherští pravoslavní Rumuni duchovními vysvěcovanými od biskupů srbských a duchovními z rumunských knížectví. Teprve r. 1783 obdržela sedmihradská eparchie pravoslavná vlastního biskupa. R. 1868 konstituovala se vlastní rumunská pravoslavná metropolie na území uherském (oddělením od metropolie Karlovecké), čímž uherští pravoslavní Rumuni nabyli nového prostředku, jak by hájili své národní samostatnosti. Církevní samospráva má pro ně veliký význam i v oboru kulturním, zejména školském. O udržení rumunské národnosti v Uhrách pracují nyní obě církevní organisace, unitská i pravoslavná. Tak se vysvětluje, že Rumuni mají v Uhrách také několik škol středních. Vydržujíť si čtyři gymnasia (v Belényesi, Blažově, Brašově a Naszódu), dále nižší gymnasium v Brodě (Brad), jednu reální a obchodní školu v Brašově, dva řeckokatolické semináře v Blažově a Szamos-Ujváru, řeckovýchodní kněžský seminář v Sibini, dva vyšší ústavy pro vzdělání duchovenstva v Aradě a Karanšebeši a šest ústavů pedagogických (preparand), z nichž jsou tři řeckokatolické a tři pravoslavné.

Starší církevní organisaci než Rumuni mají uherští S r b o v é. Do zemí koruny Uherské stěhovali se již od stol. XIV. Nejvíce však jich přitáhlo do Uher r. 1690 pod vedením patriarchy Pećského Arsenije Crnojeviće (bezmála půl milionu duší). Leopold I. vydal jim dne 11. pros. 1690 ochranný patent, v němž jim zaručil náboženské i jiné svobody. Také Srby uherské přivésti chtěla vláda k unii.

Když však jich potřebovala proti Rákóczyovskému povstání, Josef I. vydal jim r. 1706 (prostřednictvím uherské dv. kanceláře) potvrzení dřívějších výsad. I v době pozdější ukazovali se Srbové potřebnými pro dynastii, a proto jim výsady stále byly potvrzovány. Unie ujala se mezi nimi pouze ve Slavonii, u križeveckých hraničárů. A i tam narážela dlouho na tuhý odpor. O svá privilegia museli Srbové uherští vésti dlouhý boj nejen s vládou, nýbrž zejména s uherskými úřady a stavy. Vláda nechtěla působnost jejich privilegií vztahovati na Srby, kteří byli usazeni v Uhrách již před příchodem Arsenije Crnojeviće, a kromě toho vykládala je restriktivně i v příčině Srbů přistěhovalých zároveň s Arsenijem. Uherské úřady pak a stavové viděli neradi, že Srbové vyňati jsou ze zemské úřední organisace a sproštěni komitátních břemen. Kromě toho Maďaři nenáviděli Srby i proto, že viděli v nich spojence vídeňského dvora a tedy nepřátele uherských zemských svobod a ústavy. Docházelo k neustálým sporům mezi Srby a maďarským obyvatelstvem. Nenávist stupňovala se ještě více, když si Srbové vymohli za Marie Terezie r. 1745 nejvyšší dvorský úřad, t. zv. illyrskou dvorskou deputaci, jež byla postavena na roveň dvorským kancelářím uherské i sedmihradské. Pro neustálé kompetenční spory mezi touto srbskou dvorskou deputací a uherskou dv. kanceláří byla konečně r. 1777 illyrská dv. deputace zrušena. R. 1791 byla sice obnovena, ale r. 1792 na novo zrušena.

Vedle zastoupení u dvora ve zvláštním dvorském úřadě uherští Srbové domáhali se již od r. 1708, aby jejich náboženské i jiné svobody byly zaručeny

také sněmem uherským, totiž zemským zákonem. Neboť privilegia vydávaná jim jednotlivými panovníky mohla zase býti zrušena, a kromě toho nebyla uznávána od stavů uherských. Dále žádali Srbové, aby jim bylo dovoleno konati podle potřeby národně-církevní kongresy, aby jim bylo vykázáno zvláštní území, a aby jejich biskupové měli přístup na sněmy uherské. Teprve po 80letém usilování podařilo se jim získati na sněmě r. 1791 (čl. 27.) občanská práva i pravoslavným. Na sněmě r. 1792 (zák. čl. 10.) povoleno pravoslavným biskupům místo v uherské sněmovně magnátů. Snahy o zvláštní srbské území došly úspěchu teprve koncem r. 1849, kdy zřízena zvl. Srbská vojvodina a Temešský banát. Avšak již r. 1860 byla zase nová ta korunní země zrušena a spojena s Uhrami, pokud se týče (srěmská část) se Slavonií.

Církevní a částečně i školskou autonomii uchovali si uherští Srbové až podnes. Tato autonomie umožňuje existenci jistého počtu středních škol srbských a správu církevního jmění i rozličných fondů pro kulturní účely srbské. Střední školy uherských Srbů pocházejí vesměs z doby starší. Jsou to: Karlovecké gymnasium (165ulož. r. 1793), Karlovecký bohoslovecký ústav (1792), Novosadské gymnasium (1810) a učitelský ústav ve Sv. Ondřeji (1812), který byl později (1816) přeložen do Somboru.

Nejdůležitějším orgánem národně-církevní autonomie v Karlovecké metropolii jest s r b s k ý n á r o d n ě - c í r k e v n í s n ě m. Skládá se pod předsednictvím metropolitovým ze všech eparchijních biskupů a 75 poslanců, z nichž je třetina duchovního a dvě třetiny světského stavu. Místopředsedu

volí sněm z poslanců světských. Sněm schází se zpravidla každého třetího roku, a svolává jej po schválení panovníkově Karlovecký metropolita nebo, je-li metropolitní stolec uprázdněn, círk. rada metropolitní. Sněm tento nejen vydává autonomní zákony, jež potvrzuje král, nýbrž i vykonává rozpočtové právo a vede v nejvyšší instanci veškerou národně-církevní správu a volí také metropolitu. Výkonným orgánem národně-církevního sněmu Karlovecké metropolie jest s n ě m o v n í v ý b o r (saborski odbor). Provádí sněmovní usnesení, vyhlašuje autonomní zákony (připravuje také zákonné osnovy) a vede důležité samosprávní záležitosti, spravuje zejména srbské národní církevní statky a kláštery, kontroluje všechny samosprávné orgány, spravuje fondy srbské atd. Sněmovní výbor skládá se z devíti členů: metropolity jako předsedy, jednoho biskupa, dvou členů duchovního a pěti členů světského stavu. Členy tyto volí sněm ze svého středu a rovněž tak jejich náhradníky. Sněmovní výbor schází se zpravidla čtyřikrát do roka v sídle metropolie.

Jen zcela nepatrná část uherských Srbů přistoupila k unii, takže existuje pro ně pouze jediné unitské biskupství v Križevcích.

Nejtíže z uherských Slovanů mohou vzdorovati germanisaci R u s í n i. Příčinou toho jest nejen malý jich počet, nýbrž i jejich chudoba a nedostatečné sociální složení, jež jim od samého počátku vadilo. Uherská větev Rusínů skládá se hlavně jen ze sedláků a z duchovenstva. Obě tyto třídy národa byly původně svobodné, ale již od XVI. stol. počal selský lid rusínský nátlakem šlechty upadati v poddanství, a zároveň se sedláky zhoršilo se i postavení

rusínského duchovenstva, jež pocházelo ze selského lidu. Ze XVII. stol. máme četné zprávy, podle nichž rusínští popové v Uhrách byli doháněni ke stejným robotám pro vrchnost jako jiní sedláci. Také hmotné postavení rusínských duchovních bylo dosti bídné. Neměliť církevních pozemků a od farníků nedostávali desátků, následkem čehož byli nuceni živiti se vedle nepatrných příjmů ze štoly polní prací. Toto špatné zaopatření pravoslavného rusínského duchovenstva v Uhrách a jeho nesvoboda byly příčinou, proč v pol. XVII. stol. nenarazila myšlenka církevní unie mezi rusínským duchovenstvem na veliké překážky. Unie uzavřena byla asi r. 1652 pod podmínkou, že biskup unitský volen bude svobodně národem, a skutečně biskupská stolice unitská obsazována byla po nějaký čas volbou světského i řeholního duchovenstva rusínského (naposledy r. 1733). Unie pokračovala však mezi Rusíny pomalu. Více než jednoho sta let bylo třeba, aby se ujala, a ani ještě potom nezaniklo hned pravoslaví mezi Rusíny. Velmi se zklamali duchovní rusínští, kteří přijali unii. Sociálně-hospodářské jejich postavení celkem se nezměnilo. Poddanské dávky a roboty bývaly od nich nadále žádány, a farám nebyla přidělena potřebná půda. Jagerští katoličtí arcibiskupové udržovali až do r. 1771, kdy teprve unitské biskupství Mukačevské bylo papežem kanonisováno, unitské biskupy rusínské v nedůstojné závislosti na sobě. Za biskupování Ondřeje Bačinského v l. 1772 až 1809 učiněno bylo mnoho pro povznesení úrovně vzdělání rusínského duchovenstva v Uhrách a také pro jeho hmotné zabezpečení, když se zatím (r. 1771) Mukačevský biskup zprostil nedůstojného vlivu

arcibiskupa Jagerského, a když se před tím nezdařil poslední pokus rumunsko-srbské agitace z let 1760 a 1761, aby Rusíni unii opustili a vrátili se k pravoslaví.

Tak se stalo, že z pravoslavných národův Uherska jediní Rusíni ve svém celku přijali unii a drží se jí až podnes, majíce od r. 1821 dva biskupy (tehdy rozděleno biskupství Mukačevské na dvě, Mukačevské a Prešovské). Kdyby Rusíni uherští byli si udrželi pravoslaví, byli by až podnes podobně jako Srbové a Rumuni požívali církevní a do jisté míry i školské samosprávy. Tím však, že přijali unii, připravili se o vlastní církevní organisaci a nemohli ani v oboru školství učiniti pro svou národnost tolik jako Srbové a Rumuni.

Znamenitě osvědčila se v oboru školství církevní autonomie u sedmihradských Němců. Ačkoliv jest sedmihradských „Sasíků" málo přes 200.000, stojí školství jejich na prvém místě v býv. Sedmihradech. Je spravováno jejich národní církví augšpurskou. Náleží k ní nejen příslušníci bývalé saské „university" (obce) sedmihradské, jež existuje od r. 1876 jen jako jednota spravující bývalé saské jmění, nýbrž i ti sedmihradští Němci (luteráni), kteří sídlí na půdě bývalých komitátů, nenáleževších k t. zv. královské půdě (fundus regius). V té příčině představují sedmihradští Němci nyní větší jednotu než byla dříve jejich jednota politická. Církev evangelická vyznání augšp. v býv. Sedmihradech skládá se nyní skoro výhradně ze „Sasů". — Co se týče škol středních, „Sasíci" mají jich devět, a sice: 5 vyšších gymnasií, 2 gymnasia nižší, 1 osmitřídní reálku 1 reální gymnasium o 4 třídách. Kromě toho vydržují

si jeden ústřední seminář pro učitele a duchovní bez akademického vzdělání a jeden seminář pro učitelky. Za žáky mužského učitelského semináře přijímají se absolventi nižšího gymnasia a připravují se pak po 4 další léta jednak pro učitelství, jednak pro duchovní stav. I duchovní, vyšlí ze semináře, mohou se státi faráři, ovšem jen pokud je obce volí z nedostatku theologů vzdělaných akademicky. Co se týče škol ostatních, mají Sasíci 4 školy měšťanské, 15 vyšších škol národních, 1 pokračovací školu dívčí, 1 ústav pro vzdělávání opatrovnic dětí, 260 škol národních, 3 školy hospodářské, několik škol učňovských, několik dětských školek, opatroven a sirotčinců.

Vydržování tolika ústavů umožněno jest tím, že z bývalé národní autonomie zůstala Sasíkům správa t. zv. universitního jmění. Němci sedmihradští („Sasíci") tvořívali totiž od XIII. stol. zvláštní samosprávnou jednotu čili universitu saskou, v jejímž čele stál královský úředník, zvaný sibiňským (saským) hrabětem. Tato saská universita měla své vlastní soudnictví, svou správu světskou i církevní, své sněmy i své vlastní právo. Skládala se původně vedle Sibiňska ze sedmi stolic, později k ní však přibyly ještě nové územky, zejména Bystřicko (Nösner Land) a Brašovsko. Společným zákonodárným orgánem saské university byly národní sněmy saské, zv. generálními kongregacemi, národními konfluxy aneb i universitou saského národa. Členy těchto sněmu byli poslanci jednotlivých stolic jakož i sibiňský magistrát, jehož notář (sekretář) byl universitním sekretářem.

Po vyrovnání s Uhry a odhlasování „unie"

(splynutí) Sedmihrad s Uhrami zrušeny byly všechny dosavadní zvláštnosti sedmihradského soudnictví i správy. Podrobné provedení „unie" stalo se ve 43. zák. čl. z r. 1868, sankcionovaném 6. prosince a publikovaném 9. pros. 1868. Saské území (fundus regius) pozbylo pak svého autonomního postavení jako municipium (zvláštní politický celek) zák. čl. 12. z r. 1876 (sankcionovaným 2. dubna, vyhlášeným v obou sněmovnách uh. říš. sněmu 8. dubna 1876). Úřad saského hraběte zrušen, pokud se týče titul jeho přešel na hlavního župana sibiňského komitátu jako předsedu zastupitelstva (generálního shromáždění) saské university. Působnost zastupitelstva omezena jest nyní na disposice, týkající se universitního jmění, určeného ke kulturním účelům, jakož i na kontrolu nad fundacemi spravovanými od university. Vedle předsedy, místopředsedy a universitního sekretáře zastupitelstvo university skládá se ze 20 členů, volených na tři léta. Výkonným orgánem saské university je universitní kancelář, skládající se z předsedy, sekretáře a pokladníka. O stavu ostatních úředníků kanceláře, jejich služném a ustanovování jich usnáší se — za schválení ministra vnitra — generální shromáždění university.

Ačkoli ze staré samosprávy zbyla Sasíkům jen správa národního jmění, jsou přece ve značné výhodě naproti Němcům ve vlastních Uhrách, hlavně „Švábům". Ti nejen že nemají ani jedné školy střední, ale ani škol obecných. A přece mívali Němci uherští dokonce i právnické akademie (v Prešpurku a Košicích), Němci sedmihradští pak v Sibini. Akademie Sibiňská, založená r. 1844 z prostředků Saského národa a r. 1851 postátněná, byla r. 1887 zrušena.

Do nedávna měli anebo mohli míti jistou národní baštu ve své církvi také Slováci augšpurského vyznání. Ze čtyř superintendencí (distriktů) uherských augšp. církve byla až do nedávna jedna (předdunajská) většinou slovácká. Když však synoda veškeré augšp. církve v Uhrách dne 8. května 1892 většinou hlasů se usnesla, aby předdunajský distrikt byl roztříštěn (některé jeho slovenské senioráty byly od něho odtrženy a připojeny k distriktům jiným, naproti tomu však zase připojeny k němu neslovenské senioráty cizích di - triktů), zbaveni byli protestantští Slováci možnosti hájiti své národnosti pomocí církevní organisace.

Útulkem jednotlivých jazyků bývaly aspoň školy elementární, ale i odtud je nyní vypuzuje Apponyiovský zákon z r. 1907 (zák. člán. 27.). Zvláštností uherskou je, že elementární školy jsou tam převážně v rukou církevních obcí. Podle zmíněného zákona musí i tam, kde vyučovacím jazykem není maďarština, vyučováno býti maďarštině podle učebního plánu a v počtu hodin ministrem určeném do té míry, aby nemaďarské dítě se naučilo srozumitelně po maďarsku vyjadřovati své myšlenky. Právo círk. obcí určovati vyučovací jazyk svých škol stává se nyní ilusorním, poněvadž ministr sestaví učební plán maďarštiny tak, že na vyučování ostatním předmětům nezbude času.

Podle druhého Apponyiovského zákona (zák. čl. 26. z r. 1907) připouští se proti učitelstvu v četných případech disciplinární vyšetřování. Učitel může býti stíhán, zanedbal-li vyučování v maďarštině, užíval-li učebných knih a prostředků vládou nepovolených atd. Jak se očekávalo, účinky zákona

toho již se dostavují. V červnu 1911 bylo zbaveno služby 148 učitelů, poněvadž prý nevykázali dostatečného úspěchu ve vyučování maďarštině.

Maďarisaci slouží i dětské opatrovny, o nichž vydán zák. čl. 15. z r. 1891. Rodičové jsou povinni posílati do nich pod peněžní pokutou své děti od 3. do 6. roku, leda že by mohli sami doma vésti dostatečný dozor nad dětmi.

Příkře vystupuje se v Uhrách proti nemaďarskému tisku. Za vlastizrádce se vyhlašují, pronásledují a odsuzují uvědomělí příslušníci národností nemaďarských. Povolování spolků a veřejných shromáždění zůstaveno jest úplně libovůli úřadnictva, hlavně slúžných. Za takového stavu, kde není ani svobody tiskové ani svobody spolčovací a shromažďovací, nelze se pak diviti, že národnosti nemaďarské ve vývoji svém úplně jsou spoutány. Vše je v Uhrách namířeno k tomu, aby z obyvatelstva povstala jedna národnost, Maďaři. Horečná nedočkavost vlivných kruhů maďarských, aby se to stalo co nejdříve, tak už zaslepila veřejné mínění, že krutosti páchané proti Nemaďarům vyhlašují se za nutnou obranu proti nebezpečí hrozícímu prý Maďarům od národností. Ukazuje se to zvláště při sensačních národnostních procesech, jako na př. při stíhání rumunských memorandistů. R. 1881 ustavila se totiž — 14 let po uzavření dualismu — rumunská národní strana, jež vypracovala nový podrobný politický program Rumunů, shodný v podstatě se starým programem z r. 1848. Národní strana rumunská byla stranou aktivity, když však r. 1887 při sněmovních volbách se dály křiklavé přehmaty, usnesla se omeziti účastenství na vol-

bách v Uhrách jen na několik okresů a podati prostřednictvím deputace zvláštní memorandum panovníkovi. Toto usnesení provedeno následkem vnitřních neshod ve straně teprve r. 1892. Dne 1. června 1892 dostavila se deputace tří set Rumunů do císařského hradu do Vídně, aby odevzdala panovníkovi memorandum. Nebyla však předpuštěna, poněvadž uherská vláda v té věci zakročila. Šef kabinetní kanceláře přijal memorandum, jež mělo být odevzdáno prostřednictvím uherské vlády. Min. předseda uherský hr. Szapáry vrátil však 26. čce. r. 1891 memorandum předsedovi rumunské národní strany dru Ratiuovi s poznámkou, že neviděl možným onen pamětní spis panovníkovi předložiti, poněvadž podavatelům a podpisovatelům se nedostává zákonné způsobilosti vystupovati jménem „uherských obyvatelů rumunského jazyka". Ústavní král nesměl se nic dověděti o útiscích páchaných na značné části státních občanův uherských, ale vláda uherská se tím nespokojila. Memorandisté rumunští byli pro obsah pamětního spisu souzeni a jako buřiči krutě potrestáni, někteří až na několik let žaláře. Teprve na zakročení panovníkovo po několikaměsíčním věznění byli propuštěni na svobodu.

Maďarské vůdčí kruhy pořáde ještě se domnívají, že jen násilím je možno řešiti národnostní otázku. Dokud Maďaři cítili tíhu panství německého, dotud více mívali porozumění pro myšlenku práva a spravedlnosti. Od dualismu sami se vžili do role utlačovatelů a hájí své posice mnohem bezohledněji, než činívali proti nim Němci.

Literatura.

K době starší do r. 1848 (kap. I.—III.):

B. Rieger, Říšské dějiny rakouské (Učebnice pro univ. posluchače), v Praze, 1908; *Huber*, Oesterreichische Reichsgeschichte, v Praze, Vídni a Lipsku, 1895; 2. vyd. od Dopsche, t., 1901; *Bachmann*, Lehrbuch der österreichischen Reichsgechichte, v Praze, 1896; 2. vyd. t., 1907; *Luschin v. Ebengreut*, Oesterreichische Reichsgeschichte, v Bamberku, 1895 a 1896; týž, Grundriss der österr. Reichsgeschichte, v Bamberku, 1899; *Gumplowicz*, Oesterr. Reichsgeschichte, 2. vyd., v Berlíně, 1896; *Balzer*, Historya ustroju Austryi w zarysie, ve Lvově, 1899; 2. vyd. t., 1908; *Bidermann*, Geschichte der österreichischen Gesammtstaatsidee, 2. sv., v Inšpruku 1867 a 1889; *Beidtel*, Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung, 1740—1848, 2. sv., v Inšpruku, 1896 a 1898; *Fellner-Kretschmayr*, Die österr. Zentralverwaltung, 3. sv., ve Vídni, 1907; *Kalousek*, České státní právo, 2. vyd., v Praze, 1892; *Toman*, Das böhmische Staatsrecht, v Praze, 1872; *Rosenmann*, Ius publicum regni Hung., ve Vídni, 1791 (přel. též do něm.); *Bartal* de *Beleháza*, Commentariorum ad historiam Status Jurisque publici Hungariae libri XV., v Prešpurku, 1847; *Virozsil*, Das Staatsrecht des Königreichs Ungarn, 3 sv., v Pešti, 1865 a 1866; *Lustkandl*, Das ungarisch-österreichische Staatsrecht, ve Vídni, 1863 (se zřetelem k ústavním sporům rakousko-uherským po r. 1860); *Deák*, Ein Beitrag zum ungarischen Staatsrecht (odpověď Lustkandlovi), v Pešti, 1865; *Timon*, Magyar alkotmány- és jogtörténet, 3. vyd., v Budapešti, 1906; něm. vydání od Schillera, Ungarische Verfassungs- und

Rechtsgeschichte, v Berlíně, 1904, 2. vyd., 1909; *Marczali*, Ungarische Verfassungsgeschichte, 1910; *Kadlec*, Uherské ústavní dějiny, v Praze, 1907; *Kušević*, De municipalibus juribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, v Záhřebě, 1830; v překladě Žigroviće-Pretočkého pod názvem O samosvojnih pravih i pravilih kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, v Záhřebě, 1883; *Kukuljević-Sakcinski*, Die legitimen und historischen Rechte Croatiens und der Ausgleich mit Ungarn, 2. vyd., v Záhřebě, 1883 (psáno se zřetelem k době nové); *Kvaternik*, Das historisch-diplomatische Verhältnis des Königreichs Kroatien zu der ungarischen St. Stephans-Krone, 2. vyd., v Záhřebě, 1861.

Ke kap. IV., V., VII.: *B. Rieger*, Ústavní dějiny Rakouska, v Praze, 1903; *týž*, Z novějších dějin ústavních (cyklus šesti přednášek v Besedě učitelské; nákl. Zem. ústř. spolku jednot učitelských v král. Českém); *Pražák*, Rakouské právo ústavní, 4 sv., v Praze, 1900—1903; *Ulbrich*, Das österr. Staatsrecht (X. sv. sbírky Das öffentl. Recht der Gegenwart, pořádané Jellinkem, Labandem a Pilotym), v Tubinkách, 1909; *Gumplowicz*, Das österr. Staatsrecht, 3. vyd., ve Vídni, 1907; *Hauke*, Grundriss des Verfassungsrechtes, 1905; *Herrmann von Herrnritt*, Handbuch des österr. Verfassungsrechtes, v Tubinkách, 1909; *Kolmer*, Parlament und Verfassung in Oesterreich, 6 sv., ve Vídni 1902 a násl.; *Kaizl* a *Rezek*, Vyrovnání s Uhry r. 1867 a 1877, v Praze, 1886; *Fiedler*, Rakousko-uherské vyrovnání po r. 1878, v Praze, 1903; *týž*, Dualismus rakousko-uherský z r. 1867, v Laichterově sbírce, Česká politika, v Praze, 1907; *Beksics*, A dualismus, v Budapešti, 1892; *Kónyi*, Deák beszédei (Deákovy řeči), 2. vyd. o 6 sv., v Budapešti, 1903; hr. *Andrássy*, Ungarns Ausgleich mit Österreich von Jahre 1867, v Lipsku, 1897; *Marczali*, něm. spis. cit. v liter. ke kap. VIII.; A közös viszonyok rendezésére vonatkozó okmánytár (Listář vztahující se k úpravě společných poměru), v Pešti, 1867; A kiegyenlítés okmánytáras története (Dějiny vyrovnání, psané na základě pramenů), v Pešti, 1867; *Eisenmann*, Le compromis austro-hongrois de 1867, v Paříži, 1904; *Žolger*, Der staatsrecht-

liche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn, v Lipsku, 1911; *Vavřínek*, Státní zřízení království a zemí na radě říšské zastoupených, v Praze, 1908; *Bernatzik*, Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen, 2. vyd., ve Vídni, 1911; *Trakal*, Česká státoprávní a národnostní otázka, Osvěta, 1889; *Kramář*, Das böhmische Staatsrecht, ve Vídni, 1896 (otisk z časopisu „Die Zeit"); *Srb*, Politické dějiny národa českého, 2 sv., v Praze, 1899 a 1901; *týž*, Šedesát let politického zápasu o práva národa českého, 1848—1908, Matice Lidu, 1908; *Černý*, Boj za právo, 1893; *Podlipný*, Sbírka zákonů týkajících se státního práva král. českého jakož i platné ústavy, 3 seš., v Praze, 1892, 1893 a 1900.

Ke kap. VI.: *Petrinjensis*, Bosnien und das kroatische Staatsrecht, v Záhřebě, 1898; *Milobar*, Der Berliner Kongress und die bosnische Frage, v Curychu, 1902; *Schneller*, Die staatsrechtliche Stellung von Bosnien und Hercegovina, v Lipsku, 1892 (srbský překlad Mil. Vesnić, Državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine, v Bělehradě, 1893); *Spalajković*, La Bosnie et l'Herzégovine, v Paříži, 1899; *Trakal*, Bosna a Hercegovina po stránce práva mezinárodního (Knihovna Sborníku věd práv. a stát.), v Praze, 1909; *Kadlec*, Ústavní zákony pro Bosnu a Hercegovinu, v Praze, 1910; *týž*, Státní zřízení a státoprávní postavení slovanských národů, otisk z díla *Slovanstvo*, v Praze, 1912: *Omega*, Was soll mit Bosnien geschehen? Wem gehört Dalmatien? Ve Vídni, 1910. Srov. též díla jednající o rakouském právu ústavním, zejména *Pražákovo* a *Ulbrichovo*.

Ke kap. VIII.: *Virozsil* (cit. v literatuře pro dobu do r. 1848); *Schuler — Libloy*, Das ungar. Staatsrecht, ve Vídni, 1870; *Kmety*, A magyar közjog tankönyve (Učebnice uh. stát. práva), 4. vyd., v Budapešti, 1907; *Nagy Ernő*, Magyarország közjoga, 6. vyd. v Budapešti, 1907; *týž*, článek Ungarn v Mischler—Ulbrichově Oest. Staatswört., 2. vyd., 1909; *Korbuly*, Magyarország közjoga, 4. vyd. (uspoř. Fésüs), v Budapešti 1884; *Kiss István*, Magyar közjog, 4. vyd., v Budapešti, 1888; *Horváth János*, Magyarország közjoga, v Budapešti, 1894; *Balogh*, A magyar államjog

alaptanai (Základní učení uh. stát. práva), 1901; *Ferdinandy*, Magyarország közjoga, v Budapešti, 1902; *týž*, Staats- und Verwaltungsrecht des Königreiches Ungarn und seiner Nebenländer, v Hannoveru, 1909; *týž*, A királyi méltóság és hatalom Magyarországon (Královská důstojnost a moc v Uhrách), v Budapešti, 1896; *Kadlec*, Uherská a chorvatská ústava v hlavních črtách, v Laichterově České Politice, v Praze, 1906; *Ráth*, Uhersko, článek v Ottově Slovníku Naučném, 1906; *Nagy*, Ungarn, článek v Mischler-Ulbrichově Oesterr. Staatswörterbuch; *Marczali*, Ungarisches Verfassungsrecht, XV. sv. sbírky Das öffentl. Recht der Gegenwart, v Tubinkách, 1911.

Ke kap. IX.: *Pejakovich*, Aktenstücke zur Geschichte des kroat.-slav. Landtages, ve Vídni, 1861; *Polić Martin*, Parlamentarna povjest kralj. Hrv., Slav. i Dalm., v Záhřebě, 2. sv., 1899 a 1900 (jde do r. 1880); bar. *Živković*, Kako je postala hrvatsko-ugarska nagoda, t., 1892; *Smrekar*, Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, kn. II., t., 1900; *Pliverić*, Beiträge zum ung.-kroatischen Bundesrechte, v Záhřebě, 1886; *týž*, Das rechtliche Verhältnis Kroatiens zu Ungarn, v Záhřebě, 1885; *týž*, Der kroatische Staat, t., 1887; *týž*, Spomenica o državopravnih pitanjih hrvatsko-ugarskih, t., 1907; *týž*, Riečko pitanje, t., 1900; *Šulek*, Hrvatski ustav ili konstitucija, t., 1883; *týž*, Naše pravice (sbírka důležitých zákonů a listin pro starší i novou dobu), t., 1868; *Bojničić*, Zakoni o ugarsko-hrvatskoj nagodi, t., 1907; *Horn*, Le compromis de 1868 entre la Hongrie et la Croatie, v Paříži, 1907; *Gosztkonyi*, Horvát-Szlavon-Dalmátország autonom alkotmánya (Autonomní ústava Chorv.-Slav.), v Budapešti (stručný výtah z této práce podán jest v autorově stati Staatsrechtliche Stellung von Kroatien, Slavonien und Dalmatien im ungar. Staate, v milleniovém sborníku pod red. Jekelfalussyho, Der tausendjährige ungarische Staat und sein Volk 1906); *Jeszenszky*, A társországok közjogi viszonya (Veřejnoprávní poměr Chorv.-Slav.), v Budapešti, 1889; *Jászi*, Tanulmányok a magyar-horvát közjogi viszony köréből (Studie z oboru uh. chorv. ústavního poměru), t., 1897; *Kadlec*, práce cit. v liter. ke kap. VIII.

Ke kap. X.: *Šolc*, Národnost a její význam v životě veřejném, v Praze, 1881; *Vašatý*, Zákonná rovnost jazyka českého s německým v zemích koruny české, v Praze, 1884 (též něm., 1886); *týž*, Otázka provedení rovnosti českého jazyka ke konci zasedání rady říšské r. 1896, v Praze, 1896; *týž*, Potřebuje-li čl. 19. zákl. zák. stát. ze dne 21. pros. 1867 č. 142 ř. z. předpisů prováděcích? v Právníku, též separ., 1897; Pravda o vyrovnání (anonymní práce Vašatého), v Praze, 1890; *Pacák*, Črty k upravení poměrů jazykových v král. Českém, 1896; *Nevšímal*, Práva jazyka českého, 1899; *Rohan*, Judikatur des obersten Gerichtshofes in der Sprachenfrage, 1898; *Körner*, Národnostní a jazyková otázka v Předlitavsku (Laichtrova Česká Politika I., 1906), kde uvedena dosti velká literatura další; *Fischel*, Das österreichische Sprachenrecht, 2. vyd., v Brně, 1910; *týž*, Materialien zur Sprachenfrage in Österreich, v Brně, 1912; *týž*, Nationalitäten, v Mischler-Ulbrichově Oesterr. Staatswörterbuch, 2. vyd., III. sv., ve Vídni, 1907; *Kaprasovy* články o jazykové otázce v Pokr. Revue; *týž*, Český úřední jazyk ve Slezsku, v Mor. Ostravě, 1909; *týž*, Historický vývoj českého programu jazykového v Praze, 1911; *Frind*, Das sprachliche und sprachlich-nationale Recht in polyglotten Staaten und Ländern mit besonderer Rücksichtnahme auf Oesterreich und Böhmen, ve Vídni, 1899; *Gumplowicz*, Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Oesterreich-Ungarn, v Inšpruku, 1879; Die Sprachenrechte in den Staaten gemischter Nationalität. Nach den von Dr. Adolph Fischhof gesammelten Daten und gemachten Andeutungen dargestellt, ve Vídni, 1885; *Madeyski*, Die deutsche Staatssprache oder Österreich ein deutscher Staat, ve Vídni, 1884; *týž*, Die Nationalitätenfrage in Oesterreich und ihre Lösung, ve Vídni a v Praze, 1899; *Hugelmann*, Das Recht der Nationalitäten in Österreich, ve Št. Hradci, 1880; *Kremer*, Die Nationalitätsidee und der Staat, ve Vídni, 1885; *Starzyński*, Uwagi o prawnej stronie równouprawnienia narodowości w Austryi, ve Lvově, 1883; *týž*, Sprawa języka państwowego w Austryi, t., 1884; *Offermann*, Die Bedingungen des konstitutionellen Oesterreich, 1900; *Herrmann von Herrn-*

ritt, Nationalität und Recht, dargestellt nach der österr. und ausländischen Gesetzgebung, ve Vídni, 1899; hr. *Schaffgotsch*, Geschäftssprache der Behörden, v Mischler-Ulbrichově Oesterr. Staatswörterbuch, 2. vyd.; *Samassa*, Der Völkerstreit im Habsburgerstaat (příliš strannické, týká se i Uher), v Lipsku, 1910; *Bidermann*, Die Italiener im tirolischen Provinzialverbande, v Inšpruku, 1874; *Nabert*, Das Deutschtum in Tirol, v Mnichově, 1901; *Kadlec*, Státní zřízení a státoprávní postavení slovanských národu (v díle Slovanstvo), v Praze, 1912; *Bobrzyński*, *Jaworski*, *Milewski*, Z dziejów odrodzenia polit. Galicyi, 1905; *Finkel*, Ostatnie lata, 1904—1908, ve sbírce Polska, Obrazy i opisy II. sv., ve Lvově, 1909; *Hruševškyj*, Očerki istoriji ukrain. naroda, 2. vyd., v Petrohradě, 1906; *týž*, Osvobožděnije Rossiji i ukrainskij vopros, v Petrohradě, 1907; *Lozynśkyj*, Ukrajinstvo i Moskvofilstvo v Halyčyni, ve Lvově, 1909; *Lončar*, Politično življenje Slovencev (Naši Zapiski, též separ.).

Ke kap. XI.: *Kadlec*, Národnostní a jazyková otázka v Uhrách (v Laichtrově sborníku Česká Politika, red. Tobolkou I., 1906), kde jest uvedena další literatura; *Scotus Viator* (čes. překlad Úlehlův), Národnostní otázka v Uhrách, v Brně, 1910 a 1911; *Jul. Botto*, Slováci, 2. seš., v Turč. Sv. Martině, 1906 a 1910; Magyaren und Sachsen, 1848 bis 1911 (anonymně), v Lipsku, 1912; *Păcăţian*, Cartea de aur sau luptele politice-naţionale ale Românilor de sub coroana Ungară, 2. vyd., v Sibini, dosud 6 sv., 1904—1910 (veliké dílo, jde prozatím pouze do r. 1881).

Ukazatel.

Chyby tisku a jich opravy.

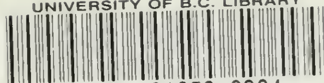
Na str. 10. řádek 3. zdola místo *iorma* má býti *forma*,
na str. 17. řádek 12. za slovem *sněmy* má býti čárka,
na str. 18. řádek 5. zdola místo v *monarchi i* má býti *v monarchii*,
na str. 20. řádek 8. zdola místo *I. 1713* má býti *r. 1713*,
na str. 28. řádek 1. shora místo *posloupnosst* má býti *posloupnost*,
na str. 29. řádek 1. shora místo *agná a* čti *agnáta*,
na str. 35. řádek 18. zdola místo *zeným* čti *ným*,
na str. 42 řádek 8. shora místo *spojováno camerale i se správou politickou* má býti *spojováno s camerale, ba i se správou politickou*,
na str. 45. posl. řádek místo *v oboru některých oborů* má býti *v některých oborech*,
na str. 50. řádek 15. zdola místo *dynastií* čti *dynastii*,
na str. 67. řádek 7. shora místo *konstitujícím* má býti *konstituujícím*,
na str. 86. řádek 17. zdola místo *nýb ž j n* čti *nýbrž jen*,
na str. 87. řádek 8. zdola místo *pod l* čti *podal*,
na str. 91. řádek 2. zdola místo *re tituce úč ovány* čti *restituce účtovány*,
na str. 91. řádek 2. zdola místo *p mě u* čti *poměru*,
na str. 101. řádek 1. shora místo *zemi* má býti *zemí*,
na str. 119. řádek 2. shora místo *nejvyššího* má býti *kausálního*,
na str. 119. řádek 5. shora místo *v jejich soukromoprávních* má býti v *jejich veřejnoprávních, nikoli soukromoprávních*,
na str. 121. řádek 9. zdola místo *v soukromoprávních věcech* má býti ve *veřejnoprávních věcech stran*,
na str. 125. řádek 15. zdola místo *práva vyvlastňovacího* má býti *zvláště práva volebního do obcí*,
na str. 132. řádek 12. shora místo *říšskou radu předlitavskou* má býti *poslaneckou sněmovnu říšské rady předlitavské*,
na str. 152. řádek 2. zdola místo *absolustistickou* má býti *absolutistickou*,
na str. 153. řádek 12. shora místo *král. soudce* (*zem.*) čti *král.* (*zem.*) *soudce*,
na str. 156. řádek 11. zdola místo *sankciouován* má býti *sankcionován*,
na str. 158. řádek 6. zdola za slovem *v zemi* má býti čárka,
na str. 168. řádek 8. shora místo *valebních* čti *volebních*,
na str. 169. řádek 7. zdola místo *vlády* má býti *sněmu*,
na str. 174. řádek 11. shora za slovem *chorvatský* nemá být čárka,
na str. 177. řádek 13. shora místo *Chorvatsko* čti *Chorvatsko-*,
na str. 200. řádek 12. zdola místo slov *se uznává* má býti *se státem uznává*,
na str. 205. řádek 15. shora místo *měla* má býti *mají*,
na str. 208. řádek 10. shora místo *jednáním* čti *ujednáním*.

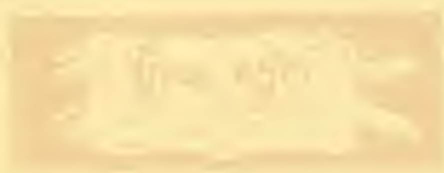
*

3M 14' – [illegible]

University of British Columbia Library
DUE DATE

ET-6

THE UNIVERSITY OF
BRITISH COLUMBIA
LIBRARY